

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

FIKİH VE HADİS İLMİNDE
MÜŞTEREK İSTİLÂHLAR

NESLİHAN GÜLÇEBİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Orhan ÇEKER

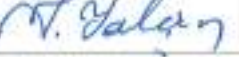
KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	NESLİHAN GÜLÇEBİ
	Numarası	158106041001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ /İSLAM HUKUKU
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ORHAN ÇEKER
	Tezin Adı	FIKIH VE HADİS İLMİNDE MÜŞTEREK İSTİLAHLAR

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **FIKIH VE HADİS İLMİNDE MÜŞTEREK İSTİLAHLAR** başlıklı bu çalışma **20/09**2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Danışman	Prof. Dr. Orhan ÇEKER	
2	Üye	Dr. Öğ. Üyesi Abdullah ACAR	
3	Üye (SÜ. İ.İ.Fak.)	Doç. Dr. İsmail YALÇIN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	NESLİHAN GÜLÇEBİ		
	Numarası	158106041001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	FIKİH VE HADİS İLMİNDE MÜŞTEREK İSTİLAHLAR			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

NESLİHAN GÜLÇEBİ
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	NESLİHAN GÜLÇEBİ		
	Numarası	158106041001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/ İSLAM HUKUKU		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Tezin Adı	FIKİH VE HADİS İLMİNDE MÜŞTEREK İSTİLÂHLAR			

İslami ilimler tarihi süreç içerisinde çeşitli faktörlerin de etkisiyle gelişime açık olmuştur. Bir ilimdeki çalışmaların üst düzeyde olduğu diğer ilimlerde hiçbir çalışmanın olmadığı bir dönem olmamıştır. İlimleri anlama ve yorumlama noktasında istilâhlar büyük bir öneme sahiptir. Her ilim dalı istilâhlarıyla, kendi oluşturduğu kavramlarla kendini ifade eder. İslami ilimlerin grift bir yapıya sahip olması, disiplinlerarası çalışmaların yapılmasını ve bu çalışmaların öneminin vurgulanmasını beraberinde getirmektedir.

Çalışmamızın konusu fıkıh ve hadis ilminde müşterek olarak kullanılan terimlerin tespiti ve bu terimlerin son dönemde kazanmış oldukları anlamların mukayeseli bir şekilde açıklanmasıdır. Terimlerin fikhî anlamları, Hanefî mezhebi ve mezhepteki müftâbih görüşler dikkate alınarak verilmiştir.

Tez çalışmamız, fıkıh ve hadis ilmi arasındaki ilişkinin ne kadar kuvvetli olduğunu; tarihi gelişim sürecinde istilâh çalışmalarının neler olduğunu ve hangi dönemlerde yapıldığını; hangi alanlarda ortak olarak kullanılan terimlerin fazla olduğunu; terimlerin sözlük ve istilâhi anlamları arasındaki yakınlığı; Hadis-i şeriflerde, hangi ilim dalındaki anlamıyla kullanıldığını; ortak olarak belirlenen istilâhların hangi dönemde fıkıh ve hadis kitaplarına alındığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hadis, İlim, Istilâh, Müşterek

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	NESLİHAN GÜLÇEBİ		
	Student Number	158106041001		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Islam Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Title of the Thesis/Dissertation	The Common Technical Terms in Fiqh and Hadits Science			

Islamic sciences have always been open to development with the effect of various factors in the historical process. There was no period in which there was no study in other sciences where the studies in one science were at the highest level. The Islamic terms are of great importance in understanding and interpreting sciences. Every branch of science expresses itself with its own terms and concepts. The fact that Islamic sciences have an intricate structure brings about the importance of interdisciplinary studies and emphasizing the importance of these studies.

In this study, common terms used in the science of fiqh and hadith and the comparative explanation of the meaning of the terms they have gained recently has been determined. The fiqh meanings of the terms, the Hanafi sect and the sect are given in consideration of the most preferred views.

Our thesis study investigates various approaches, such as; the strength of the relation between fiqh and hadith science, the studies and the periods of terms during the historical development, the particular subjects that have more commonly used terms, the similarity of terms between dictionary and Islamic term meanings, in which meaning and the relative branch of science of terms are used in hadiths, in which period the common terms had been included in fiqh and hadith books.

Keywords: Fiqh, Hadith, Science, Islamic term, Common

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI.....	6
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	7
D. KONUNUN SUNULMASI.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM	11
1. HADİS VE FIKIH İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI.....	11
1.1. HADİS İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI.....	11
1.2. FIKIH İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI.....	16
1.3. FIKIH VE HADİS İLMİNDE FARKLI ANLAMDA KULLANILAN USÛL TERİMLERİ	22
1.3.1. 'Abâdile (عبادة).....	22
1.3.2. Afet.....	22
1.3.3. Asıl (أصل).....	23
1.3.4. Bid'at (بدعة).....	24
1.3.5. Edâ (إداء).....	25
1.3.6. Eser (أثر).....	27
1.3.7. fer' (فرع).....	28
1.3.8. Hâkim حاكم.....	29
1.3.9. Hasen (حسن).....	30
1.3.10. Hikmet (حكمة).....	31
1.3.11. Huccet (حجة).....	32
1.3.12. İktisâr (إقتصار).....	33
1.3.13. İllet (علة).....	34
1.3.14. Kalb (قلب).....	36
1.3.15. Meşhur (مشهور).....	36
1.3.16. Mu'allak (معلق).....	37
1.3.17. Mu'âraza (معارضة).....	38
1.3.18. Müksirûn (مكثرون).....	39
1.3.19. Müstahsen (مستحسن).....	40
1.3.20. Müşkil (مشكل).....	40
1.3.21. Müştebih (مشتهبه).....	41
1.3.22. Nesh (نسخ).....	42
1.3.23. Sahabe (صحابية).....	43

1.3.24. Sahih (صحيح)	44
1.3.25. Sebeb (سبب)	45
1.3.26. Sebr (سير)	46
1.3.27. Sünen (سنن)	46
1.3.28. Hadîs (منه) ve (حديث) Sünnet.....	47
1.3.29. Şart (شرط)	49
1.3.30. Şeyhân (شيخان)	51
1.3.31. Tahric (تخريج).....	52
1.3.32. Tahyîr (تخير).....	53
1.3.33. Takyîd (تأكيد)	54
1.3.34. Ta'lîl (تعليل).....	54
1.3.35. Teâruz (تعارض).....	55
1.3.36. Teklîf (تلفيق)	56
1.3.37. Te'vîl	56
1.3.38. Vad' (وضع)	57
İKİNCİ BÖLÜM.....	58
2. FIKIH VE HADİS İLMİNDE FARKLI ANLAMDA KULLANILAN FÜRÛ' TERİMLERİ.....	58
2.1. İBÂDÂT	58
2.1.1. Adalet.....	58
2.1.2. Bedel (بدل).....	60
2.1.3. Cemâ'at (جماعة)	62
2.1.4. Cem' (جمع)	63
2.1.5. Halef (خلف)	64
2.1.6. İfrâd (افراد).....	65
2.1.7. İhtilât (اختلاط)	66
2.1.8. İmâm (امام)	66
2.1.9. İrsâl (ارسال).....	68
2.1.10. Kırâat (قراءة).....	69
2.1.11. Lâhık (لاحق).....	70
2.1.12. Ma'rûf (معروف) - Münker (منكر)	71
2.1.13. Tâbi' (طابع)	72
2.1.14. Ta'dîl (تعديل)	73
2.1.15. Ta'rîf (تعريف).....	74
2.1.16. Telkîn (تلقين).....	74
2.1.17. Tesmi' (تسميع).....	75
2.1.18. Vasl (وصل)	76
2.1.19. Vech (وجه)	76
2.2. MUAMELÂT	78
2.2.1. 'Arz (عرض).....	78
2.2.2. Bâtl (باطل)	78
2.2.3. Cehâlet (جهالة) – Mechûl (مجهول)	79
2.2.4. Cerh (جرح).....	81
2.2.5. Emânet (امانة).....	83

2.2.6. Fesâd (فساد)	84
2.2.7. Galat (غلط)	85
2.2.8. Havâle (حوالة)	86
2.2.9. Hryâr (خيار)	88
2.2.10. İcâzet (اجازة)	90
2.2.11. İhtisâr (اختصار)	92
2.2.12. İkrâr (القرار)	93
2.2.13. İ'lâm (اعلام)	94
2.2.14. İlhâk (الحاق)	95
2.2.15. İlzâm (الزام)	95
2.2.16. İnkita' (انقطاع)	96
2.2.17. İ'tibâr (اعتبار)	97
2.2.18. Mahrec (مخرج)	98
2.2.19. Maktû' (مقطوع)	99
2.2.20. Ma'lûl (معلول)	99
2.2.21. Masnû' (مصنوع)	100
2.2.22. Meclis (مجلس)	100
2.2.23. Mesmû' (مسموع)	101
2.2.24. Metrûk (متروك)	101
2.2.25. Mevkûf (موقوف)	102
2.2.26. Mevzu' (موضوع)	103
2.2.27. Mu'addil (معدل)	104
2.2.28. Munkatı' (منقطع)	104
2.2.29. Murâca'a (مراجعة)	105
2.2.30. Ref (رفع)	106
2.2.31. Sâkıt (ساقط)	107
2.2.32. Selef (سلف)	107
2.2.33. Şâhid (شاهد)	108
2.2.34. Takvîm (تقويم)	110
2.2.35. Ta'lik (تعلیق)	110
2.2.36. Tashîh (تصحیح)	111
2.2.38. Tedlîs (تدلیس)	112
2.2.39. Tefrîk (تفریق)	115
2.2.40. Terk (ترك)	116
2.2.41. Tezkiye (تزكية)	116
2.2.42. Vasiyet (وصية)	118
2.2.43. Velâ (ولاء)	119
2.2.44. Zevâid (زوائد)	121
2.3. UKÛBÂT	123
2.3.1. Darb (ضرب)	123
2.3.2. Mesrûk (مسروق)	123
2.3.3. Siyer (سير)	124
2.4. ŞAHIS HUKUKU	125
2.4.1. Kitâbet	125
2.4.2. Vakıf (وقف)	126

SONUÇ VE TEKLİFLER.....	129
BİBLİYOGRAFYA	137

KISALTMALAR

- b. :İbn
Bk. :Bakımız
c. :cilt
der. :Derleyen
DİA :Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB :Diyanet İşleri Başkanlığı
h. hicri
Haz. :hazırlayan
Hz. :Hazreti
M.Ü.İ.V.Y. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
s. :Sayfa
sad. :Sadeleştiren
TDV :Türkiye Diyanet Vakfı
thk. :Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
ts. :Tarihsiz
y.y. :Yayıncı bilinmiyor

ÖNSÖZ

İnsan cemiyet içinde yaşayacak şekilde yaratılmıştır. Bu durum onu kendisi dışındaki diğer varlıklarla iletişim halinde olmasını zorunlu kılmaktadır. Anlaşma ve iletişim kurmak için ise harf, hece, kelime ve cümle gibi araçlara ihtiyaç duyulur. Fakat bazen bir kelimenin lügat manasından ıstılah manasına, hakikat manasından mecaz manasına varıncaya kadar çeşitli anlam çerçevesi bulunur. Bu durum çoğu dilde mevcuttur. Basit manadaki insan iletişiminde olduğu gibi insanların oluşturduğu ilmî disiplinlerin de kullandığı kelime ve kavramlar o ilmin intişarı ve kendini ifade etmesini kolaylaştırır. İletişim ve karşılıklı anlaşabilme için insanların düşüncelerinin sözlü kalıba konulduğu üç ayrı aşama iyi bilinirse, maksadı iyi ifade edebilme doğru bir şekilde gerçekleştirilmiş, dolayısıyla yanlış anlaşılmaktan korunmuş olunur. Bu aşamalar, mefhum (kavram), ıstılâh (terim) ve tarif'dir (tanım). Bu üç saha insanların birbirini anlaması ve hayatı yaşanılır bir hale getirmesi konusunda kaçılmazdır.

Mefhum kelimesi insan zihnindeki soyut şeyler için kullanılan "fehm" kökünden türetilmiştir. İstılâh ise bir topluluğun uygun olması nedeniyle bir kavramı sözlük anlamından çıkararak ittifak halinde başka bir manada kullanmaları demektir.¹ Tarif ise, bir şeyin efrâdını câmi, ağıyarını mâni olacak şekilde sınırlarını belirlemektir. İlk olarak ihtiyaçlar bağlamında kavramlar oluşmuş daha sonra bunlar, terimleşme süreci yaşamıştır.

İstılâhların oluşması aynı zamanda o alanla ilgili fikirlerin netleştiğini göstermesi açısından da önemlidir. Her ilim dalı kendi oluşturduğu kavramlarla kendisini ifade eder. İslami ilimlerin girift bir yapıya sahip olması sadece bir alana yönelerek diğer ilimlerden habersiz bir çalışma sistemini reddeder durumdadır. Bu da her alanla ilgili, temel seviyede bilgi sahibi olmayı beraberinde getirir.²

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), I: 11.

² Osman Şahin, "İslam Hukukuk Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009): 131-162.

Terimler tarihi süreç içerisinde asırlara göre farklı anlam kazanma, anlam daralması-genişlemesi veya bir mezhep içerisinde kapsam itibariyle farklı tanımlamalar almıştır.

Bu sebeple çalışmamızda ilk olarak her iki ilimde ortak olarak kullanılan terimler tespit edilmeye çalışılmış, fıkıh ilmi için Hanefi mezhebinde müftâbih olan, son dönem (Mecelle'den sonraki) anlamları çerçevesinde; hadîs ilmi için yine son dönem verilen anlamlar verilerek ve mukayese yapılmıştır.

Çalışmamızda fıkıh ilmi için Hanefi mezhebi temelinde oluşturulmuş usûl ve fûrû' eserleri ulaşabildiğimiz kadar taranmış, müşterek olabilecek terimler tespit edilmeye çalışılmış, her bir terim için anlamını taşıdığı alandan kaynak verilmiştir. Tüm terimler için son olarak da sözlüklerden kaynak gösterilmiştir. Bu eser sıralaması klasikten modern çalışmalara doğru yapılmıştır. Hadîs ilmi için ilk etapta kadîm esere başvurulmuş ve bunlar temelinde günümüze doğru gelinmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, sınırlandırılması, kaynakları ve sunum hakkında bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölüm üç başlıkta sunulmuştur. İlk olarak fıkıh ve hadîs ilminin gelişim süreciyle ilgili muhtasar bir tablo hazırlanmış ve bu dönemlerde yapılmış olan bazı çalışmalar örnek olarak verilmiştir. İkinci olarak fıkıh ve hadîs ilminde yazılışları aynı anlamları farklı usûl terimlerine yer verilmiştir. Bu terimler Türkçe karakterler esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Her kavram için ilk olarak sözlük anlamı verilmiş daha sonra her iki ilimde hangi anlamlara geldikleri belirtilerek mukayese yapılmıştır. Fıkıh ilmindeki anlamlar verilirken Hadîs-i Şeriflerde bu terimlerin geçtiği yerler Arapça ve Türkçe olarak kesit halinde sunulmuştur.

İkinci bölüm her iki ilimde müşterek olarak kullanılan fûrû' terimlerine yer verilmiştir. Bu bölüm kendi içinde ibâdât, muâmelât, ukûbât, şahıs hukuku, ahkâm-ı sultâniye olarak bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümde de birinci bölümde izlenen yöntem uygulanmıştır.

Sonuç bölümünde fıkıh ve hadis ilminde incelediğimiz kitaplarda geçen terimlerin listesi oluşturulmaya çalışılmış ve tespit edilemeyen terimler belirtilmiştir.

Çalışmamızın konusunu tespit edilmesinden, beni bu konuda çalışmaya teşvik etmeye ve fıkıh ilmini hayatımıza sunarken hep önümüzde numune olarak yürüyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Orhan ÇEKER hocama öncelikle teşekkürü bir borç bilirim. Ardından, tezin savunma aşaması öncesi ve sonrasında katkılarıyla destek veren jüri üyesi hocalarıma ve çalışmamız boyunca desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

“Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır. Kim Allah ve Rasûlü için hicret ederse, hicreti Allah ve Resûlü’nedir. Kim de erişeceği bir dünyalık ve evleneceği bir kadından dolayı hicret ederse, onun hicreti de hicretine sebep olan şeydir.”³

Neslihan GÜLÇEBİ

Konya- 2019

³ Müslim, “İmâre”, 155.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Dil, belli anlama sahip sözcüklerden ve konuşma formlarından meydana gelen sistemdir. Dilin nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği, insanlar tarafından her zaman merak edilmiştir. Fetihlerle beraber İslam dininin yayılması Arap diline olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Bu durum Arap grameri, kelimelerin konumu ve nasıl türediği, nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili çalışmalarını da beraberinde getirmiştir.

İslam kültürü içerisinde de dilin menşei hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüş farklılıklarının “Allah, Adem’e eşyanın isimlerini öğretti.” (el-Bakara 2/31) ayetinin yorumuyla başladığını söyleyebiliriz.

İslam filozoflarından bir olan Fârâbî (ö. 339/950), dile büyük önem vermiştir. “*Ihsâu'l Ulûm*” adlı eserinin başına, “Dil ve Onun Kısımları” bölümünü eklemiştir. Diğer bir eseri “*Kitâbu'l- Hurûf*” da “Milletlerin Harflerinin ve Lafızlarını Oluşumu” başlığı altında dillerin kökeni ile ilgili bilgi vermiştir. O, ilk olarak işaretlerin daha sonra seslerin oluştuğunu belirterek evrimci bir görüş benimsemiştir. Fârâbî, kelimelerin manalarının milletler üstü olduğunu savunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, O’na göre mana evrensel bir özelliğe sahiptir ve lafızları bu anlamda geçmiştir. İbn Sînâ (ö. 428/1037), dillerin kökeninden ziyade, insanlar arasındaki kullanımını esas almıştır. Ona göre bunu sağlayan da insanların toplumsallaşmasıdır. O’na göre lafızlar yaratılmış olsa bile onların delalet ettiği manalar değiştirilebilir. İbn Sînâ burada, insan iradesini vurgulayan bir görüş benimsemektedir.⁴

Dillerin kökenine dair yorumları dört başlık altında incelemiştir: “Tevkîfi anlayış”, “ıstılah anlayışı”, “her iki ihtimali de kabul edenler” ve “uzlaştırma eğilimini savunanlar”.

a) Tevkîfi anlayış: Bu görüşü savunan âlimler “Allah, Âdem’e eşyanın isimlerini öğretti” ayetini delil olarak zikrederler. Allah’ın, bir dili Hz. Âdem öğrettiği, onunda bu dili çocuklarına öğrettiğini savunurlar. Çünkü o dönemde bilgisizlik mevcuttur. Onlara göre Allah, dil ile birlikte isimlerin delâlet ettiği manayı da insanlara öğretmiştir. Onlara göre dilin insanlar tarafından üretilmesi mümkün değildir. Üretmek, bir kimsenin zihnindekini başka

⁴ Elmas Gülhan Çam, “Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018): 370-371.

birine aktarması yoluyla olur. Bu aktarma yazılı veya sözlü olmak durumundadır. Bu işlem teselsülü meydana getirdiği için bâtil kabul edilir. Dilin vahye dayalı olduğunu dile getiren ilk kişi Ebû'l-Hasan el-Eş'arî' dir (ö. 324/936). Ona göre dil tevkifidir, fer'leri ise kıyas ve ictehad yoluyla ortaya çıkar Abdullah b. Abbâs (ö. 32/653), İbn Fâris (ö. 395/1004), İbn Hazm (ö. 456/1063) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) de bu görüşü benimsemiştir.⁵

b) İstilah anlayışı: Dillerin ıstılâhî olarak ortaya çıktığını ileri süren ilk kişi Ebû Hâşim el-Cübbâî'dir. Bir topluluğun bir araya gelerek eşyalara isim verdikleri ve bunu genelleştirdikleri görüşünü savunurlar. Mutezile âlimlerinin birçoğunun bu görüşü savunduğu belirtilir. Abbâd b. Süleyman (ö. 250/864), Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933), İbn Cinnî (ö. 392/1001) bu görüşü benimsemiştir. Burada kullanılan ıstilah, sözlük anlamı vermek manasındadır.⁶

c) Tervakkuf Anlayışı: Dilin kökeniyle ilgili tüm görüşlerin doğru olabileceği kabul eden anlayıştır. Bu fikrin teorisini ortaya atan Bâkılânî (ö. 403/1012)'dir. Ona göre, söylenen görüşlerin ispat edilmesi veya yanlış kabul edilmesi mümkün değildir. Her iki görüş de doğru kabul edilebilir. Cüveynî (ö. 478/ 1085) ve Gazâlî (ö. 505/ 1111) bu görüşü benimsemektedir.⁷

d) Uzlaştırmacı Anlayış: Dilin bir kısmının Allah tarafından bir kısmının insan tarafından belirlendiğini savunurlar.

Bu görüşün sahibi Ebû İshak el-İsferâyînî'dir (ö. 945/1538). Dilin, insanları bir araya getirebilecek olan kısmının tevkifî, diğer kısmının ise ıstilah anlayışı sonucu oluştuğunu söylemiştir.⁸

Dilin kökenine dair somut örnek oluşturması bakımından terimlerin ve sözlük anlamlarının mahiyetini kavramak önemlidir. İnsanların sayısının artması, ihtiyaçların

⁵ İsmail Aydın, "Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011): 99; Çam, "Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği", 376.

⁶ Aydın, "Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi", 103; Çam, "Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği", 377.

⁷ Aydın, "Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi", 106; Çam, "Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği", 380.

⁸ Aydın, "Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi", 111; Çam, "Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği", 379.

artmasına, bu durumda ilk olarak kavramların daha sonra terimlerin / istilâh üretilmesine sebep olmuştur.

Istilâh kelimesi ilk defa Zebîdî'nin (ö. 893/1488) "*Tâcu'l-arûs*" isimli sözlüğünde "Belirli bir grubun belirli bir konuda anlaşması" anlamında geçmiştir.⁹

Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413), istilâh ile ilgili: Bir şeyin ilk anlamı dışında başka bir isimle anılması, bir lafzın belirli bir anlam karşılığında kullanılması konusunda ittifak edilmesi, bir lafzı sözlük anlamı dışında bir başka manada kullanılması veya belirli bir grup arasında kullanılan belirli bir lafız, tanımlarını yapmıştır.

Ömer Nasuhi Bilmen'e (ö. 1971) göre istilâh: Belirli bir grubun, bir lafzı sözlük anlamından çıkararak ittifakla yeni bir anlam vermesidir.¹⁰

Istilâhların oluşması çeşitli yollarla olmuştur:

1- Nakil: Mecaz olarak da isimlendirilir. Var olan anlamın terkedilip, aralarındaki bir alaka sebebiyle, gerçek mana dışında bir anlam verilen kelimedir. Bu yöntem yeni kavramları, terimleştirmeye elverişli olduğu için yaygındır. Örneğin, mebni kelimesinin sonu değişmeyip sabit olduğu için binâ olarak isimlendirilmiştir.¹¹

2- İştikâk (Türetme): Aralarında çeşitli yönlerden birliktelik bulunan lafızlardan birini diğerinden türetmektir. Türetilen kelimedeki ziyadelik söz konusu olur ve kök anlamına delalet eder.¹²

Bu iki metot dışında: Genel anlama sahip bir lafzın, bir anlamı ifade etmek için daraltılması suretiyle (tahsis); muzâf'ın, muzâf ileyhi belirlemesi yoluyla (izâfet terkibi); terimin nahivde ifâ ettiği göreve göre belirlenmesi yoluyla; ifâ ettikleri görev bakımından birbirlerine benzeyen unsurlardan birini esas almak diğerlerini ona ekleyerek; benzerlik sebebiyle, bir terimin diğerine ilhâk edilmesiyle; belli bir özelliği bünyesinde bulunduran sayılarla (lafzın vasıflandırılması) ve bir kavramın başkalarından ayrılan bir özellik ile nitelendirilmesi yoluyla da terimler oluşturulmuştur.¹³

⁹ Mustafâ Tâbir Hayâdira, "Batı Orijinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması", trc. Ahmet Bostancı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006): 187.

¹⁰ Bilmen, *Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 11.

¹¹ Hayâdira, "Batı Orijinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması", 196.

¹² Hayâdira, "Batı Orijinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması", 197.

¹³ Hayâdira, "Batı Orijinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması", 197-199.

Yukarıda bahsedilen veya bunlar dışındaki yollarla oluşturulan terimler ilimlerin temelini oluşturmuştur. Âlimler kendi sahalarında terimlerle ilgili yoğun çalışmalar yapmış, alanları itibariyle her terimin tarifini yaparak sınırlarını çizmiştir. İnsan yaratılışı gereği dünyayı bütüncül bir bakış açısıyla görme eğilimindedir. Karşılaştığı problemlerin çözümünün ilimler arası olması veya aynı problemin birden çok ilmin alanına girmesi, kişiyi diğer alanlarla ilgili bilgi sahibi olmaya teşvik etmektedir.

İslamî ilimler kişinin çok yönlü düşünmesini zorunlu kılan bir alandır. Birey eleştirel, yapıcı ve yeni fikirler üretme sürecinde farklı alanlardaki bilgileri bütünleştirme becerisine sahip olmalıdır. Bu da bizi ilimler arası çalışmanın önemi hakkında düşünmeye sevk eder.

İlimler arası çalışmalar kişinin öğrendiği bilgileri başka alana aktarma, oluşan problemlerin çözümüne yönelik yeni yollar keşfetme, kişinin öğrendiği bilgiyi farklı mecralara evirebilme kabiliyeti kazanması bakımından önemlidir.¹⁴

İlimler arası çalışmalara en fazla ihtiyaç duyulan alanın İslami ilimler olduğu bir gerçektir. Çünkü İslamî ilimler'in kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve sünnet, hayatın her alanına sirayet etmiştir. Bu kaynakların kıyamete kadar insanlığa yol gösterecek bir konumda olduğunu düşündüğümüzde sonu olmayan bir ilim deryası içerisinde olduğumuzu görürüz. Herhangi bir ilim dalının mâhiyetini anlayabilmek o ilim dalı ile ilgili sınırların ne olduğunu ve o ilmi tanımlayan şeylerin bilinmesi ile mümkün olur. Bu ise o ilim dalına özgü olan ıstılâhların anlamlarının, sınırlarının, etkileşim içerisinde bulunduğu diğer alanları tanımakla gerçekleşir.

Temel İslam bilimleri içerisinde fıkıh ve hadis ilminin etkileşimi üst düzeydedir. Çünkü hadisler, fıkıh ilminin temelini oluşturan en önemli kaynaklardan biridir.

Çalışmamız fıkıh ve hadis ilminde ortak olarak kullanılan ıstılâhların tespit edilmesidir. Bu tespit sonucunda her iki ilimdeki anlamları verilmeye çalışılmış ve bunlar örneklendirilmiştir. Çalışmamız ortak olarak tespit edilen terimlerin, Kur'an-ı Kerim'de geçip geçmediğini, sözlük anlamlarından ne derece uzaklaştıklarını, ne kadar bağlı kaldıklarını, müşterek kullanılan ıstılâhların hangi konularda daha fazla olduğunu ve bir terime hangi dönem itibariyle kitaplarda yer verildiğini görebilme imkânı vereceğini düşünüyoruz.

¹⁴ Ali Yıldırım, "Disiplinlerarası Öğretim Kavramı ve Programlar Açısından Doğurduğu Sonuçlar", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12 (1996): 89-94.

Bu amaç doğrultusunda terimler usûl ve fîrû' konularına göre ayrılmıştır. Tarihi gelişim tablosu hazırlanmış ve dönemleri içerisinde ilk eserler örnek olarak verilmiştir. Bununla birlikte ilk sözlük çalışması yapanlar ile ilgili de bir tablo hazırlanmıştır. Çalışmamızın sonuna doğru incelediğimiz kitaplarda müşterek olarak belirlediğimiz terimlerin geçip geçmediğine dair bir tablo hazırlanmıştır.

Çalışmamız terimlere fıkıh ilminde daha geniş anlamlar verildiğinin görülmesi, Hz. Peygamber'in gerek lafzen gerek manen hadislerde kullandığı fıkhi terimleri ve bu terimlerin hangi döneme ait kitaplarda tanımlandığını görmek, terimler konusunda çok yönlü düşünmeye teşvik etmek konusunda bir çerçeve çizmeye katkısı olmasını diliyoruz.

Zira konu alanının geniş ve çalışma açısından kapsamlı oluşu düşünüldüğünde yapılan çalışmanın ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Tarihi sürece baktığımızda hadis terimlerinin oluşum sürecinde fıkıhın etkisi olduğunu düşünüyoruz. Tabii ki tüm kavramlar için bunu söylemek mümkün değildir. Fıkıh günlük hayatın temelini oluşturur. Bu durum fıkhı dair ıstılahların daha erken oluşması sonucunu doğurmuştur. Hadis ilmine ait kavramların terimleşme sürecine girmesinde, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin vefatı, fitne olayları, siyasi hedefler neticesinde hadis diye sözlerin uydurulması gibi faktörlerin etkisi vardır.¹⁵

İstılahların oluşumu Hz. Peygamber'e kadar uzanmaktadır. Yaşanılan yeni durumlarla birlikte terimler zaman içerisinde farklı anlamlar kazanmışlardır. Fıkıh ve hadis ilmindeki terimlerin oluşum sürecinde birbirlerine etkileri ve asırlara göre kazandıkları ve kaybettikleri anlamlar olmuştur. Bu ise ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.¹⁶

Biz çalışmamızda yazılış itibarıyla aynı fakat her iki ilim dalında sözlük anlamından çıkarılarak farklı anlam kazanan terimleri tespit ederek tanımlarını yapmaya ve mukayese suretiyle ortak ve farklı yönlerini tespit etmeye çalıştık.

Fıkıh ve hadis ilmi ile ilgili terimlerin mukayeseli olarak çalışıldığı eser bulma konusunda hayli zorlandık. Bu sebeple her ilmin müstakil eserlerini tarayıp mukayese ettik. Bu konuda ilk etapta sözlüklerden yararlandık.

İstılahlar bir ilmin merkezini oluşturduğu için onunla bağlantısı olan kaynakları da gözden geçirmek kaçınılmaz oluyor. Çünkü bir kavram bağlantılı olduğu konuları da beraberinde getirmektedir. Birçok araştırmacının tek kavram üzerine yapmış olduğu çalışmalar göz önüne alındığında çalışmamızın genişliği dikkat çekmektedir.

¹⁵ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 29-47.

¹⁶ Ahmet Alkan, *Hicri İlk İki Asır Fıkıh Eserlerinin Hadis Usulü Terimlerinin Oluşumundaki Rolü* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 155.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamıza fıkıh ve hadis ilminde müşterek olarak kullanılan terimlerin tespiti ile başladık. Bu amaçla Mehmet Erdoğan'ın, "*Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*" ile Talat Koçyiğit'in "*Hadis İstılâhları*", Mücteba Uğur'un "*Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*" ve Abdullah Aydın'ın "*Hadis İstılâhları Sözlüğü*"ne müracaat edilmiştir. Sözlükler karşılıklı olarak taranmıştır. Tespit edilen kavramların, anlamları itibariyle genel bir çerçevesini çizmek için Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden istifade edilmiştir. Tespit edilen terimler fıkıh ilmindeki konumları esas alınarak usûl ve fûrû' başlıkları altında toplanmıştır.

Terimlere ilk olarak sözlük anlamları verilmeye çalışılmıştır. Terimlerin Kur'an-ı Kerim'deki lügat manalarını ve ilgili oldukları terimleri tespit için Râgıb el-İsfehâni'nin "*el-Müfredât*"; kelimelerin ve benzerlerinin anlamları arasındaki farkları konu alan Ebû Hilâl el-Askerî'nin "*el-Furûk fi'l-luğa*"; Arapça sözlüklerin en büyüğü kabul edilen, kelimelere ayet, hadis ve şiirlerden örnek getirerek açıklayan İbn Manzûr'un "*Lisânu'l-Arab*"; ilimlerin istılâhlarını açıklaması ve bunu yaparken hangi ilim dalına ait olduğunu söylemesi bakımından Seyyid Şerif Cürcânî'nin "*Tâ'rifât*"; çeşitli ilimlere dair hazırlanmış olan Tehânevi'nin "*Keşşâfü istılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*"; Firûzâbâdi'nin "*el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*"in tercümesini yapan Mütercim Asım Efendi'nin "*Kâmus Tercümesi*" ve Abdülvehhab Öztürk'ün "*Kur'an-ı Kerim Fihristi*" adlı eserinden istifade edilmiştir.

Terimlerin fıkıh ilmindeki anlamlarını vermek için ilk olarak sözlük çalışmalarına daha sonra usûl ve fûrû' eserlerine başvurulmuştur. Bu sebeple öğrencilere yardım amacıyla yazılmış olan Ömer en-Neseî'nin "*Tilbetü't-talebe fi'l istılâhat-ı fıkhiyye*"; Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelimelerin anlamlarını açıklamaları bakımından Mutarrizî'nin "*el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rîb*"; iki yüz fıkıh teriminin açıklandığı Zeynüddin Zekerîyya el-Ensârî'nin, "*el-Hudûdü'l-enika ve't-ta'rifâtü'd-dakika*"; Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri tarafından hazırlanmış olan, "*el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*"; Elmalılı Hamdi Yazır'ın, "*İslam Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*" ve Ömer Nasuhi Bilmen'in, "*Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*" isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

Usûl ve fûrû' alanında, Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olan ve Hanefî haber nazariyesine son şeklini veren Pezdevî'nin, "*Kenzü'l-vusûl*" adlı eserin özeti konumunda olan Neseî'nin, "*el-Menârü'l-envâr*"; son dönem Hanefî fakîhi İbn Âbidîn'in, "*Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*"; Mehmet Seyyid Bey'in, "*Usûl-i fıkah, cüz'-i evvel: medhal*"; alanında ilk Türkçe kitap olma özelliğini taşıyan ve Ahmet Cevdet Paşanın takdirini kazanmış olan İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehrî'nin, "*Telhîs-i usûl-i fıkah*"; Abdülkerim Zeydân'ın "*el-Vecîz fî usûli'l-fıkah*" adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Hadîs ilmindeki çalışmalar da daha çok hadîs ilimlerinin tüm konularını ihtiva eden çalışmalarla karşılaştık. Terimlerin hadîs ilmindeki anlamlarını vermek için; yaklaşık iki yüz yıl boyunca diğer eserlerin merkezinde olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûri'nin, "*'Ulümü'l-hadîs*"; İbn Hacer'in bu kitap üzerine yazmış olduğu, "*Nuhbetü'l fiker şerhi*"; alanında ilk Türkçe kitap olma özelliğini gösteren İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehrî'nin, "*Usûl-i hadîs*"; Babanzâde Ahmet Naim Bey'in, Tedrîbü'r-râvi'nin tercümesi mahiyetindeki, "*Hadîs Usûlü ve Istılahları*"; Zafer Ahmed et-Tahanevi'nin, "*Yeni Usûl-i Hadîs*"; Suriye'deki Zahirîyye Kütüphanesi'ndeki hadîs eserlerinden yararlanılarak hazırlanmış olan, Subhî es-Sâlih'in, "*Mebâhis fî 'ulümi'l-hadîs ve mustalahuh*" ve Nureddin İtr'in, "*Mu'cemu'l-mustalâhâtîl'l-hadîsiyye*" eserlerinden istifade edilmiştir.

Fıkıh ve hadîs tarihi için ilk olarak Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "fıkıh" ve "hadîs" maddelerine başvurduk.

Günümüz çalışmalarından fıkıh ilmi için Hayrettin Karaman'ın "*İslâm Hukuk Tarihi ve Mukayeseli İslam Hukuku*"; İsmail Hakkı Ünal'ın, "*İmam Ebû Hanîfenin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*"; Abdülkerim Zeydan'ın, "*İslâm Hukukuna Giriş*"; Mürteza Bedir'in, "*Fıkıh Mezhep Sünnet*" adlı eserlere; Osman Şahin'in, "*İslam Hukuku Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür*" ve İshak Emin Aktepe'nin, "*Ebû Hanîfe ve Ehl-i Hadîsin Sünnet Anlayışındaki Temel Farklar*" isimli makalelere başvurulmuştur.

Hadîs ilmi için Talat Koçyiğit, "*Hadîs Usûlü*"; İsmail Lütü Çakan, "*Hadîs Edebiyatı*"; Ahmet Yücel, "*Hadîs Tarihi ve Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*" adlı eserlere; Ömer Özpınar'ın, "*Teşekkül Sürecinde Hadîs-Fıkıh İlişkisi*" isimli makaleye ve Ahmet Yücel'in, "*Temel İslam Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*" adlı tebliğine başvurulmuştur.

Hadis-i Şeriflerin metinleri için “*Kütüb-i Sitte*”; İbn Hacer el-Askalâni, “*Fethu'l-bârî*”; fıkıh sistemine göre düzenlenmiş olan Tahâvi'nin “*Me'âni'l-âsâr*” ve Tahânevi, “*l'lâüs-sünen*” eserleri incelenmiştir.

Yaptığımız çalışma sürecinde fıkıh ve hadis ilminde ortak olarak kullanılan tüm terimleri kapsayacak şekilde hazırlanmış, müstakil bir çalışma tespit edemedik. Klasik dönemden günümüze kadar hazırlanmış olan sözlük çalışmaları genellikle bir ilim dalına özgü veya İslamî ilimlerin tüm terimlerini kapsayacak şekilde hazırlandığını görmekteyiz.

Günümüzde terimlerle ilgili yapılan çalışmaların genellikle bir terim üzerinde yoğunlaşmak suretiyle yapıldığını tespit ettik. Bu bağlamda örnek olarak verebileceğimiz bazı çalışmalar şu şekildedir: Yûsuf Suiçmez “*Haneî Usûlü ve Hadîs Usûlüne Göre Manevî İnkîta' ve İttisaf*”; Ömer Özpınar “*Hadîs ve Fıkıh Edebiyatında Ortak Bir Kavram: Mürüef*” isimli makaleler; Mürteza Bedir “*Fıkıh Mezhep Sünnel*”; Recep Tuzcu “*Haneî Usûlünde Hadîs*”; Mehmet Fatih Kaya “*Hadîs Usûlünde İhtilâf*” isimli kitaplar; Ahmet Alkan “*Hicri İlk İki Asır Fıkıh Eserlerinin Hadîs Usûlü Terimlerinin Oluşumundaki Rolü*”; Mustafa Yüccer, “*Ömer Nasûhi Bilmen'in Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu Adlı Eserinde Geçen Hadîslerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*” Fuat İstemi, “*Er-Risâle ve er-Risâle'de Geçen Hadîs Istilâhları*”; Alaaddin, Hançer, “*İslam Hukuk Metodolojisinde Müşterek Lafız ve Furû' Fıkha Tesiri.*” isimli tez çalışmalarını örnek olarak verebiliriz.

D. KONUNUN SUNULMASI

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde, hadis ve fıkıh ilminde gelişim süreci ile ilgili muhtasar bir tablo hazırlayarak ıstılâhların oluşum sürecinin genel bir görüntüsü oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonrasında hadis ve fıkıh ilminde farklı anlamda kullanılan usûl terimlerini tespit etmeye ve her iki ilim dalında son dönem itibariyle hangi anlama geldikleri belirlenmeye gayret edilmiştir.

İkinci bölümde fıkıh ve hadis ilminde farklı anlamda kullanılan fûrû terimleri tespit edilmiştir. Bu terimleri ibâdât, muamelât, ukûbât ve şahıs hukuku olarak dört kısma ayrılmıştır. Kelimelerin sözlük anlamları ve daha sonra ıstılâh olarak kazandıkları anlamlar takdim edilmeye gayret edilmiştir. Çalışmanın sonunda, tarihi seyir içerisinde her iki ilmin literatüründe yararlandığımız hayli kıymetli olan eserlerde geçen ıstılâhlarla ilgili bir liste oluşturularak toplu halde faydalanılması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HADİS VE FIKİH İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI

1.1. HADİS İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI

Hadis ilminin gelişim aşamasını beş dönem içerisinde anlatmak mümkündür. Birinci dönem, sahabe dönemini içine alan ve hicri I. asrın sonuna kadar devam eder. Bu dönemde hadis rivayeti konusunda kontroller üst düzeydedir. Bu döneminin sonuna doğru sınırların genişlemesinin bir sonucu olarak, hadis rivayetinde kaynağın ne olduğu sorusu gündeme gelmiştir. İkinci dönem, hicri I. asırdan başlayarak hicri II. asrı da içine alan dönemdir. Bu dönemde ıstılâhlar oluşmaya başlamıştır. Ayrıca rivayet metodu ve cerh ve ta'dille ilgili prensipler belirlenmeye başlanmıştır. Üçüncü dönemde, hadis ilminin tedvîn ve tasnif çalışmaları yapılmıştır. Râmehurmuzî'nin çalışması bu dönemin ilklerindedir. Dördüncü dönem, hicri IV. asırdan, hicri VII. asra kadar devam eder. Hadis ile ilgili konular bu dönemde müstakil olarak kitap haline getirilmiştir. Neysâbüri ve Hatib el-Bağdâdî'nin eserlerini bu dönem için örnek verebiliriz. Beşinci dönem, hicri VII. asırdan, hicri X. Asra kadar devam eder. Bu dönemde yapılan çalışmaların özelliği ise hadis alanına özgü ve daha sistemli olmasıdır. Bu dönemi İbnü's Salah ile başlatmak mümkündür. Hicri XIV. Asırdan günümüze kadar olan dönem, klasik kaynakların yeniden anlaşılması üzerinde yapılan faaliyetler sebebi ile uyamış olarak isimlendirilir.¹⁷

Anlatılanlar toplu halde bir şema halinde gösterilmiştir:

¹⁷ İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehri, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, trc. Emre Yazıcı (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009), 12-30; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 17. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 337; Ammad Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, trc. Yavuz Köktaş (İstanbul: İnsan Yayınları 2011), 142.

İbnü's-Salâh Öncesi¹⁸

<p>Müstakil olmayan eserler</p>	<p>Bu dönem h.4. asra kadar devam etmiştir. Bu dönemde hadis usulünün bazı konularını ele alan eserler oluşmuştur.</p> <p>*İmâm Şafî (ö. 204/819), "er-Risâle" kitabında; haber-i vâhid, ravide bulunması gereken şartları, tedlis- müdellis ve mana ile rivayet konularını işlemiştir.</p> <p>*Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), "el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl" adlı kitap.</p> <p>*Müslim (ö. 261/875), "Sahihu Müslim" isimli kitabında isnâd, cerh-ta'dil, yabancı râvi ile ilgili konulara temas etmiştir.</p> <p>*Tirmizi (ö. 279/892), "Sünen" adlı kitabında "İlel" başlığında usûl ile ilgili konulara değinmiştir. Cerh-Ta'dil, mürsel hadis, edâ, hasen, garîb hadis.</p> <p>*İbn Hatim (ö. 327/938), "Cerh ve Ta'dil", râvilerin tenkidine yönelik ilk kitaplardan biridir. Râviler hakkında da bilgi verir.</p>
<p>Müstakil eserler</p>	<p>H.4. asır ile birlikte müstakil hadis kitapları oluşmaya başlamıştır.</p> <p>*Râmhurmûzi (ö. 360/971), "el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'it" (Hadis ilimleri konusunda yazılmış ilk müstakil eser)</p> <p>*Hakim en-Nisâbüri (ö. 405/1014), "Ma'rifetu 'ulûmü'l-hadis".</p> <p>*Hâtib el-Bağdâdi (ö. 463/1071), "el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye". (Bazı istihlâları hadis usulüne dahil etmiştir.)</p>

İbnü's-Salâh Şehrezûri (643/1245) Sonrası

1) İbnü's-Salâh'ın " 'Ulûmü'l-hadis" adlı kitabı yaklaşık iki yüz yıl boyunca diğer eserlerin merkezini teşkil etmiş. Bunun üzerine şerhler, haşiyeler, manzumeler ve ihtisarlar yazılmıştır. Bazı örnek çalışmalar:¹⁹

<p>Şerh</p>	<p>*Burhaneddin el-Ebnâsi el-Kâhiri (ö. 802/1400), "eş-Şeze'l-feyyah min 'ulûmi İbn Salâh". (Thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Semek. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998)</p> <p>*Sîracüddin el-Bulkinî (ö. 805/1403), "Mahâsinü'l-istidâh min 'ulûmi İbn-Salâh". (Halil Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999).</p> <p>İbnü's-Salâh'ın, "Kitâbu Ma'rifeti envai ilmi'l-hadis" adlı eserinin muhtasarıdır.</p>
--------------------	---

¹⁸ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 12-30; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 337; Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü ve Edebiyatı*, 142.

¹⁹ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 22-23.

Haşiye	<p>*Bedrüddin er-Zerkeşi (ö. 794/1392), "<i>en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh</i>". (Thk. Zeynelâbidin b. Muhammed b. Belâferic, Riyad: Edvâil's-Selef, 1419/1998).</p> <p>*İbn Hacer el-Askalâni (ö. 852/1449), "<i>en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh</i>". (Thk. Rebl' b. Hadi Umeyr, Riyad: Dârü'r-Raye, 1419/1988).</p>
İhtisar	<p>*İmam Nevevî (ö. 676/1277), "<i>et-Takrib ve't-teysîr fi süneni'l-beşiri'n-nezîr</i>". (Nşr. Abdülbâri Fethullah es-Selefi, Medine: 1408/1987).</p> <p>(Thk. Abdullah Ömer Barudî, Beyrut: Dârü'l-Cinan, 1417/1986).</p> <p>*Süyûtî (ö. 911/1505), Nevevi'nin Takrib'ine "<i>Tedribu'r-ravi fi Şerhi takribi'n-nevâvî</i>" ismiyle yazdığı şerh.</p> <p>(Thk. Abdülvehhab Abdüllatif, y.y. 1285/1966).</p>
Manzume	<p>*Şihabüddin İbn Halil (ö. 693/1294), "<i>Aksa'l-emeli ve's-sid fi 'ulûmi ahâdisi'r-Rasûl</i>". (Nşr. Manzûmetü İbn Halil, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Mustalah).</p> <p>*Zeynuddin el-İrâki (ö. 806/1404), "<i>et-Tabsira ve't-tezkira</i>". Bu kitap "Elfiyetü'l-İrâki" olarak meşhûr olmuştur. (Nşr. Mahmûd Rebl', Kahire 1355/1937).</p>

2) İbn Hacer el-Askalâni'nin (852/1449) yazmış olduğu "Nuhbetü'l-Fiker ve Şerhu'n-Nuhbe" adlı kitap ve bunun üzerine yazılan şerh, haşiye, manzume ve ihtisarlara örnek çalışmalar:²⁰

Şerh	<p>*Kemalüddin el-Kusentini (ö. 821/1419), "<i>Neticetü'n-nazar fi nuhbeti'l-fiker</i>". (Thk. Kays Muhammed Nayif el-Kaysi, Dimaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1430/2009).</p>
Haşiye	<p>*Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1477), "<i>el-Kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-Fiker</i>". (Thk. İbrahim b. Nasir en-Nassar, Riyad: Dârü'l-Vatan, 1420/1999).</p> <p>(Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Ta'at, Hadis, nr. 165; Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 672, Serez, nr. 620, Şehid Ali Paşa, nr. 336, 348)²¹</p>
Manzume	<p>*Kemalüddin eş-Şümünnî (ö. 821/1419), "<i>er-Rütbe fi şerhi nuhbe</i>". (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 344, vr. 1-7; Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, nr. 11250, vr. 200b-208a)²²</p> <p>*Burhanüddin el-Makdisî (ö. 900/1498), "<i>Nazmu nuhbeti'l-fiker</i>". (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 147), Ta'lika 'alâ Şerhi'n-Nuhbe (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 157).²³</p> <p>*İbn Farah el-İşbîlî (ö. 699/1300), "<i>Kasidetü'l-ğarâmiyye</i>". Yirmi sekiz hadis terimi ile yirmi beyit şeklinde yazılmıştır.²⁴</p>
İhtisar	<p>*Mürtaza ez-Zebîdî (ö. 1025/1623), "<i>Bülgatü'l-erib fi mustalahi âsâri'l-habîb</i>". (Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde Kahire 1326; Beyrut 1408).²⁵</p>

²⁰ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 25-27.

²¹ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 27; Mehmet Yaşar Kandemir, "Mukaddimetü İbni's Salâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 31: 121.

²² Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 26; Ahmet Özel, "Şümünnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 39: 261-262.

²³ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi* 26; İlyas Çelebi, "Kemâleddin İbn Ebû Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 19: 441-442.

²⁴ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 28; Ebû Bekir Sifil, "İbn Ferah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 19: 491.

²⁵ Seydişehrî, *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi*, 27; İsmail Durmuş, "Muhammed Mürtazâ Zebîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 44: 171.

HADİS İLMİNDE İSTİLÂH ÇALIŞMALARI ²⁶

Hâmid b. Yûsuf el-Bandırmaî (ö. 1172/1758)	“ Ukûdu’l-durer fi hudûdi ilmi’l-eser ”. (Hadis istihlâhları sözlüğü olarak bilinen ilk eserdir. 167 istilâh bulunmaktadır.) ²⁷
Muhammed Sıddîk el-Mînşâvî (ö. 1375/1969) ²⁸	“ Kâmûsu mustalâhâtî’l-hadîsi’n-nebevî ”. (Kahire: Dâru’l-Fazilet, 1416/1995) 144 sayfadır. Kitabın giriş kısmında âlimlerin isimleri ve lakapları tablo halinde sunulmuştur. Ayrıca bazı eserler, eserlerin rumuzları ve müellifleri tablo halinde verilmiştir.
Muhammed Halef Selâme	“ Lisânü’l-muhaddîsin ”.
Abdülmennan er-Râsîh	“ Mu’cemu istilâhâtî’l-ahâdisi’n-nebeviyye ”. (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1425/2004)
Süleyman Musellem el-Hareş ve Hüseyn İsmail el-Cemel	“ Mu’cemu mustalâhâtî’l-hadîs ”. (Riyâd, 1417/1996)
Dr. Muhammed Zıyâurrahman el-A’zamî	“ Mu’cemu mustalahâtî’l-hadîs ve letâifi’l-ismâd ”. (Riyâd: Mektebetü Selef, 1420/1999) 293 terim açıklanmıştır. Kitabın ilk kısmında terimlerin anlamları kaynak gösterilerek, son kısımda ise musannifler açıklanmıştır.
Şeriat İlimleri Heyeti	“ Mu’cemu mustalahâtî’l-hadîsi’n-nebevî ”. (Kahire, 1423/2002)
Dr. Ali Zuveyn	“ Mu’cemu mustalahâtî’l tevsîkî’l-hadîs ”. (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1407/ 1986)
Dr. Abdurrahman el-Humeysi	“ Mu’cemu ‘ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî ”. (Beyrût: Dâru’l İbn Hazm, 1421/2000) 779 terim açıklanmıştır. “İbdâl” terimi ile başlamış, “yünkera an fillân” terimi ile tamamlanmıştır.
Dr. Muhammed Ebû Leys Harâabâd	“ Mu’cemu mustalahâtî’l hadîs ve ‘ulûmuhû ve musannifin ”. (Ürdün: Dâru’l Neflâis, 1818/2009) İki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 946 terim açıklanmıştır. “Âfetuhu fulân” terimi ile başlamıştır. İkinci bölümde 852 musannif ve lakapları ile ilgili bilgi verilmiştir.

²⁶ Abdullah Aydınlı, *Hadis Istihlâhları Sözlüğü*, 7. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 8.

²⁷ Abdullah Aydınlı, “Osmanlı Hadis Âlimlerinden Bandırmaî Küçük Hâmid Efendi’nin Hayatı ve Eserleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 1-11.

²⁸ Sâid Murâd, “Muhammed Sıddîk Mînşâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 30: 117.

Nureddin İtr	<p>"Menhecü'n-nakd fi ulümi'l-hadîs". (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1981)</p> <p>İlk baskısı 1972 yılında yapılmıştır. 8 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hadîs ilminin gelişimini; ikinci bölümde râvilerin durumunu; üçüncü bölümde hadîs talebesinin nasıl olması gerektiğini; dördüncü bölümde hadîslerin kabul ve red edilmesinin sebeplerini ve bunlarla ilgili terimleri; beşinci bölümde hadîs metni ile ilgili durumları ve terimleri; altıncı bölümde ittisal ve inkita' ile ilgili konular; yedinci bölümde sened ve metin ile ilgili konuları anlatmıştır. Son kısımda ise genel bir değerlendirme yapmıştır.²⁹</p>
Mücteba Uğur (ö. 2005)	<p>"Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü".</p> <p>Birinci basımı 1992 yılındadır. Terimlerin anlamlarını kaynakları ile açıklamıştır. Bazı terimlere hadîs-i şerifler'den örnek getirmiştir.</p>
Talat Koçyiğit (ö. 2011)	<p>"Hadîs Terimleri Sözlüğü".</p> <p>Birinci basımı 1992 yılında yapılmıştır. Terimlerin anlamları klasik kaynaklara atıf yapılarak verilmiştir. Ayet ve hadîsler ile tanımlar desteklenmiştir.</p>
Abdullah Aydınlı	<p>"Hadîs İstılahları Sözlüğü".</p> <p>İlk basım 1987 yılında yapılmıştır. 17. Baskıyı esas aldığımızda, önsöz kısmında hadîs istılahları ile ilgili çalışma yapmış musannifler ve eserleri listelenmiştir. Terimler örnek verilerek açıklanmıştır. Ek olarak verilen kısımda hadîs usulünün kısa bir tarihi, hadîs kitaplarındaki kısaltmalar ve bir hadîsin nasıl bulunabileceği ile ilgili bilgiler mevcuttur.</p>

²⁹ Zeynep Polat, "Menhecü'n-nakd fi ulümi'l-hadîs, Nureddin İtr", *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 14/2 (2016): 158-160.

1.2. FIKİH İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE KİTÂBİYATI

<p>H. Peygamber Dönemi</p>	<p>Vahyin denetimi altında bir dönemdir. Fıkıh bu dönemde tedric, kolaylık ve nesih olarak karşımıza çıkar. Bu dönem yirmi üç yıl sürmüştür. Mekke döneminde gelen ayetler genel olarak itikad , güzel ahlak, iyilik üzerinedir. Medine döneminde ise daha çok hukuki hükümler gönderilmiştir.³⁰</p>
<p>Sahâbe Dönemi (Hulefâyi Râşidîn- Emevîler) (11/632) - (132/750)</p>	<p>Bu dönemde fıkıh, Kitap, sünnet ve re'y merkezli bir anlayış mevcuttur. İsimleri olmamakla birlikte istihsan, ıstıslâh, kıyas, örf gibi metotlardan yararlanılıyor. Sahâbe, fıkıhın gelişmesi noktasında önemli bir konuma sahiptir. Emevi dönemi ise yaşanan siyasi olaylar sebebiyle fıkıhın özellikle kamu alanında yeniden yapılanması noktasında faaliyetlere zemin hazırlanmıştır.³¹</p>
<p>Abbâsîler Dönemi (Olgunluk Dönemi) (132/750) - (313/925) (H.İI. asır- IV. asrın ilk çeyreği) (M. VIII- X. asır)</p>	<p>Fıkıhın altın çağı olarak adlandırılır. Sınırlar genişlemiştir. Farklı kültürlerle tanışan Müslümanlar, onların örf ve adetlerini değerlendirmeye tabi tutmak durumunda kalmıştır. Bu durum fıkıhın gelişmesine sebep olmuştur. Nazari ve farazi fıkıh çalışmalarının yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde belli müctehidlerin kendilerine özgü olarak, ictehad usûlleri ve mezhepler oluşmaya başlamıştır. Re'y ve eser fıkhi ekolleri oluşmuştur.³²</p>
<p>Selçuklu Dönemi (İstikrar) (350/962) - (656-1258) (H. IV. - VII. asır) (M. X. - XIII. asır)</p>	<p>Mezheplerin usûl ve gayelerini anlatan kitaplar yazılmaya başlandı. Mezheplere bağlılık ağırlık kazanmıştır. Tahric ve tedvin faaliyeti yaygınlık kazanmıştır. Tahric faaliyet, önceki imamların vermiş oldukları hükümlerin hangi usûl ve yöntemle göre verildiğinin ortaya konulması ve sonrasında bu yöntemin yeni meseleler için uygulanmasıdır.³³</p>
<p>Moğul İstilasası-Mecelle (Mecelle Öncesi) (656/1258 – 1285/1869) (H. VII. - XIII. asır) (M. XIII.-XIX asır)</p>	<p>Bu dönemde mezheplerin gelişimi tamamlanmıştır. Mezheplerin kendi iç düzenleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fetva adâbı ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. İhtisar çalışmaları çoğalmış bu metinlere şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Hiyyel ve mehâric ortaya çıkmıştır.³⁴</p>
<p>Mecelle-Günümüz (Mecelle sonrası) (M.1876- Günümüz)</p>	<p>Bu dönem kanunlaştırma dönemi olarak da adlandırılmıştır. Bu dönemde "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" hazırlanmıştır. Fıkıh ilmini daha iyi anlamak için gerekli olan kitaplar yayımlanmıştır. Ansiklopedi çalışmaları yapılmıştır. Bir yön batrya çevrilerek mukayeseler yapılmıştır.³⁵</p>

³⁰ Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 8. Baskı (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 53-57; Muhsin Koçak-Nihat Dalgın-Osman Şahin, *İslâm Hukuku*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 85; Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 2. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 96.

³¹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 101; Koçak- Dalgın-Şahin, *İslâm Hukuku*, 92-93; Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 103.

³² Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 157; Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 110-111.

³³ Koçak-Dalgın-Şahin, *İslâm Hukuku*, 103; Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 127.

³⁴ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 256-257.

³⁵ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 299.

Hazırlanan tabloda görüldüğü üzere her dönem, kendinden sonraki dönemi hazırlayıcı bir pozisyonadadır. Bu sebeple bu dönemlerde yazılmış olan eserler aynı zamanda bir sonraki döneme ışık tutmaktadır. Tarihi sürece baktığımızda ilk olarak ekolleşme süreci yaşanmış ve son olarak mezhepler oluşmuştur. Her mezhep kendi temel metinlerini şerh ve haşiyelerini oluşturmuştur. Her ne kadar fıkıhın yazılı olarak oluşturulması hadisten sonra olmuşsa da, tedvin noktasında fıkıh ilmi önde olmuştur.

Sahâbe döneminden günümüze, Süleym b. Kays el Hilâli'nin (ö. 95/714) fıkıh kitabı ve Katâde b. Di'âme'nin (ö. 118/736) "*el-Menâsik*" (Dârü'l-kütübî'z-Zahîriyye, Mecâmî', nr. 41/12) isimli kitabı ulaşmıştır.³⁶

Fıkıh'ın olgunluk dönemine geldiğimizde, fıkıh usûlünde üç ayrı metot kullanılarak eserler hazırlanmıştır. Fukahâ metoduna göre, Cessâs (ö. 370/980), "*el-Füsûl fi'l-usûl*"; Mütekellim metoduna göre, Şâfiî (ö. 204/819), "*er-Risâle*"; Memzuc metoduna göre, İbnü's-Sââti (ö. 694/1294), "*Bedü'n-nizâm*" eserleri örnek verilebilir.

Ahkâm hadisleriyle ilgili, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798), "*el-Âsar*"; Ahkâm-ı sultâniyye konusunda, Mâverdi'nin (ö. 450/1058), "*el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyât'd-dîniyye*"; İktisadî konularla ilgili olarak Harâc konusunda, Ebû Yûsuf'un, "*Kitâbu'l-Harâc*"; Nevâzil konusunda, Ebû Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983), "*Kitâbü'n-Nevâzil fi'l-Furû*"; Fetâvâ konusunda, İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126), "*Fetâvâ İbn Rüşd*"; Vâkıât konusunda, Sadru's-Şehid'in (ö. 536/1141), "*Kitâbü'l-Vâkıât*"; Kavâid ve Davâbit ile ilgili, Ebû'l-Hasen el-Kerhî'nin (ö. 340/952), "*Usûlü'l-Kerhî*"; Hılâf ile ilgili, Ebû Abdullah Mervezî'nin (ö. 294/906), "*İhtilâfu'l-ulemâ*"; Edebü'l-kâdî konusuyula ilgili, Hassâf'ın (ö. 261/875), "*Edebü'l-kâdî*"; Hıyel ve mehâric ile ilgili, Muhammed b. Hasen eş-Şeybani'nin, "*el-Mehâric fi'l-hıyel*"; Kanunlar ile ilgili olarak, "*Arazi Kanunnamesi*" (1858) ve "*Mecelle-i Ahkâmı Adliye*" (1869-1876) kendi alanlarının ilki olma özelliğine sahip eserlerdir.³⁷

³⁶ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 153.

³⁷ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 200-209; Koçak-Dalgın-Şahin, *İslâm Hukuku*, 91-112; Yaman - Çaltı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 76-91.

Dört mezhebin fûrû alanında kabul ettiği, alanlarının ilki olma özelliğine sahip olan temel metin ve şerhlerin bazıları şöyledir:

	Temel Metin	Şerh Çalışması
Hanefi Mezhebi	Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/804), " <i>el-Asl</i> ".	Serahsî (ö. 483/1090), " <i>el-Mebsûr</i> ". (Hâkim eş-Şehid'in " <i>el-Kâfi</i> " isimli eserinin şerhidir).
Mâlikî Mezhebi	İmâm Mâlik (ö. 179/795), " <i>el-Muvatta</i> ".	İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996), " <i>er-Nevdâir ve 'z-Ziyâdât</i> ".
Şâfiî Mezhebi	Şâfiî (ö. 204/819), " <i>er-Risâle</i> ".	Mâverdî (ö. 450/1058), " <i>el-Hâvil Kebîr</i> ". (<i>Muhtasarı'l-Müzenî'nin</i> şerhidir).
Hanbelî Mezhebi	Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), " <i>el-Mesâil</i> ".	İbn Kudâme (ö. 620/1223), " <i>el-Muğni</i> ". (<i>Muhtasarı'l-Hırakî'nin</i> şerhidir).

FIKİH İLMİNDE İSTİLÂH ÇALIŞMALARI

<p>Ebü Mansûr Muhammed el-Ezherî (ö. 370/890) (Şâfiî âlim)</p>	<p><i>"ez-Zâhir fî garibi elfâzi's-Şâfiî"</i>. (Nşr. Mahmud Mataracı, Beyrut, 1414/1994) <i>"Muhtasarü'l-Müzeni"</i> de geçen garib ve nâdir kelimelerin açıklandığı bir eserdir. Müzeni, hazırlamış olduğu eseri İmâm Şâfiî'nin kitaplarını kısaltmak suretiyle oluşturmuştur.³⁸</p>
<p>İbn Fâris (ö. 395/1004) (Arap dili âlimi)</p>	<p><i>"Hilyetü'l-fukahâ"</i>. (Nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Beyrut, 1403/1983) Müzeni'nin <i>"el-Muhtasar"</i> isimli eserinin şerhidir. Fıkıh terimlerini ihtiva eder.³⁹</p>
<p>İbn Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri (ö. 406/1015)</p>	<p><i>"el-Hudûd fî'l-usûl"</i>. (Thk. Muhammed Süleymani, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1999). Kelimeler ve fıkıh terimlerini açıklayan bir eserdir. Terimleri mukayese ettiği yerlerde mevcuttur.⁴⁰</p>
<p>Ebü'l-Velid el-Bâcî (ö. 474/1081) (Mâlikî âlim)</p>	<p><i>"Risâle fî'l-hudûd"</i>. (Nşr. Neziha Hamâde, Beyrut, 1392/1973) Fıkıh usûlü ve kelâma dair terimleri açıklamıştır.⁴¹</p>
<p>Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî (ö. 522/1128) (Hanefî âlim)</p>	<p><i>"Beyânü kesfi'l-elfâz"</i>. (Thk. Abdülmecid Türki, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1995). Fıkıh usûlü konularıyla ilgilidir.⁴²</p>
<p>Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142) (Hanefî âlim)</p>	<p><i>"Tilbetü't-talebe fî'l-istilâhâti'l-fıkhiyye"</i>. (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1311/1890; nşr. Halid Abdurrahman el-Ak, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1416/1995) Öğrencilere yardımcı olması amacıyla hazırlanmıştır. 57 konu başlığı "temizlik kitabı" örneğinde olduğu gibi bölümlere ayrılmıştır. Açıklamalar yapılırken ayet, hadis ve şiiirlerden de örnekler verilmiştir.</p>
<p>Kadı İyâz (ö. 544/1149) (Mâlikî âlim)</p>	<p><i>"Mesâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr"</i>. (Fas, 1328/1910; Kahire, 1332/1913; Tunus: el-Mektebetü'l-Atika, 1333/1914) Buhârî ve Müslim'in "Sahih"lerinde ve Muvatta'da geçen garib terimleri açıklar.⁴³</p>
<p>Mutarrizî (ö. 610/1213) (Hanefî âlim)</p>	<p><i>"el-Mugrib fî tertibi'l-mu'rib"</i>. (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1328/1910) 27 bab başlığı altında düzenlenmiştir. Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garib terimler, köklerinin ilk iki harfine göre sıralanmış ve açıklanmıştır.</p>
<p>Muhammed el-Kalî (ö. 630/1233) (Şâfiî âlim)</p>	<p><i>"el-Mu'cemü'l-fikhi: el-lafzu'l-mustağrabe min şevâhidil-mühezzeb"</i>. (Thk. Halid İsmail Hassan, Kahire: Mektebetü'l-Adab, 1430/2009) Şâfiî medreselerinde okutulan <i>"el-mühezzeb fî fikhi'l-İmâm ez-Şâfiî"</i> adlı eser üzerine yapılan bir şerh çalışmasıdır.</p>

³⁸ Ahmet Özel, Hanefî Fıkıhı Alimleri, 4. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 383; Abdullah Kahraman, *Fıkıh İlmî & İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016) 12.

³⁹ Özel, Hanefî Fıkıhı Alimleri, 587; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 13.

⁴⁰ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 13.

⁴¹ Özel, Hanefî Fıkıhı Alimleri, 499; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 14.

⁴² Özel, Hanefî Fıkıhı Alimleri, 63; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 14.

⁴³ Özel, Hanefî Fıkıhı Alimleri, 505; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 15.

Muhammed b. Ebû'l Feth el-Ba'î (ö. 709/1309) (Hanbelî âlim)	<i>"el-Mutlî' alâ ebvâbi'l-mukni"</i> . (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1401/1981) Fıkıh eğitiminde kullanılmak üzere kaleme alınmış <i>"el-Mukni"</i> adlı eser üzerine yapılan bir şerh çalışmasıdır. ⁴⁴
Feyyûmî el-Hamevî (ö.770/1368) (Şâfiî âlim)	<i>"el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi kebîr li'r-Râfî"</i> . (Kahire: Matbaatü'l-Meymeniyye, 1313/1895) Râfî'nin, Gazâlî'nin <i>"el-Veciz"</i> isimli kitabı üzerine yazmış olduğu şerhteki (eş-Şerhu'l-kebîr), ğarîb kelimelerin açıklandığı bir eserdir. ⁴⁵
Ahmed b. el-Ubezzi (ö. 860/1456)	<i>"Beyânu keşfi'l-elfaz"</i> . Thk. Hâlid Fehmi, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1423/2002)
İbn Arafe (ö. 803/1401) (Maliki âlim)	<i>"Hudûdü İbn Arafe"</i> . (Şerh: Kasım Rassâ', 894/1489, Rabat: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1412/1992) İbn Arafe'nin kendi yazmış olduğu <i>"el-Muhtasar fî'l-fikh"</i> adlı eserin içinde bulunan fıkıh terimlerle hazırlanmıştır. Fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir. ⁴⁶
Musannifek (ö. 875/1470) (Hanefî Osmanlı âlimi)	<i>"el-Hudûd ve'l-ahkâmü'l-fikhiyye"</i> . (thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevud, Beyrut: Dâri'l-Kütüb'l-İlmiyye, (1411/1991) Fıkıh terimleri sözlüğüdür. Bazı terimlerin hükümleri de verilmiştir. ⁴⁷
Kasım b. Abdullah el-Konevî er-Rûmî (ö. 885/1480)	<i>"Ensû'l-fukahâ fî ta'rifâtü'l-elfâzi'l-mütedâvileti Beyne'l-Fukahâ"</i> . (trc. Ahmed b. Abdürrezzâk Kübeysi, Cidde: Dârü'l-Vefa, 1407/1987) Fıkıh bablarına göre hazırlanmıştır. Ayet, hadîs ve diğer eserleri kaynak göstermiştir. Terimlerin lügat manalarını ve şer'î manalarını vermiştir.
Zekeriyya el-Ensâri (ö. 926/1520) (Şâfiî âlim)	<i>"el-Hudûdü'l-nûka ve't-tarîfâtü'd-dakika"</i> . (thk. Mazin Mübarek Beyrut: Merkezi Cum'a el-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 1411/1991) 182 fıkıh terimini açıklamıştır.

⁴⁴ Özel, Hanefî Fıkıhî Alimleri, 539; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 17.

⁴⁵ Özel, Hanefî Fıkıhî Alimleri, 424; Yaman - Çaltı, *İslâm Hukukuna Giriş*, 90.

⁴⁶ Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 317.

⁴⁷ Özel, Hanefî Fıkıhî Alimleri, 192; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 19; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Musannifek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 240.

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684)	<p>"el-Kulliyât". (Bulak: Dârü'l-Tıbbâti'l-Âmire, 1253/1837)</p> <p>İslami ilimlerdeki terimleri açıklayan bir eserdir. Terimleri açıklarken bir terimin ilgili olduğu alandaki anlamına da açıklamıştır. Bu noktada "<i>et-Ta'rîfat</i>"a benzemektedir. Bu terimlerin eş anlamlarıyla olan farklılıklara da yer verilmiştir.⁴⁸</p>
Abdurrahman Abdülmün'im (ö. 656/1258)	<p>"Mu'cemü'l-mustalahât ve'l-elfûz'l-fıkhiyye". (Kahire: Dârü'l-Fazilet, ts.)</p> <p>Usûl ve fîrû' konularını dört mezhebe göre mukayese yaparak açıklayan⁴⁹ üç cilt halinde bir eserdir.</p>
Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1353/1942)	<p>"Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu".</p> <p>Alfabetik şekilde terimler açıklamıştır. Terimler açıklanırken, ayet, hadîs ve şiirlerden örnekler verilmiştir.</p>
Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1377/1971)	<p>"Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu".</p> <p>Ciltlerin başında fıkhi terimler kısa bir şekilde tanımlanmış daha sonra konu sırasına göre ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu açıklamalarda mezhepler arası mukayese de başvurulmuştur.</p>
Nezih Hammâd	<p>"Mu'cemü'l-mustalahati'l-iktisadiyye fi lugati'l-fukaha". (Dımaşk: Darü'l-Kalem, 1435/2014)</p> <p>İktisadî konularla ilgili fıkıh terimlerini içeren sözlüktür.</p>
Mehmet Erdoğan	<p>"Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü".</p> <p>Ayrıntılı bir saha taraması yapılarak hazırlanmış bir çalışmadır. Gerekli görüldüğü yerlerde terimin, bir başka ilimde ne anlama geldiğine de değinilmiştir. Tarihi süreç içinde oluşturulmuş sözlüklerde verilen anlamları da içine alacak şekilde hazırlanmış hayli kıymetli bir sözlüktür.</p>

⁴⁸ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 21.

⁴⁹ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 24.

1.3. FIKİH VE HADİS İLMİNDE FARKLI ANLAMDA KULLANILAN USÛL TERİMLERİ

1.3.1. 'Abâdile (عبادلة)

"Abdullah" isminin çoğuludur. İlmî birikimleri ve verdikleri fetvalar ile meşhûr olan sahabiler için kullanılmıştır. 'Abâdilenin kimlerden oluştuğu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.

Hadîs ilminde bu terim ile şu sahâbiler kastedilir: " Abdullah b. Amr ibni'l-Âs (ö. 65), Abdullah b. Abbâs (ö. 68), Abdullah ibnu'z-Zübeyr (ö. 73) ve Abdullah b. Ömer (ö. 74).

Fıkıhta bu terim ile kastedilen sahabiler: " Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas.

Bu isimlendirme bu sahâbilerin ilimlerinden istifade etme açısındandır.⁵⁰ Ayrıca bu şekildeki isimlendirme, Hz. Peygamber döneminde yaşayan sahabilerin, ilmî konularda farklı kabiliyetlere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

1.3.2. Afet

Fıkıh usûlü âlimleri ve fakîhler tarafından tesiri konusunda iki farklı görüş mevcuttur. Usûl de insanın elinde olmayarak ortaya çıkan baygınlık, delirme, bunama, sefeh (akılsızlık) gibi durumlar olarak adlandırılır. Burada iradeye etkisi dikkate alınmıştır. Fakihler ise herhangi bir mala gelen zarar için bu terimi kullanmıştır.⁵¹

Hadîs-i Şeriflerde âfet terimi, helak, zayi olmak, yok olmak anlamlarında kullanılmıştır. Örneğin;

"Kardeşinden bir miktar meyve satın alırdı ona bir âfet isabet ederse senin ondan bir şey alman helâl olmaz..."⁵²

⁵⁰ Talât Koçyiğit, *Hadîs İstihlâları*, 16. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 16-17; Raşit Küçük, " 'Abâdile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 7.

⁵¹ İbn Âbidîn, Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, trc. Ahmet Davutoğlu-Mazhar Taşkesenlioğlu-Mehmet Savuş-Hamdi Döndüren (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985), 10: 207; Ahmet Özel, "Âfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 399.

⁵² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, trc. M. Beşir Eryarsoy - Şamil Gök - Mehmet Haberli (İstanbul: Kitabı Yayınevi, 2007), 5: 618.

“Dinin üç âfeti vardır: Haktan dönen fâkih, zâlim hükümdar ve câhil müctehid”.⁵³

Hadîs ilminde bir râvinin rivayetinin neden zayıf olduğunu ifade etmek için kullanılır. Bu terimin kullanıldığı râviye itibar edilmez.⁵⁴

Netice itibariyle bu terim, fıkıh usûlü ve hadîs ilminde insanın irâdesine yönelik eleştiri anlamında kullanılmıştır. Fürû’ da ise bu terimin ilişkilendirildiği mahal maldır. Genel olarak bakıldığında fıkıh ilminde daha geniş bir sahada kullanılmıştır.

1.3.3. Asıl (اصل)

Sözlük anlamı kök, sağlam temel gibi anlamlara gelir.⁵⁵ Kendisi üzerine bir şeyin bina edildiği şey.⁵⁶ Kök (sinh) ve üss (esas) kelimeleri asıl teriminin bir parçasını teşkil eder. Örneğin; sinh kelimesi, bir şeyin içine girdiği kısmı anlatır. Dişlerin kökleri (sunûhû’l esnân), çene kemiğinin içindeki kısmı anlatır. Her üss aynı zamanda bir asıldır. Lakin her asıl, üss değildir.⁵⁷

Fıkıh terimi olarak, delil, külli kâide, vasfın mukabili, bir kimsenin soyundan geldiği en yakın akrabaları,⁵⁸ kıyas da rükünlerden biri, vakfedilmiş olan mal, bazı konularda öncelik sahibi olan şey, miras hukukunda ortak payda anlamında kullanılır.⁵⁹ Delil anlamında kullanılan asıl terimi, bazı durumlarda hem sübut hem de delalet olarak kesinlik; bazen sübut olarak kesinlik, delâlet bakımından zannîlik; bazen de hem sübut hem de delâlet bakımından zannîlik ifade eder.

Kuran, sünnet, icmâ, kıyas, şer’u men kablenâ, örf ve adet, istishab ve istihsan fıkıh ilminin dayandığı delillerdir.⁶⁰ Neseî (ö. 710/1310), Menâru’l-envâr kitabında Kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan asıllar olarak bahsetmiş.⁶¹

⁵³ Seyyid Ahmed Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi’n-nebeviyye ve’l-hikemi’l-Muhammediye*, trc. Abdullah Aydın- Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Eser Kitabevi, 1966), 3.

⁵⁴ Abdullah Aydın, “Âfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 399.

⁵⁵ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, trc. Yûsuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 124; Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed Neseî, *Tilbetü’l talebe fi’l-İstilahâti’l-fikhiyye*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311/1890) 142.

⁵⁶ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, 62.

⁵⁷ Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûk fi’l-luğa*, trc. Veysel Akdoğan (İstanbul: İşaret Yayınları, 2013), 230.

⁵⁸ Bilmen, *İstilahât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 2: 9.

⁵⁹ Tahânevi, *Keşşâfı istilâhâtı’l-funûn ve’l-’ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1402/1996), 1: 213-214; Ali Haydar Efendî, *Usûl-i Fıkıh Dersleri ve Merhûm Ali Haydar*, der. Hacı Adil Bey (Dârulhâfızatıyye: Matbaa-i Âmire, 1326), 10.

⁶⁰ Seydîzebrî, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 10.

Bununla birlikte Hanefî mezhebinde İmam Muhammed'in (ö.189/805) "Mebcut" adlı kitabı da kastedilir.⁶² Bu kitap İmâm-ı Âzamın görüşlerini ihtiva ettiği için "asıl" olarak isimlendirilmiştir.

Hadîs terimi olarak, hadîs rivayet eden hocanın kitabı "asıl" olarak adlandırılır.⁶³ Yine hocanın kendisi öğrencisi göz önüne alındığında asıl yerindedir. Usûl-i sitte diye adlandırılan ve sahîh hadisleri barındıran kitaplarda bu terimle anılır. Son olarak râvilerin isimlerinin geçtiği senet kısmı da asıl kabul edilir.⁶⁴

Asıl terimi, geniş bir sahada kullanılmış ve sözlük anlamı doğrultusunda her iki ilimde de yeni anlamlar kazanmıştır. Kullanıldığı sahada sözlük anlamı doğrultusunda bir çerçeve çizmektedir. Fıkıh ilmindeki kullanımı, hadîs ilmine göre daha geniştir. Fıkıhın "asıl" olarak kabul ettiği delillerin başında Kur'an-ı Kerim ve sünnet gelmektedir. Hem fıkıh hem hadîs ilminde temel kaynak olarak kabul edilen kitaplar "asıl" olarak ifade edilmiştir. Yine her iki ilimde, önemli yeri olan âlimler "asıl" olarak nitelendirilmişlerdir.

1.3.4. Bid'at (بدعة)

Sözlük anlamı, ortaya bir şeyler çıkarmak, yeni bir şeyler ortaya koymaktır.⁶⁵

Sünnet'in karşısı olarak kullanılır. Geniş ve dar kapsamlı olarak iki tanımı yapılmıştır. Geniş kapsamlı tanıma göre bid'at, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şeydir. Dar kapsamlı tanıma göre ise, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dini konuları ilgilendiren şeylerdir.

Bid'at çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Sonuca tesiri yönünden; vâcib, mendûb, mübah, mekrûh ve harâm olmak üzere beş kısma; ibadetler veya günlük yaşam ile ilgisi olması yönünden teabbûdî ve âdî şeklinde iki kısma ayrılır.

Hanefî mezhebi bid'at sahibi imam arkasında namaz kılmayı tenzihen mekrûh kabul etmiştir. Şahitlik konusunda, bid'at sahibi olan kişinin şahitliği kabul edilir. Mezhepte bid'at

⁶¹ Ebû'l-Berekât Nesefî, *Mendru'l-envâr*, trc. Soner Duman - Osman Güman - Süleyman Kaya (İstanbul: Beka Yayınları, 2016), 20, 161, 219, 227.

⁶² Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1357/1938) 22; Elmalılı Hamdi Yazır, "Asıl", *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkâh İstılâhları Kâmûsu*, haz. Sıtkı Güllü (İstanbul: Eser Neşriyat Yayıncılık, 1997) 1: 109; Ahmet Özel, "Asıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 1: 343.

⁶³ İbnü's-Salâh Şehrezûrî *'Ulûmü'l-hadîs*, trc. Mehmet Garip Özer (İstanbul: Mütercim Yayınları, 2017) 178-183.

⁶⁴ Ahmet Naim Bey Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılâhları*, haz. Hasan Karayığit (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 6; Abdullah Aydınlı, "Asıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 473.

⁶⁵ Tahânevi, *Keşşâfü istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 179.

kişinin şeriatın sahibini ve usulünü gözetmeden bir şey yapması veya söylemesidir.⁶⁶

Hadis ilminde bu terim, râvi'nin tenkit edilmesi konusunda kullanılmıştır. Bid'ati küfür derecesine ulaşan râvi'nin rivayetinin kabul edilmeyeceği konusunda ittifak vardır. Bu kelimeden türeyen muhtedi veya mühtedi'a dinden sapmış, dine aykırı davranmış anlamlarında kullanılır.⁶⁷

1.3.5. Edâ (عدا)

Sözlük anlamı itibariyle hakkın tam ve eksiksiz bir şekilde ödenmesi, kişinin yapması gereken bir aynı, vâcibi hak eden kimseye teslim etmesi anlamına gelir.⁶⁸

Dinin emirlerinin ve hukuki konularda yapılması gereken şeylerin zamanında yapılması anlamına gelir.⁶⁹ Dini konularda belirli zamanda yapılması istenilen ibadetler olduğu gibi, herhangi bir zamana bağlı olmayan ibadetler de vardır.⁷⁰ Örneğin; namaz ve oruç ibadetinin belirli vakitleri vardır. Bunların zamanında yapılmasına edâ denir.⁷¹ Zekât ve kefaret gibi zamanı belli olmayan ibadetlerde yapıldığında bu terimle isimlendirilir.⁷²

Hanefî usulcüler edâyı, kâmil, kâsır ve kazâyâ benzeyen edâ olarak üçe ayırır. Bu ayırım edânın fâziletine yöneliktir. Cemaatle birlikte namaz kılmak "kâmil"; yalnız bir şekilde namaz kılmak "kâsır"; namaza imamla başlayıp, abdestin bozulması ile namaza ara verip abdest aldıktan sonra namazını tamamlama durumu ise "kazâyâ" benzeyen edâ şekline örnektir.⁷³

Edâ'ya muâmelat alanından şu örnekleri verebiliriz: Gasp edilen bir malın aynen sahibine geri verilmesi (kâmil), gasp ettiği bir köle bir suç işledikten sonra sahibine geri verilmesi (kâsır), mehir olarak, bir başkasına ait şeyi belirledikten sonra, o şeyi alıp kadına vermek ise kazaya benzeyen edâdır.⁷⁴

⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 116.

⁶⁷ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 62; Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 129-130.

⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 121; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 9.

⁶⁹ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 65.

⁷⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 3: 130.

⁷¹ Ebû Yahya Zeynüddin b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyya el-Ensârî, *el-Hudûdü'l-enika ve't-ta'rifâtü'd-dakika*, thk. Mazin Mübarek (Beyrut: Dürü'l-Fikri'l-Muasır, 1412/1991), 76.

⁷² Tahânevî, *Keşşâfü'l-istilâhâti'l-fürân ve'l-ülüm*, 1: 124; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 59.

⁷³ Nesefî, *Menâru'l-erwâr*, 37; Efendi, Ali Haydar, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 72; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 32.

⁷⁴ Nesefî, *Menâru'l-erwâr*, 38.

Edâ ehliyeti olarak bir kişinin sözlerinden ve yaptıklarından hukuki olarak sorumlu tutulabilmesi de kastedilir. Eksik ve tam olarak ikiye ayrılır.⁷⁵ Eksik olan ehliyete örnek olarak çocuk ile bunayan bir kişiyi; tam ehliyete örnek olarak, akli yerinde olan bunamamış ve bülüğ çağına giren kimseyi gösterebiliriz.⁷⁶ Bu durum şahıs ve borçlar hukukunda karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda şahitlik yapmakta olan kişinin o kişiye karşı borcunu ödemesi gibi bir anlama da gelmektedir.⁷⁷

Vücüb edâ ise bir kişinin zimmetinde bulunan borçtan kurtulmasının vâcib olmasını ifade eder. Kişi bir şey satın aldığı anda “nefsî vücûb” meydana gelir. Yani kişinin zimmetinde borç oluşur. Sonra parayı ödeme zamanında bu vücûbu edâya dönüştür.⁷⁸

İbadetler bahsinde ise, namazdaki kıraatin, son iki rekâta okunmasının “edâ” olduğunu belirten ulemâ olmuştur.⁷⁹

Hadis-i Şerifte şöyle geçmiştir; “Allah’ın üzerine farz kıldığı şeyleri edâ et ki, insanlar arasında en çok ibadet eden kişi olasın....”⁸⁰

“Her kim insanlardan edâ etmek maksadıyla borç alırsa Allah borcu ödeme konusunda ona yardımcı olur”.⁸¹

Hadis ilminde bir hadisi usulüne uygun öğrenmeye ve rivayet etmeye edâ denilir.⁸² Bu sebeple rivayet edilirken kullanılan siygalar hadisin sahih, hasen ve zayıf olduğunun tespiti yönünden önemlidir. “Haddesenâ, ahberenâ, nebbeenâ, vecedtü, zekere lenâ, ketebe lenâ, kâle, an” edâ siygaları olarak kullanılır.⁸³ İbn Salâh, edâ kelimesini, bir kimseden işitilen ve duyulan şeylerin kitap haline getirilmesi durumunda o kitabın şahit olarak o kişiye edâ edilmesi yani verilmesi anlamında kullanmıştır.⁸⁴

⁷⁵ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 511; Bilmec, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 31.

⁷⁶ Nesefî, *Mendru'l-envâr*, 298; Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 279.

⁷⁷ Yazır, “Edâ”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 394; Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, “Edâ”, 4: 148-149; Ali Bardakoğlu, “Edâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 389-392.

⁷⁸ Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 38.

⁷⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 2: 212.

⁸⁰ Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 7.

⁸¹ Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 138.

⁸² Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, “*Usûlû's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefû el- Afgânî. (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1993), 1: 375.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis*, 295; Seydişehrî, *Usûl-i Hadis*, 104; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılâhları*, 393; Mücteba Uğur, “Edâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 388-389.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, 279.

Edâ terimi, hadislerde fikhî anlamda özellikle furû' bölümünde, ibâdât ve muâmelat alanında kullanılmıştır. Fıkıh ilminde bu terim bir şeyi tamamlamak, bir hakka erişmek anlamlarında kullanılmıştır. Hadîs ilminde ise bir yöntemi ifade eden yolları ifade etmek için kullanılmıştır.

1.3.6. Eser (أثر)

Sözlük anlamı, bir nesnenin ortaya çıkması, netice ve cüz anlamlarına gelir. Çoğulu âsârdır.⁸⁵ Eser, bir olayın sonucunda ortaya çıkar. Alâmet ise olayın öncesinde meydana gelir. Örneğin, bulut yağmurun alâmetidir, sel olduğunda yollarda açılan kanallar yağmurun eseridir.⁸⁶

Ebu Yûsuf ve İmâm Muhammed, "eser" kavramını hem Hz. Peygamber'den hem de sahabeden gelen rivayet olarak kullanmıştır. Yine "الأثر" şeklinde cemi siyâsıyla tabiîn ve fakihlerin görüşlerini de kapsayacak şekilde daha geniş anlamda kullanılmıştır.⁸⁷ Fakat Ebû Hanife (ö. 150/767), sadece Hz. Peygamber ve sahâbilere ait rivayetleri eser kapsamında değerlendirmiştir.⁸⁸

Hadîs ilminde eser ve haber eş anlamlı olarak kullanılır.⁸⁹ Eser, Hz. Peygamberin, sahabenin ve tabiîn söz, fiil ve takrirlerini ifade etmektedir.⁹⁰ Hadîs-i Şerifte her iki ilimde olmayan farklı bir anlam verilmiştir:

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Resûlullah'tan (s.a.v) şunu duyduğunu söylemiştir: "Kim rızkının genişletilmesini ve ömrünün uzatılmasını isterse akrabası ile ilişkisini devam ettirsin".⁹¹ Buradaki "eser" ömrün geri kalanı anlamındadır.

Netice itibariyle her iki ilimde kazanılan anlam, Hz. Peygamber'in vefatından sonra oluşmuştur. Oluşan anlamlarda kapsam farklılığı mevcuttur. Bu farklılık ise verilecek hükümlere etkisi bakımından önemlidir. Bunun dışında hadislerde verilmiş olan anlam çok

⁸⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 109-110; Nescî, *Tilbetü't talebe*, 163; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 4; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 98.

⁸⁶ Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 81.

⁸⁷ Ebu Yûsuf, *Kıtabu'l-Harâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1969), 172.

⁸⁸ Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 98; Sâlih Subhî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, trc. Mehmet Yaşar Kandemir. (Ankara: Elif Matbaacılık, 1971), 10; Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Gazefî, "Eser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 372.

⁸⁹ Ebû'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali Mutarrizî, *el-Mugrib fi tertibi'l-mu'rib: mu'cemü'l-ğavî*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1404/1999), 16; Bilmen, *İstilahât-ı Fikhiyye Kâmiisu*, 1: 26.

⁹⁰ İbn Hacer Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar fi tavzihi'nubheti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr. (Şam: Matbe'atu's-Sabâh, 1414/1993), 78; Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, "Eser", *Mevsûatü'l-Fikhiyye*, 2: 191.

⁹¹ İbn Hacer Askalânî, *Fethü'l-bâri*, trc: Halil Aldemir-Soner Duman (İstanbul: Polen Yayınları, 2016), 4: 590.

farklıdır. Bu anlam üzerinden o dönemde bu kelimenin manevi bir anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Günümüz Türkçe'sinde bu kelime genellikle maddi bir varlığı ifade etmek için kullanılmıştır. Hadisler de verilen anlam ile bu anlamı birleştirdiğimizde şöyle bir yorum yapabiliriz: Bırakılan bir eser, insanın ömrünün geri kalanını temsil etme niteliğine sahiptir. Yahut Mevlâna'nın "Kamil odur ki, koya dünyaya eser; eseri olmayanın yerinde yeller eser" sözüindeki gibi "ömürden kalan şey" anlamında düşünülebilir.

1.3.7. Fer' (فرع)

Sözlükte birden fazla anlamı vardır. Dal (çoğulu furû), uzunluk, en/genişlik, kendisi üzerinden başka bir şey üzerine bina edilen şey gibi anlamlara gelir.⁹² "Asıl" terimi ile sıkça kullanılır.

Fıkıh usulünde asıl olana kıyas edilen mesele anlamına gelir. Asla kıyas edilerek onun hükmünü alır.⁹³ Çoğulu olan furû ise usûl dışındaki bölümler anlamında kullanılır. Yine usûl ve külli kaidelerin uzantısı olan konular fer' olarak isimlendirilir. Kişinin çocukları ve torunları da fer' olarak isimlendirilir.⁹⁴ Fer' kelimesine makis ve müşebbeh de denilir.⁹⁵

Hadis ilminde bu terim biraz daha özel bir anlam kazanmıştır. Bir râvinin asıl olarak kabul ettiği hocasının kitabından yazarak, oluşturduğu kitap anlamında kullanılır.⁹⁶ Yine sikâ bir râvi kendisi gibi bir râviden rivayette bulunursa, fakat rivayette bulunduğu râvi kendisinin böyle bir şey rivayet etmediğini kesin bir dille söylediğinde muâraza meydana gelir. Burada rivayet edene fer' ismi verilmiştir.⁹⁷

Bu terim, fıkıh ilminde kullanıldığı yere göre sözlük anlamı doğrultusunda bir anlam kazanmıştır. Kıyasta asl'ın illetini taşıması sebebiyle onun hükmünü alması şer'î hüküm konusundaki önemini gösterir. Ayrıca bu faaliyet, ismi olmamakla birlikte Hz. Peygamber döneminde mevcuttu. Hadis ilmindeki anlamda ise asl'ın yerini alması söz konusu değildir.

⁹² İsfahâni, *el-Müfredât*, 1118-1119; Cürceânî, *et-Ta'rifât*, 145; Zekeriyya el-Ensâri, *el-Hudûd'ü'l-enika*, s. 66.

⁹³ Neseî, *Menâru'l-envâr*, 236; Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 213.

⁹⁴ Bîlmen, *İstidâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 2: 9.

⁹⁵ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 359; Yazır, "Fer' ", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 424; Ahmet Akgündüz, "Furû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13: 249-250.

⁹⁶ Babunzâde, *Hadis Usûlü ve İstidâhları*, 6; Abdullah Aydın, "Asıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 473.

⁹⁷ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, 152.

Burada sadece konumundan dolayı bu ismi almıştır. Hadisteki anlamı ile fıkhıta “çocuk ve torunlara” fer’ denilmesi benzerlik göstermektedir.

1.3.8. Hâkim حاكم

Sözlükte “حكم” menetmek, zulmü engellemek gibi anlamlara gelir. Bir durumla ilgili hüküm veren kişiye hâkim denir.⁹⁸ Hâkim işi gereği hüküm veren kişidir. Hâkimin yanlış karar verebilme ihtimali hakeme göre daha yüksektir. Hakemlik, hâkimliğe göre daha üst bir unvandır.⁹⁹

Fıkıh usulünde hükmün ortaya çıktığı kaynak ve hukukun kaynağı anlamlarında kullanılır. Hukukun kaynağı ile kurallar kastediliyorsa burada delil kelimesini kullanabiliriz. Şayet hukukun kaynağı yani menşei kastedilirse tek hâkim Allah’tır.¹⁰⁰

Fürû fıkhıta kadı için, hâkim terimi kullanılmaktadır.¹⁰¹ Kadı, devlet tarafından davalara bakmak üzere görevlendirilmiş kişidir. Hâkim ise kadıdan daha genel anlamda kullanılır. Halk arasında meydana gelmiş olayları şer’î hükümleri esas alarak çözen kişidir.¹⁰²

Hâkimde olması gereken şartları şu şekilde sıralanmıştır: Şahitte bulunması gereken şartları kendisinde bulundurması gerekir. Bununla birlikte çocuk, kör, dilsiz ve sağır olan kişilerin hükmü ve hâkimliği geçerli değildir. Fâsık olan bir kişinin hâkimliği konusunda birden fazla görüş mevcuttur.¹⁰³

Hadis-i Şerifte şöyle geçer: “Hâkim, icihad ederek verdiği kararda isabeti halinde iki sevap vardır”.¹⁰⁴

Hadis ilmi ile meşgul olanlar için kullanılan bazı unvanlar vardır. Bunlar tâlib, müsnid, muhaddis, hâfız, hüccet ve hâkim. Bunlar arasında en üst unvan hâkimdir. Bu unvan için hadisleri metin, sened, râvilerin durumları ve diğer yönleriyle bilmek gereklidir. Bütün

⁹⁸ İsfahâni, *el-Müfredât*, 423-427; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 88.

⁹⁹ Askerî, *el-Furûk fi’l-İğâz*, 278.

¹⁰⁰ Neseî, *Menâru’l-Envâr*, s. 296; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 89; Seydişehri, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 273; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 209; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 30.

¹⁰¹ Neseî, *Tilbetü’l-talebe*, 129.

¹⁰² Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 222.

¹⁰³ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 12: 103; Yazır, “Hâkim”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 194; Ahmet Akgündüz, “Hâkim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15: 182-183.

¹⁰⁴ Hâşimî, *Muhtârul-ahâdisi’n-nebevîyye*, 11.

sünneti anlayan kişi olarak da tanımlanır.¹⁰⁵ Bir kısım bu kişinin yalnız İmam Buhâri (ö. 256/870) olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶

Netice itibariyle bakıldığında hâkim kelimesine fıkıh ilminde, usûl ve fûrû' alanında farklı anlamlar verilmiştir. Hadîs ilmindeki anlamına bakıldığında fıkıh ilmindeki insanı merkeze alan anlayış noktasında benzerlik olduğu görülür. Hadîste fûrû' fıkıhtaki anlamından bahsedilmiştir. Ayrıca her iki ilimde de engellemek manasında bir kullanım vardır. Hâkim, fıkıhta zulmü engelleyen, hadîste ise uydurma rivayetlerin, hadîs-i şerif zannedilmesini engelleyen, çatı bir konuma sahip kişi için kullanılmıştır.

1.3.9. Hasen (حسن)

Sözlükte, göze hoş görünen şeyler için kullanılır. Hem kişi hem de olaylar için kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de bu kelime basiret bakımından güzel görülen şeyler için kullanılmıştır.¹⁰⁷

Fıkıh ilminde vâcib ve nedb hükmünü alan şeyler hasen olarak da adlandırılır.¹⁰⁸

Hasen hadisin tanımıyla ilgili birçok görüş vardır. Bunlar içerisinde en çok kabul göre İbn Hacer el-Askalâni'nin (ö. 852/1449) görüşüdür. Hadîs ilminde, sahih hadîsin özelliklerine sahip olmakla birlikte, râvi zabtı (hıfz ve itkan) yönünden daha zayıf olan hadîs için kullanılır.¹⁰⁹ Hasen hadîs kuvvet yönünden sahih hadîse göre zayıf olsa bile delil olma yönünden onlardan farklı değildir. İki kısma ayrılır: Hasen li-gayrihi ve hasen li-zâtihi.

İsnad kısmında bulunan râvi'nin rivayet etme konusunda ehliyetinin bilinmemesi o hadîsi zayıf hale getirir. Böyle bir hadîsin başka yollarla rivayet edilmesi bu zayıflığı kaldırır. Bu tür hadîse "hasen li-gayrihi" denir. Bir hadîs için "hasen-garîb" ifadesinin kullanılması onun tek isnad ile rivayet edilmiş ve hasen seviyesine ulaştığını gösterir. Böyle bir hadîse "hasen li-zâtihi" denir.¹¹⁰

Açıklamalarda görüldüğü üzere, fıkıh ilminde bu terim, mükellefin yapmış olduğu fiil ile bağlantılı bir anlam kazanmıştır. Buradaki fiil ihtiyâridir. Hadîs ilminde kazandığı anlam ise gayri ihtiyâri bir sebebe bağlanmıştır.

¹⁰⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 24.

¹⁰⁶ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstilâhları*, 5; Yazır, "Hâkim", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 194; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 26; Mücteba Uğur, "Hâkim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 15: 183.

¹⁰⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, 1: 311-312.

¹⁰⁸ Tahânevi, *Keşşâfı istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 525; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 2: 176.

¹⁰⁹ Tahânevi, *Keşşâfı istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 526.

¹¹⁰ Talât Koçyiğit, *Hadîs Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997), 161-162; Mücteba Uğur, "Hasen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 16: 374-375.

1.3.10. Hikmet (حكمة)

Hikmet, “hükm” kökünden türeyen bir kelimedir. Sözlük anlamı, bir şeye engel olmak, iyiliği elde etmek gibi anlamlara gelir.¹¹¹

İlim ve amel bakımından hakka ulaşmaktır. Bu iki türlü meydana gelir. Birincisi Allah tarafından insana eşyanın ilgisine sahip olma¹¹² noktasında verilen hikmet ki bu Allah'ın yaratmasıdır. Diğeri insanda olan ve hayır fiiller yapma anlamına gelen. Bununla birlikte hikmet; icâd, ilim, müselles fiil ve kurnazlık ile ahmâklık arasında orta yer anlamlarına da gelir.¹¹³

Fıkıh usulünde hikmet, Şariîn hükmü emretmedeki amacı ve bunun sonucunda sağlanması istenilen maslahat anlamına gelir.¹¹⁴ Hikmet, Şariîn genel amaçlarına yöneliktir. Hikmetin tanımı ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Hikmetin, ilim ve fıkıh anlamına geldiği, eşya ile ilgili hakikati tanımak olduğu, fehîm (anlama) olduğu belirtilmiştir.¹¹⁵ Dinde fıkıh bilgisine sahip olmak aynı zamanda dini de iyi anlamak olarak tanımlanmıştır.¹¹⁶ “Her kime hikmet verilmişse pek çok hayır verilmiştir, demektir” ayetini müfessirlerden bir kısmı furû’ ilmi olarak tefsir etmiştir.¹¹⁷

Hadis ilminde hikmet terimi: Müslümanlara yararlı olacak bilgi, (Hikmet mü’minin yitik malıdır. Onu bulduğu yerde alır); anlamlı, özlü söz veya şiir, (Şüphesiz bazı şiirler vardır ki hikmettir); Kur’an’ın doğru bir şekilde yorumlanması, (Hz. Abbas’dan şu şekilde rivayetler vardır: “Allah’ım ona hikmeti ve Kitab’ın te’vilini öğret) ve kişinin sahip olduğu şahsiyet ve karakter, (Ben hikmet eviyim, Ali onun kapısıdır) anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁸

Bu tanımlar haricinde, hikmet kavramı nübüvvet olarak da kullanılmıştır. (el-Bakara, 2/129, 251; Âl-i İmrân, 3/48, 164; Nisâ, 4/113; İsrâ, 17/39; Ahzâb, 33/24)

Nisâ suresi 113. ayette geçen, kitap kelimesinin Kur’an-ı Kerim olduğu ittifak ile kabul edilmiştir. Hikmet kelimesiyle ilgili birden fazla yorum yapılmıştır. Bu görüşler:

¹¹¹ Hilseyin Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, 2. Baskı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 291.

¹¹² Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmüsü*, 1: 18; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 95.

¹¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 425; Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 81; Tahânevi, *Keşşâf-ı istilâhât-ı l-fünûn ve l-’ulûm*, 1: 701; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 243.

¹¹⁴ Zekerîyya el-Ensârî, *el-Hudûd-ı l-enika*, 73; İbn Âbidîn, *Redd-ü l-muhtâr*, 1: 104.

¹¹⁵ Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmüsü*, 1: 18.

¹¹⁶ Yazır, “Hikmet”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmüsü*, 2: 323; Ferhat Koca, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 514-518.

¹¹⁷ İbn Âbidîn, *Redd-ü l-muhtâr*, 1: 38.

¹¹⁸ Salim Ögüt, *Dini Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet* (Ankara: Hitit Kitap Yayınları, 2009), 21.

Kur'an-ı Kerim'in ahkâm ayetleri dışında kalan kısmı olduğu, sünneti ifade ettiği, bir kişinin vahyi uygulayabilme kabiliyeti olduğu veya Hz. Peygamber'e özgü verilmiş olan anlama ve yorumlama kabiliyeti, olduğu şeklindedir. Kanaatimiz bu kelimenin Hz. Peygamber'e vahiy olarak indirilen Kur'an dışındaki şeylerdir.¹¹⁹

Bu terim için verilmiş anlamlar fıkıh ve hadîs ilminde ayetin tefsiri noktasında farklılık arz etmiştir. Terimin, "Şâri'in amacına yönelik maslahat" anlamını kazanmasının, usûl ilminin geliştiği dönemde olduğunu düşünüyoruz. Müslümanların yeni olaylarla karşılaşması, onları mukayese yoluna götürmüş bu durum da, hikmet, maslahat gibi konuların düşünülmesini ve tanımlanmasını beraberinde getirmiştir.

1.3.11. Huccet (حجة)

Sözlükte, bir davanın doğruluğu ispat etmek için getirilen veya iki çelişkili durumdan birini diğerine tercih ettirebilecek nitelikteki delil anlamına gelir.¹²⁰

Fıkıhta iki farklı anlamda kullanılır. Birinci olarak şahitlik, ikrâr, yemin ve nükûl gibi bir davada ispat için gerekli olan hukuki deliller¹²¹; ikincisi ise bir tarafın ikrarı, diğer tarafın ise ikrarı tasdik etmesi sonucunda düzenlenen belge.¹²²

Hüccet terimi, alım-satım, köle azadı, emanet, sulh, lukata, gasb, cinayet, nikâhın feshi, evlenme, nafaka, boşanma, vekâlet, ikrâr, müdâylene gibi konularda delil olması açısından yetkili bir kurum tarafından düzenlenen resmi belge anlamına gelir. Hüccet etkisi bakımından "dâfia, kâsıra, müsbite, müteaddiye" olarak çeşitli gruplara ayrılır. Hüccet-i Dâfia: Bir davayı kazanma konusunda etkisi olmayan fakat karşı tarafın etkisini durdurmaya yeterli olan delildir. Hüccet-i Kâsıra: Mükellef olan kişiye etkisi olup başka kişileri etkilemeyen delil. Örneğin, bir kişinin yapmış olduğu ikrar sadece mukarı bağlayıcıdır. Hüccet-i Müsbite: Bir davayı temel olarak netliğe kavuşturan delildir. Hüccet-i Müteaddiye: Mükellef olan kişi ile birlikte başkalarını da etkileyecek delil anlamına gelir. Dava sahibinin iddiasını ortaya koyan şahitler her iki tarafın durumunu da etkiler.¹²³

¹¹⁹ Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıç-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu ve Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 2: 141.

¹²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 371; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 72.

¹²¹ Neseî, *Menâru'l-Envâr*, 245; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 95.

¹²² Bilmen, *İstidlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 118.

¹²³ Yazır, "Hüccet", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 370; Bilmen, *İstidlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 15; Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 446-450.

Bunun dışında hüccet kavramı ashâbın birlikte yapmış olduğu bir iş anlamında da kullanılır. Yine onların bir konuda icmâ etmeleri de hüccettir.¹²⁴

Hadis ilminde hüccet kelimesi râvinin durumuyla ilgili bir unvandır. Hüccet olan bir râvi dini ve ilmi yönden güvenilir kabul edilir.¹²⁵ Hüccet üç yüz bin hadisi senetleriyle, senetlerdeki şahısların biyografileriyle, cerh ve ta'dil özellikleriyle ezberlemiş kişiye denir.¹²⁶ Bununla birlikte kitâbet ve risâlet yolu ile öğrenilen haberin o kişiler tarafından yazdığına dair delil olması durumunda bunlar da hüccet kabul edilir.¹²⁷ Hadis rivayetinde ise başka bir rivayete ihtiyaç duyulmaz. Ravinin hüccet kabul edilmesi için belli bir sayıda hadis bilmesi gerektiği ile ilgili görüşler Kârî (ö. 1014/1606) ve Münâvi (1031/1622) gibi âlimler tarafından söylenmiştir. Fakat fazla kabul gördüğü söylenemez.¹²⁸

Netice itibariyle bu terimin fıkıh ilminde, sözlük anlamı çerçevesinde terimleştiğini, objeye dair anlam kazandığını ve geniş bir alanda kullanıma sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hadis ilminde ise kişide bulunan bir özelliği belirtmek için kullanılan sıfattır. Fıkıhta geçen hücceti müteaddiye ile hadiste verilen anlam arasında etki konusunda bir benzerlikten söz edilebilir. Hadis-i Şeriflere dair bilgiler kişinin hem kendisini hem de inananların hayatlarını etkileyecek bir konumdadır.

1.3.12. İktisâr (اقتصار)

“Kasr” kökünden gelir. Sözü uzatmamak, kısa kesmek demektir.¹²⁹

Fıkıh ilminde, bir akit yapıldığında hükümlerin sabit olması anlamında kullanılır.¹³⁰

Hadis ilminde bu terim, ihtiyaç durumunda, hadisin bir kısmını rivayet etmek bir kısmını rivayet etmemek anlamında kullanılır.¹³¹

Burada dikkatimizi çeken nokta fıkıh ilminde kazandığı anlamın, bir şeye bağlantılı olarak ortaya çıkması ve sonuç kısmını oluşturmasıdır. Burada hükümlerde eksiklik görülmemektedir. Hadis ilminde sözlük anlamı ile yakın bir anlam kazanmış fakat sonuca gidilirken bir şeyin eksik bırakılması söz konusu olmuştur.

¹²⁴ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsar*, 4: 451.

¹²⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 164. Celâlüddin Abdurrahman Suyûtî, *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribi'n-nevevi*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, (Medine: el-Mektebetül İlmiyye, 1379/1959), 230.

¹²⁶ Tahânevi, *Keşşafü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 622; Seydişehri, *Usûl-i hadis*, 24.

¹²⁷ Neseî, *Menâru'l-envâr*, 178.

¹²⁸ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstidlâhları*, 5; Mücteba Uğur, “Hüccet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 450.

¹²⁹ Tahânevi, *Keşşafü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 516; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 31. Baskı (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015), 425.

¹³⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3 Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 131.

¹³¹ Aydın, *Hadis İstidlâhları Sözlüğü*, 121.

1.3.13. İlet (علة)

Sözlükte bir durumun oluşmasını engelleyen durum, sebep, bir yere girdiğinde orayı değiştiren şey gibi anlamlara gelir.¹³²

İlet ve sebep arasındaki farkı şu şekilde açıklayabiliriz. İlet, bazı durumlarda olaydan sonra ortaya çıkabilir. Bir kişinin ticaret yaptıktan sonra kazandığı kazanç buna örnektir. Sebep ise olay ile birlikte meydana gelir. Örneğin; bir kişi ok attığında okun çıkışı ve atış anı birlikte vuku bulur.¹³³

İlet teriminin III. (IX) yüzyılda oluşmaya başladığı ile ilgili bilgiler olmakla birlikte elimize ulaşan kaynaklar itibariyle bu terime IV. (X.) yüzyıl ve sonraki eserlerde ulaşmak mümkündür.¹³⁴

Fıkıh uslünde bulunduğu yerde değişiklik yapan yahut hükmün kendisine bağlandığı ve kendisinden dolayı hüküm vermenin vâcib olduğu durum olarak tanımlanır.¹³⁵ İlet, asıl olarak kabul edilen durumun hükmünü fer'e geçiren bir fonksiyon niteliğindedir.¹³⁶

Alan Yönünden (Akli illet ve Şer'i illet);

Akli illet: Bir şey yapıldığında diğer şeyin de yapılmasının zorunlu olduğu durumdur. Örneğin; bir şeyi yazmak aynı zamanda o şeyin yazılması anlamına da gelir. Burada yazmak, yazılmaya iletir.

Şer'i illet: Hükmün sonradan gerçekleşmesine izin veren iletir. Yapılan bir alışverişin mülkün illeti olmasıdır.

¹³² Zekeriyya el-Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 82; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 129.

¹³³ Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, 44.

¹³⁴ Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 238.

¹³⁵ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 191; Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkah*, 213.

¹³⁶ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkah Dersleri*, 360; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 110.

İllet yedi kısımda ele alınmaktadır.¹³⁷

*İsmen, mânen ve hükmen illet	Mutlak olarak yapılan bey' akdi.
*İsmen ve mânen illet	Fuzûlî'nin yapmış olduğu bey'.
*Mânen ve hükmen illet	Bir köle özgürlüğüne kavuştuğunda kardeşini satın alsa bu câriye hemen âzat olmuş sayılır.
*İsmen ve hükmen illet	Yolculuk ve oruç tutmama konusunda illet sefer ve marazdır. Mânen illet değildir.
*Sadece ismen illet	Bir kişinin karısına " şu eve gidersen boşsun" demesidir.
*Sadece mânen illet	Ribâ.
*Sadece hükmen illet	Bir kişinin kazmış olduğu kuyuya bir şeyin düşüp helâk olmasıdır.

Bazı vasıflar vardır ki bunlar illete elverişlidir. İlet isim, açık veya gizli bir vasıf, illetin kendisinde olan bir vasıf veya ârizi bir vasıfta olabilir. Örneğin; altın kendisinde para niteliği olmasından dolayı zekâta tabidir, istihazada gelen kan ise arizidir yani illet arizi bir vasıf durumundadır ve ribada bulunan illet ise gizli/manevi olarak kabul edilir.¹³⁸ Bu bir vasıf durumundadır. Hanefî mezhebinde buradaki illet miktar ve cins olarak değerlendirilir.¹³⁹

Hadis ilminde ise bir rivayetin sıhhatine zarar verebilecek gizli sebep anlamına gelir. Haberlerdeki illetin farklı sebepleri vardır.

Üç manada kullanılmıştır: Hadisi cerh¹⁴⁰ etmeyen lakin ta'n¹⁴¹ eden sebepler, (Bunlar hadis ile amel etmeye engeldir); hadisin sıhhatini cerh eden sebepler, (Bunlar râvinin hafıza ve dikkatinin mükemmel olmaması, eksik ezberlemesi, olayları yanlış anlamasıdır); hadisin sıhhatini cerh, ta'n ve zem etmeyen sebepler: Örneğin; muttasıl olan bir hadisin mürsel olarak rivayet edilmesi).¹⁴²

İlet hadisin isnadında ve metninde de bulunabilir. Isnatta kopukluk görülmesi de bir kusurdur. Yine yanılarak senedin değiştirilmesi de hadisin illetli sayılmasına sebep olur. Bir

¹³⁷ Nesefî, *Menâru'l-ervâr*, 290; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, 437-454; Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkâh*, 260-261.

¹³⁸ Nesefî, *Menâru'l-ervâr*, 236.

¹³⁹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 134; Yazır, "İlet", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmûsu*, 2: 494; İbrahim Kâfi Dönmez, "İlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 22: 117-120.

¹⁴⁰ Cerh: Râvi'nin adâlet, zabt veya her ikisini tamamen taşımadığını söylemek.

¹⁴¹ Ta'n: Râvi'nin adâlet, zabt veya her ikisini tamamen veya kısmen taşımadığını söylemek.

¹⁴² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 101.

hadisi rivayet eden sahabenin ismini değiştirmek, hadıs metnindeki teâruz, hadıs metnlerindeki anlamın değişmesi ise hadisi illetli yapar.¹⁴³

İlet terimi her iki ilimde de çok önemli bir yere sahiptir. Fıkıh ilminde IV. yy da isim olarak bahsedilmiş olsa da kullanıldığı alan itibariyle ilk dönemden itibaren hükümlerin içerisinde yerini almıştır. Hadıs ilminde bu “ilel” gibi başlıkların altında geçmektedir. Özellikle sahabenin vefatı ve hadıs uydurma faaliyetlerinin başlaması sonucunda râviler güvenilirlikleri bakımından sıkı bir şekilde takibe alınmışlardır.

Fıkıhta kullanılan illet genel olarak yeni hükümlerin doğmasına sebep olan, olduğu yeri değiştiren; hadiste kullanılan illet ise doğru olan bir şeyin kusurlu olduğunu belirten veya hadıs metnini ve râviyi hasta eden şey anlamında yorumlanabilir.

1.3.14. Kalb (قلب)

Fıkıh ilminde bir konuda delil olmadığında hükmün olmaması anlamında kullanılan bir terimdir.¹⁴⁴

Hadıs ilminde senet ve metinlerde yer değişikliği yapmak yahut bir râviyi aynı tabakadan biri ile değiştirmek anlamına gelir. Bu şekilde olan hadise “Maklûb Hadıs” denir.¹⁴⁵

Sonuç olarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Fıkıh ilminde hükmün sonucuna tesiri yönünden, hadıs ilminde ise sonuca götüren unsurların durumuyla ilgili bir anlam kazanmıştır.

1.3.15. Meşhur (مشهور)

Sözlükte “birini, bir şeyi tanıtmak, ortaya çıkarmak, yaymak” anlamındaki şehr kökünden türeyen meşhur kelimesi, “insanlar arasında tanınan, bilinen” demektir. Kur’an’da ve hadislerde “ay” manasına gelen şehr kelimesiyle şöhretin olumsuzluklarına işaret eden bazı ifadeler dışında (Müsned, II, 92, 304, 442; Dârimî, “Muşaddime”, 45; İbn Mâce, “Libâs”, 34; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 4) bu kökten türemiş bir ismin kullanılmasına rastlanmaz. Meşhur kelimesi, sözlük anlamı doğrultusunda birçok alanda ve konuda yaygınlık kazanmış bilgiyi

¹⁴³ Babanzâde, *Hadıs Usûlü ve İstılâhları*, 6.

¹⁴⁴ Cürcanî, *et-Ta’rifât*, 178; Zekerîyya el-Ensârî, *el-Hudûdü’l-enka*, 84.

¹⁴⁵ Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertibi’l-mu’rib*, 215; Suyûtî, *Tedribu’r-ravi*, 191; Babanzâde, *Hadıs Usûlü ve İstılâhları*, 306; Aydınlı, *Hadıs İstılâhları Sözlüğü*, 81.

veya rivayeti, özellikle bir mezhep kurucusundan aktarılan yahut mezhep içindeki farklı icthadî görüşlerden en yaygın olanı belirtmekte kullanıldığı görülür.¹⁴⁶

Hadis ıstılahında ise aslı itibariyle âhâd olan, fakat sonrasında meşhûr olan ve yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk tarafından nakledilerek, birinci asırdan sonra mütevâtir hadîs gibi olmaktadır.¹⁴⁷ Muhaddislerin görüşüne göre en az üç kaynaktan ve üç râvi ile nakledilen hadistir. Fakihlerin bir kısmı buna müstefiz demektedir.¹⁴⁸

Meşhûr hadîs, sahih olan ve sahih olmayan şeklinde iki kısma ayrılır. Meşhûr hadise örnek olarak; “Ameller niyetlere göredir.” Meşhûr olmayan hadise örnek olarak; “Beni Mart’ın gelişi gibi müjdeleyen ben cennetle müjdelerim” hadisi verilebilir.

Meşhûr hadîs; kendi içerisinde hem hadîs ehli hem de hadîs ehli olmayan kişiler arasından meşhûr olan hadîs ile sadece hadîs ehli arasında meşhûr olan hadîs olarak iki kısma ayrılır: “Müslüman diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir” hadisi birinciye; Hz. Peygamber’in Ri’l-ve Zevkân’a beddua etmesi ile ilgili hadîs ikinciye örnek olarak gösterilebilir.¹⁴⁹ İbn Salâh, meşhûr’un tarifini yapmayarak onun zaten bilindiğini söylemiştir. Ona göre bir hadîs ilk zaman tek tarik ile bile gelse sonraki tabakalarda şöhrete ulaştığında bu hadîs meşhûr kabul ediliyor. İbn Hacer’e göre meşhur, âhâd’ın ilk kısmıdır. İkiden fazla tariki bulunan hadîs için kullanılır.¹⁵⁰

1.3.16. Mu'allak (معلق)

Mu'allak kelimesi sözlükte kendisiyle bir şeyin asıldığı şey anlamına gelen “علق” kökünden türetilerek معلق şeklinde ıstılahlaşmıştır.¹⁵¹

Fıkıh ilminde hakkında kesin bir hüküm verilmemiş şey için kullanılır. Bir akdin ileride meydana gelebilecek bir olaya bağlanmış olması durumudur. Olay meydana geldiğinde hüküm ifade eder. Birinci olarak söylenen cümle “şart”; ikinci olarak söylenen cümle ise “cezâ” olarak adlandırılır.¹⁵²

¹⁴⁶ Yunus Apaydın, “Meşhûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 368.

¹⁴⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 190; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 1: 421.

¹⁴⁸ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılahları*, 106.

¹⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, 267.

¹⁵⁰ Askalânî, *Nuzhetü'n-nazar*, 25.

¹⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1022.

¹⁵² Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 450; Yazıcı, “Muallâk”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmüsü*, 3: 425; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 384.

Hadis ilminde senet zincirinde râvilerin atlanılarak (baş kısmından)¹⁵³ doğrudan Hz. Peygambere isnat edilmesi veya râvilerin adâlet ve zabt yönünden eleştirilmesi sonucu merdûd (zayıf kabul edilmesi) olması şeklindeki hadis anlamına gelmektedir.¹⁵⁴ Burada düşen râvinin sayısı bir olabilir veya birden fazla ise düşen râviler peş peşe veya peş peşe olmayabilir.¹⁵⁵ Bu şekilde rivayet edilen hadise “ta’lik” adı verilir. Bu tür hadisler de “söyledi, rivayet etti” şeklinde filler kullanılır. Bu kavram ilk olarak Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından kullanılmıştır.¹⁵⁶ Bu bir rivayet kusuru olarak görülür.

Örneğin; İmam Şafîî’nin, şeyhinin şeyhi olan Nâfi’ den “قال نافع” yahut onun da şeyhi olan Abdullah b. Ömer’den, “قال ابن عمر” şeklinde rivayette bulunması muallak hadisi oluşturur.¹⁵⁷

Genel itibariyle bakıldığında fıkıh ilminde bu kelime kullanıldığı yere göre ileride meydana gelecek bir durumu anlatmak için kullanılmıştır. Özellikle akıtlarda anlam itibariyle sıkça geçmiştir. Hadis ilmindeki anlamda, bir durumda meydana gelen eksiklik söz konusudur ve bu durum hükmün sonucunu etkileyebilecek güçtedir.

1.3.17. Mu’âraza (معارضة)

Arz kökünden türemiştir.¹⁵⁸ Mu’âraza, münâzara esnasında kullanılan bir yöntemdir. Münâzara, bir gerçeği ortaya çıkarmak için yapılacak olan şeyleri ifade eder. Özellikle âlimler arasında bu yöntem sıkça kullanılmıştır. Günümüzde münâzaralar genellikle üstünlük sağlamak amacı ile yapılırken, özellikle ilk dönemlerde farklı itikâdi ve fikhî mezhepleri benimseyen kişiler arasında münâzara birbirlerine üstünlük sağlamak için değil, gerçeğe ulaşmak amacıyla yapılmıştır. Münâzara esnasında muallil (iddia sahibi/ soruları cevaplayan) ve sâil (soru soran) üç kuralla gerçeğe ulaşmaya çalışır: Engelleme (men’), (İddiaya delil istemek ve delilin önermelerine itiraz etmektir); delili bozma (nakz), (Delillerin önermelerine itiraz etmeden önce yeni bir delil ile onu çürütmektir); iddiaya karşı koymak (mu’âraza), (İddianın yanlış olduğunu, zıttının doğru olduğunu kanıtlamak için doğrudan iddiayı çürütmektir. Kişi şayet karşı tarafın delilini kendi aleyhine söylese buna “mu’âraza bilkalb”

¹⁵³ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 195

¹⁵⁴ Askalânî, *Nuzhetu’n-nazar*, 52.

¹⁵⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 37.

¹⁵⁶ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Istılahları*, 154; Bilmen, *Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 28; Abdullah Aydınlı, “Mu’allak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 309-310.

¹⁵⁷ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Istılahları*, 153.

¹⁵⁸ Tahânevî, *Keşşâfû istılahâtü’l-fünûn ve’l-’ulûm*, 3: 244.

denir.)¹⁵⁹ Fıkıh ilminde mu'araza yöntemi kullanılmıştır.

Hadis ilminde râvinin hadisleri yazdığı defteri, hocasının defterinde yazılı olan hadisler ile karşılaştırması anlamına gelir. Hadis ilminde kazanmış olduğu bir başka anlam ise aynı veya yakın anlama sahip hadislerin zayıflık ve sahihlik yönünden karşılaştırılmasıdır.¹⁶⁰

Bu yöntem fıkıh ilminde, bir yanlış düzeltmekten ziyade tarafların kendi haklılığını ispatlamak için kullandığı bir yöntem anlamında kullanılmıştır. Hadis ilminde ise bir hatanın düzeltilmesi için kullanılan yöntemdir. Burada hoca ve talebe iki karşıt tarafı temsil etmez.

1.3.18. Müksirûn (مكثرون)

“كثّر” kökünden gelmektedir. Fıkıh ve hadis ilminde çok icihad eden ve çok hadis rivayet eden sahabiler için kullanılan bir terimdir. Bu sahabiler her iki ilim için farklılık göstermektedir. Fıkıh ilminde muksirûn olan yedi sahabi: Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Hz. Aişe, Zeyd b. Sâbit'tir. Hadis ilminde muksirûnun kim olduğu ile ilgili üç farklı görüş var.

Ahmed b. Hanbel'e göre Muksirûn: Ebû Hureyre, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Hz.Âişe.¹⁶¹

Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr: Ebû Hureyre, Câbir b. Abdullah, Ebû Said el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr b. Âs, Enes b. Mâlik, Hz.Âişe, Abdullah b. Mes'ud.¹⁶²

Suyûtî: (En az bin hadis nakledeni Muksirûn kabul eder.) Ebû Hureyre, Câbir b. Abdullah, Ebû Said el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe.¹⁶³

Sahabilerin Hz. Peygamber'in yanında yetiştiği ve ilmi yönden bir eğitimden geçtikleri muhakkak doğrudur. Bir sahabinin çok hadis rivayet etmesi ve bu noktada ün kazanmış olması, onun fıkıh dair bilgisinin olmadığını, bir sahabenin icihad konusunda ön planda olması da onun hadise dair bilgisinin olmadığını göstermez.

¹⁵⁹ Tahânevi, *Keşşâfı istilâhâtü'l-fürûn ve'l-'ulûm*, 3: 256; Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 37; Yûsuf Şevki Yavuz, “Münâzara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 576-577.

¹⁶⁰ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 290; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 190.

¹⁶¹ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 23.

¹⁶² Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 23.

¹⁶³ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 23; Cemal Ağırman, “Muksirûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 534.

1.3.19. Müstahsen (مستحسن)

Güzel sayılan ve beğenilen anlamına gelir.¹⁶⁴

Fıkıh usûlünde müstehab, mendûb terimi içinde yer alır. Mendûb, Şariî'nin kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiillerdir. Mendûb kendi içersinde gerçekleşen durumlar göz önüne alındığında, eş anlamlı terimler ile de ifade edilebilir. Örneğin, farz ve vaciplere ilave yapılan fiiller yönünden "nefl" (nafile), Hz. Peygamber'in kaynak olması bakımından "sünnet", üzerine yapılması farz olmayan bir fiili isteğiyle yapması yönünden "tatavvu", Allah'ın sevdiği bir fiil olması yönünden ise "müstehab" olarak isimlendirilir.

Fıkıh usûlünde müstehab olan davranışlar için müstahsen terimi de kullanılmıştır.¹⁶⁵ Hadis ilminde bu terim sahih ve hasen manasında kullanılmıştır.¹⁶⁶

Sonuç itibariyle bakıldığında, fıkıh ilminde yapıp yapmama konusunda, kişinin iradesine bırakılmış fiiller bağlamında bir anlam kazanmıştır. Hadis ilminde ise sahih ve hasen hadisin ortak bir noktada birleştiğini gösteren bir anlam üzere kullanılmıştır. Her ikisinde de hadis metni ile ilgili bir sorun yoktur.

1.3.20. Müşkil (مشکل)

Fıkıh usulünde kapalılık derecesine göre oluşturulan lafızlar kısmına girmektedir. Kendisiyle ne anlatıldığı konusunda çeşitli emareler isteyen ve düşünme yoluyla anlamı bulunabilecek lafız anlamına gelir.¹⁶⁷ Müşkil olma vasfı, müşterek lafızlarda bulunur. Hafî'de ise kapsam itibariyle bir kapalılık vardır. Buradaki kapalılık ya lafzın kendisinden kaynaklanır veya bir başka nas ile karşılaştığı için kapalı duruma geçer. Müşkil olan lafız birden fazla anlama gelebilmektedir.¹⁶⁸ Örneğin, gusül abdestinde ağzın içini yıkamak konusunda bir kapalılık var. Bu durum düşünüldüğünde ağzın içinin buna dahil olduğuna varılır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 743.

¹⁶⁵ Ferhat Koca, "Mendûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 128-130.

¹⁶⁶ Aydınlı, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 224.

¹⁶⁷ Bilmen, *İstihlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1: 21.

¹⁶⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 192; Yazır, "Müşkil", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmûsu*, 3: 473; Ferhat Koca, "Müşkil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 161-162.

¹⁶⁹ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 156.

Bu durumda anlam çıkarmak için, ihtimal dâhilindeki anlamlar belirlenir ve bunlar arasından fikir yürütülür.¹⁷⁰

Nesefî, müşkil terimine vakit olarak da bir anlam vermiştir. Bazı vakitlerin zarfa¹⁷¹ ve mi'yara¹⁷² benzediğini söylemiştir. Hac ibadetinin vakti buna örnektir.

Hadis ilminde ise iki hadis arasında zıtlık bulunması anlamına gelen bir mana da kullanılmaktadır. Bu zıtlığın sebebi kelimelerin birkaç şekilde okunması, râvilerin hadisleri kendi cümleleri ile nakletmeleri, Hz. Peygamberin, konuşmasında edebi sanatları kullanmasıdır.

Netice olarak bu terim, fıkıh usulünde "kaynaklardan hüküm çıkarma" bölümünde, manâya delâletin açıklığı ve kapalılığı olan lâfızlar konusunda geçmektedir. Bu açıdan baktığımızda hadis ilminde bu terime verilmiş olan anlamı usûlcüler bu bölüm altında değerlendirmekte ve yorumlamaktadır.

Bu noktada şunu da eklemekte yarar görmekteyiz. Kur'an lafızlarındaki kapalılığın kaynağı, hadislerde olduğu gibi râvilerin kendi cümleleri ile nakletmeleri sebebiyle olmamıştır. Ayetlerde olan kapalılığı ise ilk dönemlerde Hz. Peygamber açıklamaktadır.

1.3.21. Müteşbih (مشبیه)

Sözlük anlamı, nitelik açısından benzerliktir. Renk, tat, adâlet ve zulüm gibi.¹⁷³

Fıkıh ilminde helâl ve harâm hükmü verilmesi noktasında açık olmayan şey anlamında kullanılır.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Seydişehri, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 102.

¹⁷¹ ظرفا; Kap anlamına gelir. Bir namaz vaktinde birden fazla farklı vasıfta namaz kılma imkanı olduğu için namaz vakitlerine "Zarf" da denir.

¹⁷² معییرا; Ölçek anlamına gelir. Bir ibadetin bir vaktin hepsini kapladığını ifade eder. Ramazan ayında tutulan oruç.

¹⁷³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 634; Tahânevî, *Keşşâfı istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 4: 179.

¹⁷⁴ Tahânevî, *Keşşâfı istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 546; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 434.

Hadis ilminde şahısların isim, künye, lakap veya baba isimlerinin yazılışları aynı olması fakat okunuşları farklı olması sebebiyle meydana gelen karışıklık için kullanılır.¹⁷⁵

Müşkil terimin fıkıh ilminde kazanmış olduğu anlama baktığımızda, hükmü veren ile ilgili bir karışıklık söz konusu değildir. Burada birbirlerine zıt iki hüküm söz konusudur. Buradaki problemin, muhakeme noktasında ve insanların yorumlama kabiliyetinde olduğu kanaatindeyiz. Hadis ilminde ise birden fazla kişiden bahsedilmektedir ve buradaki benzerlik şahıs üzerindedir.

1.3.22. Nesh (نسخ)

Sözlükte ortadan kaldırmak, silmek, değiştirmek, nakletmek, kopyasını çıkarmak gibi anlamlara gelir.¹⁷⁶

Fıkıh usûlü terimi olarak şer'î bir hükmün, daha sonra gelen bir delil ile kaldırılmasıdır. Nesih şer'î hükümler ile ilgilidir. Fakat bütün şer'î hükümler neshe konu olmaz. Örneğin; doğruluk, adalet, anne babaya iyi davranma ve imanın şartlarında bahsedilen konular gruba girer.

Nesih konusunda delillerin birbirleri karşısındaki durumunu şöyle özetlenebilir: Tevâtür yoluyla sabit olmuş bir delil mütevâtir veya meşhûr olmayan bir delil ile neshedilemez; âhâd haber, haber-i vâhid, mütevâtir ve meşhûr haber ile neshedilebilir; Kur'an nasları delâlet bakımından eşit iseler birbirlerini neshedebilirler; mütevâtir ve meşhûr sünnet, Kur'an nassını neshedebilir; âhâd haber hiçbir Kur'an nassını neshedemez; İcmâ, Kur'an ve sünnet nassını neshedemez; Kur'an ve sünnet nassı da icmâyı neshedemez; icmâ başka bir icmâ ile neshedilemez; kıyas, yukarıda belirtilen delilleri ne neshedebilir ne de onlar tarafından neshe uğrayabilir.¹⁷⁷

Hadis ilminde nesih dört başlık altında değerlendirilmektedir: Sünnetin, sünnet ile neshedilmesi: Mütevâtir hadis, mütevâtir hadis ile âhâd hadis, âhâd ve mütevâtir hadis ile neshedilebilir; Kur'an'ın Sünneti neshetmesi: Namazda konuşma ruhsatı varken, gelen ayet ile bunun kaldırılması. (el-Bakara 2/238); Sünnet'in Kur'an-ı neshetmesi: Bu konuda ihtilaf vardır. Bir kısım âlim mütevâtir hadisin Kur'an-ı neshedebileceği görüşündedir. Diğer bir görüş ise bunun tahsis olduğunu yönündedir; Sünnetin akıl ile neshi: Mu'tezile âlimlerinden biri olan Nazzâm'ın, aklın hadisi neshedeceğine dair görüşü olduğu söylenmiştir. Fakat

¹⁷⁵ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 366; Kemal Sandıkçı, "Müştebih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 169.

¹⁷⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 685.

¹⁷⁷ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmisu*, 1: 98-105; Ferhat Koca, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 583.

burada neshin reddetme manasında kullanıldığı ifade edilmiştir.¹⁷⁸

Netice itibariyle nesih ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunabiliriz: Her iki ilimde de hem sözlük hem de terim anlamı olarak yakınlık söz konusudur. Farklılık ise meşhûr hadîs noktasındadır. Fakihler bu konuda mütevâtir ve meşhûr haberin, Kur'an nassını ve mütevâtir haberi nesh edeceği görüşünü benimsemektedir. Muhaddisler ise Kur'an nassını nesh konusunda farklı görüş benimsemiştir. Onlara göre meşhur, âhad haber kısmında olduğu için zaten Kur'an-ı neshi söz konusu olamaz. Mütevâtir haberin Kur'an-ı neshi konusunda da ortak bir görüşün mevcut olmadığını söyleyebiliriz.

1.3.23. Sahabe (صحابية)

Hiz. Peygamber'i gören, onunla kısa veya uzun sohbet eden kişiye denir.¹⁷⁹

Fıkıhta sahâbe, Hiz. Peygamber ile vakit geçirmiş, onun yanına ilim öğrenmek için sıkça gitmiş ve ondan hadîs rivayet etmiş kişilere denmektedir.¹⁸⁰

Hadîs ilminde bu tanım biraz daha geniş tutulur. Cumhur tarafından benimsenen görüş Hiz. Peygamber'e mü'min olarak ulaşan, mülâki (yüzyüze gelen) olan veya Hiz. Peygamber'in kendisini gördüğü, o dönemde dinden çıkma fiili meydana gelmiş olsa bile sonrasında Müslüman olarak ölenlere denir.¹⁸¹

Diğer bir görüş ise İmâm Buhâriye aittir. O sahâbe olmak için Hiz. Peygamberle bir saat bile olsa yüzyüze görüşmeyi, onu görmesini ve sohbet etmesi gerektiğini belirtir.¹⁸²

Hadislerin muttasıl veya mürsel olduklarını anlamak bakımından sahâbe ve tabiîn kelimelerinin tanımlanması önemlidir.¹⁸³ Sahâbeyi üstün kabul etmek ehli sünnete dâhil olmanın şartlarından biridir. Sahâbenin faziletine dair hadisler mevcuttur.¹⁸⁴

Netice itibariyle bakıldığında fakihler ile muhaddislerin tanım farkında şu durum dikkat çekmektedir: Fıkıh ilminde bu tanımlama, gelen rivayetlerin hüküm doğuracak

¹⁷⁸ Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, 364; Mehmet Efendioğlu, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 581-582.

¹⁷⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 116.

¹⁸⁰ Tahânevi, *Keşşâfü istılahâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1061; Mehmet Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidin Devri Sahâbe Anlayışı Sahâbenin Fazileti ve Adâleti Bağlamında* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 33.

¹⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 293; Askalânî, *Nuzhetü'n-nazar*, 76; Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 17; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 491.

¹⁸² Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 17.

¹⁸³ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılahları*, 11.

¹⁸⁴ Yazır, "Sahâbe", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 4: 250.

nitelikte yani güvenilir olabilmesini sağlama açısından, hadîs ilminde ise Hz. Peygamber'den gelebilecek en ufak bir bilginin dâhi gözden kaçırılmaması yönünden yapılmıştır.

1.3.24. Sahih (صحیح)

Sahh kökünden türemiştir. Rükün ve şartları kendisinde toplamış olan şeydir.¹⁸⁵

Fıkıh usulünde ibadet ve hukuki işlemlerin geçerli olduğunu ifade eder.¹⁸⁶ Bunlar için sahih terimi kullanılır. Aslen ve vasfen meşrûdur.¹⁸⁷ Şayet ibadet ve hukuki işlem geçerli değil ise fasit ve bâtil terimi kullanılır.¹⁸⁸

Hadîs ilminde şaz ve muallel (illetli) olmayan yani adâlet ve zabt sahibi râvinin yine kendisi gibi bir râviden kesinti olmaksızın naklettiği hadistir. Bu hadîs çeşidinin âlimler arasında ihtilafsız bir şekilde sıhhatine hükmolunmuştur.¹⁸⁹ Sahih denildiğinde aklımıza ilk gelenler Buhâri ve Müslim'dir. Lakin bu iki kitap tüm sahih hadisleri içermemektedir.¹⁹⁰

Bununla birlikte sahih hadislerle ilgili şöyle bir çerçeve çizebiliriz: Buhari ve Müslim tarafından; Buharinin tek olarak; Müslim'in tek olarak; Buhari ve Müslim dışında başkası tarafından; Buhari şartı ile sadece onun tarafından; Müslim'in şartı ile sadece onun tarafından; Buhari ve Müslim'in şartı olamayıp başkaları tarafından ortaya çıkarılan hadisler bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁹¹

Sahih hadîs kendi içerisinde çeşitli gruplara ayrılır: Müttefekün aleyh (Buhari ve Müslim'in üzerinde anlaştığı hadîs) ve muhtelefun fih olarak. Bir başka açıdan meşhûr, garip ve bu ikisinin arasında bir grup.

Sahih hadîs teriminin ortaya çıkışında hadîs uydurma faaliyetlerinin etkisi de bulunmaktadır. Sahih hadiste bulunması gereken özellikler ilk olarak er-Risâle de geçmektedir.¹⁹² Sahih hadîs kitabını ilk tasnif eden kişi Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-

¹⁸⁵ Zekerıyya Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 74.

¹⁸⁶ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 179.

¹⁸⁷ Seydişehirî, *Telhüs-i usûl-i fıkıh*, 254; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 178.

¹⁸⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 116; Tahânevî, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1065; Yazır, "Sahih", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 4: 253; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 423; Hacı Yunus Apaydın, "Sihhat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 110-111.

¹⁸⁹ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, 11-12; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, 21. Babunzâde, *Hadîs Usûlü ve İstilâhları*, 200.

¹⁹⁰ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, 16.

¹⁹¹ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, 27; Seydişehirî, *Usûl-i hadîs*, 151-152.

¹⁹² Muhammed b. İdris Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, (Kahire: Dâru'l- Tûras, 1399/1979) 369-372.

Buharî el-Cu'fi'dir (ö. 256/870).¹⁹³ Bununla birlikte İbn Hacer, Sahih hadisi "Sahih li-zâtihi ve sahih li-gayrihi" olarak ayırır. Bu ayırım İbn Salah'ta yoktur. Sahih li-zâtihi yukarıda verilen tanımla aynı mahiyettedir. Sahih li-gayrihi ise bazı kusurlar sebebiyle bu dereceye ulaşamamış olan hadisin bu kusurlarını yok edecek nitelikte bazı özelliklerinin bulunmasıdır.¹⁹⁴

Bu terim fıkhıta kazanmış olduğu anlamda Hz. Peygamber döneminde de kullanılmaktaydı.

Her iki ilimde de sözlük anlamı çerçevesinde bir anlam kazanmıştır. Fıkıh ilminde geçen akdi yapacak tarafların ehil olması ile hadiste ravide bulunması gereken zabt sahibi olma özelliği noktasında benzerlik bulunduğunu söyleyebiliriz.

1.3.25. Sebeb (سبب)

Sözlükte kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip, bir şeye ulaştırın her şey veya kuyuya salınan ip anlamında geçer.¹⁹⁵

Fıkıh usûlünde varlığı hükmün varlığına, yokluğu hükmün yokluğuna âlamet olan şey anlamına gelir. Burada karşımıza illet terimi çıkar. Sebebin, illeti kapsayıp kapsamama durumuna göre iki türlü tarifi yapılmıştır. Birinci görüşe göre hüküm ile hükmün bağlandığı vasıf arasında aklen uygunluk varsa bu illetide kapsayan sebeptir. Şayet böyle bir uygunluk yoksa sadece sebep adını alır. İkinci görüşe göre hüküm ile hükmün bağlandığı vasıf arasında bir uygunluk yoktur. Bu sadece sebep adını alır.

Hanefî mezhebinde çoğunluğun görüşüne göre tüm şer'î hükümler ibadetler dâhil olmak üzere bir sebebe bağlanmıştır.¹⁹⁶

Hadis ilminde esbâbü'l-hadis şeklinde geçer. Bu terim hadislerin söylenme sebepleri, mekan ve zamanı ile ilgili bilgiler verir. Hadislerin tümünün bir sebebe bağlı olduğunu söylemek doğru değildir.¹⁹⁷

Sebeb terimi, hadis ilminde, sözlük anlamı ile sınırlı kalmış fakat terkip halinde kullanıldığında hadis ilminin en önemli konularından birini oluşturmuştur. Hadislerin

¹⁹³ İbnü's-Salâh, 'Ulümü'l-hadis, 17.

¹⁹⁴ Askalânî, *Nuzhetü'n-nazar*, 33.

¹⁹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 551.

¹⁹⁶ Tabânevi, *Keşşâfü istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 318; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1: 36; İbrahim Kâfi Dönmez, "Sebeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 36: 244-248.

¹⁹⁷ Ramazan Ayvallı, "Esbâbü Vürûdü'l-Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 362-363.

sebeplerin ne olduğu konusu fıkıh ilmi içinde önem arz eder. Fıkıh ilminde ise sebep ile Şariî arasında bir bağ söz konusudur. Fıkıhta kazanmış olduğu anlam ile ilgili yorumların daha zor yapılacağı kanaatindeyiz.

1.3.26. Sebr (سبر)

Sözlükte denemek, incelemek anlamlarına gelir. Bir konuda seçenekler üzerinden hareket ederek tek bir seçenek bırakma yöntemidir.

Fıkıh usulünde kıyasta kullanılan tespit yöntemidir. Aslın illeti olma ihtimali olan vasıflar sıralanarak bunlar üzerinde bir eleme yapılır ve kalan illet hükmünü alır. Sebr vasıfları sıralama işlemidir. Bunu belirleme işlemine “taksîm” denir.¹⁹⁸ Bu metottan ilk bahsedenin Cessâs olduğu görülmektedir.¹⁹⁹

Hadis ilminde ise bir hadisin başka hangi rivayetlerinin olup olmadığını araştırmak anlamında kullanılır.²⁰⁰

Netice itibarıyla fıkıh ilminde, bu yöntem kullanılarak, var olan bir asıl üzerinden hareket edilir ve münasip olabilecek vasıflar sıralanır. Yani aslın kendisinde olan bir durum anlaşılmasına çalışılır. Hadis ilminde ise bu yöntem, bir hadisin diğer hadislerle desteklenmesi anlamında bir delil arama yöntemi olarak kullanılmıştır. Fıkıhî anlamda bu yöntem isim olarak geçmese de Hz. Peygamber döneminde uygulanmaktaydı.

1.3.27. Sünen (سُنَن)

Sünnetin çoğuludur.²⁰¹ Hanefî usulcüler sünneti, “sünen-i hüdü” ve “sünen-i zevâid” olmak üzere iki kısma ayrılır. Bayram namazı, ezan, kâmet ve cemaatle namaz sünen-i hüdü’ya örnek olarak verilebilir. Hz. Peygamber’in dini anlam taşımayan davranışları ise sünen-i zevâid olarak adlandırılır. Örneğin yeme, içme, giyim, kuşam buna örnek olarak verilebilir. Kişi, zevâid sünneti yaptığında sevap kazanır. Yapmadığında ise günah kazanmış olmaz.²⁰²

¹⁹⁸ Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, 103; Tahânevî, *Keşşâfû Istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 213-214; Yazır, “Sebr”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 4: 339.

¹⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Razî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Casim Neşemi (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1994/1414), 158-159.

²⁰⁰ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Istilâhları*, 114; Tuncay Başoğlu, “Sebr ve Taksîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 255-256.

²⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 610.

²⁰² Tahânevî, *Keşşâfû Istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 427; Ferhat Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 154-155.

Hadis ilminde, ahkâma dair hadislerin toplandığı eserler için bu terim kullanılmıştır. Sünenler, imân, ibâdet, muâmelât ve ukûbata dair hadisleri içerir. Bu alana dair ilk eserlerden biri İbn Ebû Arûbe'nin (ö.156/773) es-Sünen'idir.²⁰³

Her iki ilimde de Hz. Peygamber ile ilgili bir durum söz konusudur. Fıkıh ilminde, kulların yapması gereken fiillerinin kuvvetliden zayıfa doğru sıralamasında farz, vacip'ten sonraki sıralamada yer alan ve dolayısıyla fiillerin hüküm itibarıyla durumları konusunda terim anlam kazanırken, hadis ilminde ise fıkhi hükümlerin zeminini teşkil eden hadislerle oluşan eserin ismi olmuştur.

1.3.28. Hadis (سنة) ve (حديث) Sünnet

Sünnet ilk asır da Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu Müslümanların örfünü, uygulamalarını içine alan bir anlama geliyordu.²⁰⁴ Gidilen yol, davranış, hayat tarzı, hüküm, din konusunda tutulan yol gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁵ Sünnet, sûret (şekil) anlamına da gelmektedir.²⁰⁶

Hadis, Kur'an-ı Kerim'de Tûr suresi 34. ayette "söz" anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde Tâhâ suresi 9. ayette "haber" anlamında kullanılmıştır.²⁰⁷ Diğer bir anlamı ise Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir; "Her kim benim sünnetimi yaparsa, beni sevmiş olur. Beni seven de cennette benimle beraber olur."²⁰⁸

Fıkıh âlimleri sünnet terimini, "Farz ve vâcib dışında Hz. Peygamber'den ve sahabeden gelen şeyler" olarak tanımlamıştır.²⁰⁹ Hüküm anlamında kullanılmıştır. Usûlcüler sünnet kelimesini, "Hz. Peygamber'den, Kur'an dışında meydana gelen söz, fiil veya takrir olan şeyler" anlamında kullanmış ve hadis kelimesini sadece "söz" ile sınırlı tutmuştur.²¹⁰

²⁰³ Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 428; Mehmet Yaşar Kandemir, "Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 141-142.

²⁰⁴ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 292; Murteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*, 2. Basım. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 129.

²⁰⁵ Neseî, *Menâru'l-ervâr*, 144.

²⁰⁶ Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 278.

²⁰⁷ Çakan, *Hadis Usûlü*, 15.

²⁰⁸ Hâşimî, *Muhtârul Ehâdisi'n-Nebeviyye*, 138.

²⁰⁹ Neseî, *Menâru'l-ervâr*, 144.

²¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 292; Seydişehri, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 178; Cum'a, *Tablolarla Hadis Usûlü*, 135.

Haber sıhhat açısından üç kısma ayrılır: Mütevâtir, meşhûr, âhâd.²¹¹

Mütevâtir Haber	Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluğa rivayet ettiği haberdır. Bunda şüphe yoktur. İlm-i yakîn ifade eder.
Meşhûr Haber	İlk devirde âhâd olup ikinci ve üçüncü nesilde şöhret bulan haberdır. İttisal konusunda görünüşte şüphe olan. İlm-i tuma'nin ifade eder.
Âhâd Haber	Bir kişinin bir kişiden; bir kişinin cemaatten veya cemaatin bir kişiden naklettiği haberdır. İttisalinde görünüşte ve manen şüphe vardır. Kesin bilgi ifade etmemekle birlikte Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. ²¹² Âhâd haberin kabulü için râvi de bulunması gereken şartlar ise şöyledir: Akıl, İslam, Zapt ve Adâlet.

Müteahhirün hadis âlimlerinin bir kısmının görüşüne göre sünnet ve hadis kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır. Bu iki terimden Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları ve takrirleri anlaşılmalıdır.²¹³ Fakat eski dönemlere bakıldığında bu iki terimin farklı anlamlarda kullanıldığı görülür. Hadis haber vermek manasına gelmektedir.

Sünnet, lügatte gidilen yol anlamına gelir. Hz. Peygamber'in günlük hayattaki yaşayış tarzı olarak da adlandırılabilir. Sünnet biraz daha Hz. Peygamber'in fiilleri ile hususi bir anlamda kalmıştır. Zaman içerisinde kapsam farklılıkları yaşanmıştır.²¹⁴

Hadisler sıhhat açısından dört şekilde bize ulaşmıştır:²¹⁵

Mütevâtir hadis	Yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluğa peş peşe naklettikleri hadistir. İlme'l yakîn ifade eder.
Meşhûr Hadis (müstefiz)	Her aşamada râvi sayısı ikiden fazla olan lakin tevâtür derecesine ulaşamayan hadis.
Aziz Hadis	Râvi sayısı her aşamada iki olan veya bazısında iki olan hadistir.
Garib Hadis	Tüm aşamalarda veya bazılarında tek ravisi olan hadistir. Tüm aşamada tek olursa ferd-i mutlak, bir aşamada çoğalıp diğerlerinde birden fazla olursa ferd-i nisbî olur.

²¹¹ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, 298-300; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkâh Dersleri*, 52-53; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsa*, 1: 27.

²¹² Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 164.

²¹³ Seydişehrî, *Usûl-i hadis*, 20.

²¹⁴ Subhî, *Mebâhîs fi 'ulûmü'l-hadis*, 3-4.

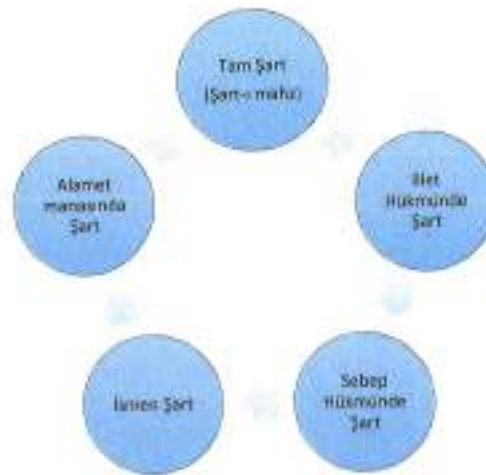
²¹⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadis*, 51.

Muhaddisler, Hz. Peygamber'le irtibatlandırılan ve isnat edilen her şeyi hadîs kapsamına almıştır.²¹⁶ Bunun sebebi Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili her şeyi toplamak ve kayıt altına almaya çalışmaktır. Muhaddis ile fakih arasındaki tanım farkında bununda etkisi olduğu söylenilebilir.²¹⁷

1.3.29. Şart (شرط)

Bir şeyin bir şeye bağlanmasını ifade eder. Birincisinin varlığı ikincisini de gerekli hale getirir.²¹⁸ Birden fazla yerde kullanılan bir terimdir. Şart ve sebep arasındaki farkı şöyle açıklayabiliriz. Sebep denilen şeye, oluşma noktasında ihtiyaç vardır. Devamını sağlamak için ise ihtiyaç yoktur. Ok atma eyleminde ok atıldığı andan sonra atma eylemi olmasa da ok yerine varır. Şarta ise hem oluşması hem de devamı için ihtiyaç vardır.²¹⁹

Fıkıh usulünde bir hükmün varlığı kendi varlığına bağlı olmakla birlikte kendisinin varlığı onun varlığı için zaruret olmayan ve onun bir parçasını teşkil etmeyen durumdur.²²⁰ Örneğin namaz kılmak için abdest şarttır. Lakin abdestin olması namazı zorunlu hale getirmez.²²¹ Fürû' fıkıhta ise bir işlemin gelecekte olması muhtemel bir olaya bağlanmasını ifade eder. Fürû' da şart çeşitlerinden bazıları şöyledir:²²²

²¹⁶ Zekerriyya Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 85.

²¹⁷ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstilâhları*, 4.

²¹⁸ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 110-111; Tahânevî, *Keşşâfü istilâhâtü'l-furûû ve'l-'udûm*, 1: 1116; Zekerriyya el-Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 73.

²¹⁹ Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, 44.

²²⁰ Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 35; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 185.

²²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 119.

²²² Neseî, *Menâru'l-ewâr*, 292; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 472-484; Seydişehri, *Telhis-u usûl-i fıkıh*, 269.

a) Tam şart (Şart-ı mahz): Bu kendi arasında ikiye ayrılır: Hakiki ve ca'li olmak üzere.²²³ Hakiki/Şer'i şart, Şâri' tarafından konulan şartlardır. Örneğin; namaz kılmanın mükellef olan kişiye farz olması, vücüb şartı; namaz kılabilmek için abdest almanın gerekmesi, sıhhat şartı; bir işlemin geçerli sayılması için kişide bulunması gereken ehliyet, in'ikad şartı; bir alışverişte satım olayının gerçekleşmesi için muhayyerlik hakkının belirli şartlarda olmaması, lüzum şartı; bir tasarrufun gerçekleşmesini sağlamak amacıyla velâyetin gerekli olması ise nefâz şartıdır.²²⁴

Ca'li şart: Mükellef olan kişilerin hukuki işlemler için belirlediği şartlardır. Bu da kendi arasında Ta'liki ve Takyîdi olarak iki kısma ayrılır: Ta'liki şart: Bir işlemin başlaması gelecekte olacak bir olaya bağlanmış ise buna "Ta'liki şart" denir. Eğer bir hukuki işlemin hükmünün sona ermesi gelecekte gerçekleşecek bir olaya bağlanmış ise buna "İnfisâhî şart" denir. **Takyîdi şart:** Bir işlemin çeşitli kayıtlarla sınırlandırılması anlamına gelir. Bu işlem yapılırken "şartıyla, üzere" gibi ifadeler kullanılır. Hanefi mezhebine göre takyidi şart; sahih, fâsid ve bâtil olmak üzere üç kısma ayrılır. Sahih şart, bir satıcının semeni alıncaya kadar malı teslim etmemesidir. Hıyar-ı şart, hıyar-ı vasıf gibi şartlar. Fâsid şart, taraflardan birisine yarar dokunan şartlar, hıyar-ı şartın süresinin olmaması veya belirsiz olması gibidir. Bâtil şart ise, bir malı başkasına satmamak üzere satmak gibi tarafların yararına olmayan şartlar.²²⁵

b) İlet hükmünde olan şart: Bir hükmün sonucunu etkileyen illet yerine, o illetin oluşması için gerekli olan şartın illet sayılması durumudur. Halka açık bir yolda kuyu kazdığı için bir hayvanın telef olmasına sebep olma durumu buna örnek verilebilir. Aslında burada illet kuyudur. Lakin burada illeti etkileyen şart, yani kuyuyu kazan kişi illet konumuna geçer ve bundan etkilenir.²²⁶

c) Sebep hükmünde şart: Kişinin yapmış olduğu bir fiil ile yaptığı iş arasına başka bir fiilin girmesi durumudur. Bu durumda ikinci yapılan fiilin sonucu birinci fiile bağlanamaz. Örneğin bir kişinin kazdığı bir kuyuya başka bir kişinin bilerek ve isteyerek düşmesidir.²²⁷

d) İsmen şart: Hüküm gerektirecek bir durumu iki şarta bağlayan bir kişinin bu şartlardan sadece bir tanesini yapma durumudur. Her iki şartı yapmadığı için hüküm gerçekleşmez.²²⁸

²²³ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 200-201.

²²⁴ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 129.

²²⁵ Yazır, "Şart", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 26

²²⁶ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 129.

²²⁷ Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 129; Yazır, "Şart", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 26

e) **Alamet manasında şart:** Zina yapan bir kişide ihsan sıfatının bulunması durumudur.²²⁹

Hadis ilminde bir âlimin bir hadisi değerlendirmek üzere kendisine esas kabul ettiği veya kitabına almak için belirlediği kuralları ifade etmek için kullanılır.²³⁰

Şart terimi fıkıh alanında çok geniş bir sahada kullanılmış hem Şâri'in hem de insanın belirlemiş olduğu durumlar için söz konusu olmuştur. Hadis ilminde ise fıkhıdaki ca'li şartların oluşmasındaki gibi insanın etkisi söz konusudur.

1.3.30. Şeyhân (شیخان)

Sözlükte ileri yaşta olan kişi anlamına gelir. Çok ilme sahip olan kişi şeyh olarak adlandırılır.²³¹ Çeşitli ilim dallarında otorite olmuş âlimlere de şeyh denilmektedir. Fıkıh ilminde İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile talebesi İmâm Ebû Yûsuf (ö.182/798) şeyhâyn olarak anılır.²³²

Hadis ilminde kendisinden hadis rivayet edilen hoca anlamında kullanılır.²³³ Yine bu terim bir râvinin zayıf olduğunu göstermek için de kullanılmıştır. Bu isimle anılan râvinin rivayeti tek başına delil olarak kabul edilmez.

Bu terim ile anılan râvinin imam ve hâfız seviyesindeki bir râviyi eleştirme hakkı da bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu terim râvinin fakîh olmadığını belirtilmesi için de kullanılmıştır. Az yaygın olan bir diğer anlamı ise "hadisleri iyi bilen âlim" dir. Diğer bir anlam ise hadisin alındığı kişiye denir.²³⁴

Aynı zamanda Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875), muhaddisler arasında şeyhâyn diye anılır.²³⁵

²²⁸ Yazır, "Şart", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 26.

²²⁹ Yazır, "Şart", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 26; Mehmet Boynukalın, "Şart", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 364.

²³⁰ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 291.

²³¹ İsfahâni, *el-Müfredât*, 821.

²³² Tahânevi, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 1043; Yazır, "Şeyhân", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 88; Casim Avcı, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 49.

²³³ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, 156; Tahânevi, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 1049.

²³⁴ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 5; Ahmet Yücel, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 50.

²³⁵ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 215.

1.3.31. Tahrîc (تخریج)

Tahrîc, bir yerden veya bulunduğu durumdan çıkmak manasındadır.²³⁶ Yine bu terim sanat ve çeşitli ilimler için kullanılır.

Fıkıhta bilgi elde etme sürecini ifade eden bir terimdir.²³⁷ Mezhebi oluşturan temel ilke ve prensiplerin çeşitli incelemeler yapılarak fûrû konularında hükümler çıkarmaya yarayan bir faaliyettir.²³⁸ Burada nakli şer'î delillerle birlikte mezhep imamlarının görüşleri ve metinleri de tahrîc sürecine dâhildir. Fıkıh usulünde bulunan kıyas, istihsan, mefhum, iktizâ gibi kavramlar ve metotlar bu sürecin vasıtalarıdır.²³⁹ Tahrîc faaliyetleri bir ilmin zenginleşmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Tahrîc, ictehad faaliyetindeki kurallar esas alınarak yapılır. Aradaki fark ictehadın şer'î nasları esas alması tahrîcin ise mezhebin görüşlerini de buna eklemesidir.²⁴⁰

Hadis ilminde birden fazla anlamda kullanılır. Bir hadisi isnadıyla birlikte nakletmek, kitapların içlerinden seçilen hadislerle yeni bir kitap oluşturmak, Hz. Peygamber ve onu takip eden iki nesile isnad edilen rivayetlerin geçtiği kaynakları bulmak ve bunları isnad ve sıhhat açısından değerlendirmek.²⁴¹ Tahrîc metotlarını şöyle sıralayabiliriz: Sahâbe râvi dikkate alınarak yapılan (Müsnedler, mu'cemler ve etraf kitaplarından yararlanılabilir.); hadis metnindeki ilk kelimeyi esas alarak yapılan (Halk arasında çok bilinen hadisler, özel te'lif edilmiş kitaplardan yararlanılabilir.); lafızlarına göre (Hadiste dikkat çeken bir kelime ile yapılabilir. el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî, Elfâzu Câmi't-Tirmizî, Elfâzu Sahîh-i Müslim); Hadislerin konuları bağlamında yapılan (Dini konuları kapsayan eserler, özel olarak bir konuya göre yazılmış eserler.)²⁴²

Tahrîc faaliyetlerine ilk dönemde ihtiyaç bulunmamaktaydı. Fakat sonraları insanların hadislerin kaynaklarına ulaşma konusunda zorlanmaya başlamaları hicri V asrın ortalarından sonra tahrîc faaliyetini başlattı. Tahrîc faaliyeti bir hadisin kaynaklardaki yerini göstermekle birlikte onun sıhhat durumundan da bahseder. Tahrîc kitaplarının fıkıh ve hadis ilmindeki örneklerini şu şekilde verebiliriz: Hanefî fıkıhına örnek olarak: Merğînânî'nin (ö. 593/1197)

²³⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 474.

²³⁷ Tabânevi, *Keşşâfû usulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 394; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 194.

²³⁸ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 20.

²³⁹ Yazır, "Tahrîc", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 195; Tuncay Başoğlu, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 420-421.

²⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr* 1: 98; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, 273;

²⁴¹ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 419-420.

²⁴² Cum'a, *Tablolarla Hadis Usulü*, 85.

“*el-Hidâye*” adlı eserine Zeylaî (ö. 762/1360) tarafından yapılan “*Nasbu’r-râye li- Ehâdisi’l-Hidâye*” ve İbn Hacer’in “*ed-Dirâye*” isimli eserleridir. Zeylaî, el-Hidâye de verilen hadisi, kimin naklettiğini, tariklerini, bu hadisi destekleyen hadisleri, ihtilafı bir konu ise muhaliflerin hadislerle destekli görüşlerini belirtir. Bu hadisleri kitaptaki sıralamayı dikkate alarak tahrîc eder. Tahrîc faaliyetine hadîs alanında, İrâkî’nin (ö. 806/1404), Tirmizî’nin (ö. 279/892) işaret ettiği hadislerle yönelik olarak yapmış olduğu “*Tahrîcu’l-ehâdisi’lleti yuşîru ileyhâ et-Tirmizî fi külli bâbin*” isimli kitabını örnek olarak verebiliriz.²⁴³

Netice itibarıyla, tahrîc faaliyetlerinin ilmi mirasımız için önemini bir kez daha vurgulamak isteriz. Hadîsteki tahrîc faaliyeti direk Hadîs-i Şerîfler üzerinden yapılmıştır. Fıkıhta ise hadislerinde içerisinde olduğu şer’î deliller ve mezhep imamlarının görüşleri buna eklenmiştir. Çünkü fikhun, âna hitap etme zorunluluğu vardır. Bu da mezhep görüşlerinin olmasını zorunlu kılmaktadır. Her iki ilimde de tahrîc faaliyetini gerçekleştiren kişiye “muharric” denir.

1.3.32. Tahyîr (تخيير)

Sözlükte iki veya daha çok şey arasında tercih etme imkânı vermek anlamında kullanılır.²⁴⁴

Fıkıh usulünde kanun koyucunun iki türlü hitabı vardır. Biri teklîfi, diğeri vaz’î hitaptır. Vâcib yani iktizâ (gerekli kılma), bir mükelleften bir şeyi yapip ve yapmama konusundaki taleptir. Bu kat’î ise haram veya vâcib; değilse mendûp veya mekruhtur. Tahyîr (serbest bırakma), kişinin Allah’a, insanlara ve topluma karşı yapması gereken davranışlar olarak isimlendirilir. Mubah olan bir konuda tahyîr söz konusu olduğunda sevap ve günah durumu söz konusu olmamaktadır.²⁴⁵ Bazı durumlarda ise sadece zaman ve yapılması istenilen yol bakımından tahyîr söz konusu olmaktadır. Örneğin ihram yasaklarını ihlal eden bir kişinin ceza konusunda muhayyer bırakılmasıdır.²⁴⁶

²⁴³ Cum’a, *Tablolarla Hadîs Usûlü*, 83-87.

²⁴⁴ Yazır, “Tahyîr”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 197.

²⁴⁵ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, 68.

²⁴⁶ Ahmet Özel, “Tahyîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 442-443.

Hadis ilminde ise birbiriyle teâruz ettiği görülen hadislerden istenilen ile amel etme manasına gelir. Buradaki hadisler hüküm olarak da birbirine zıttır. Ayrıca râvi ile ilgili cerh ve ta'dil durumu hakkında da bir çelişkinin olduğunu ifade eder.²⁴⁷

Genel olarak baktığımızda bu terimi her iki ilimde de hükmün sonucuna tesiri yönünden değerlendirilebiliriz. Her iki ilimde de muhatabın özgür bırakıldığı bir kullanım alanı mevcuttur. Tahyîr terimi, fıkıh ilminde kullanıldığı anlamda, çelişkili bir durum söz konusu değildir. Burada sınırları belirli bir özgürlükten bahsedilmektedir. Hadis ilminde ise tercih edilen hadis, hüküm sonucunu etkileyebilecek türdendir.

1.3.33. Takyîd (تقييد)

Bir akdi, şart edatı kullanmaksızın fakat bir şarta da bağlayarak gerçekleştirmek manasına gelir.²⁴⁸ Mutlak bir lafzın çeşitli kayıtlarla sınıflandırılması anlamında kullanılır.²⁴⁹

Hadis ilminde mutlak manalı bir lafzın kayıtlara bağlanarak kapsamını daraltmak anlamına gelir. Bu terim aynı zamanda Hz. Peygamber döneminde ve sahabe döneminde hadislerin yazıya geçirilmesi içinde kullanılmıştır.²⁵⁰

Takyîd terimi her iki ilimde de sınırlandırmak anlamında kullanılmıştır. Fıkıh ilminde henüz ortada olmayan bir şeyi, meydana getirmek için tercih edilen yollardan birini ifade etmektedir. Hadis ilminde ise bir durumu açıklığa kavuşturmak ve bir hükmün kapsamına girecek fertleri belirlemek için yapılan bir faaliyettir.

1.3.34. Ta'lîl (تعليق)

Sözlükte meşgul etmek ve oyalamak, zihnin müessirden, esere ulaşması, bir şeyin sebebini açıklamak gibi anlamlara gelir.²⁵¹

Fıkıh usulünde ta'lîl, Şariin koymuş olduğu hükümlerin gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceği noktasındadır.²⁵² Allah'ın fiillerinin bir gerekçeye bağlanması tüm hükümler için söz konusu olamaz. Debûsî nasların ta'lîli konusunda dört fikir ortaya koymuştur: Aslolan nasların ta'lîl edilmemesi, ancak delil var ise edilebilir; aslolan nasların

²⁴⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahtarı Sözlüğü*, 304.

²⁴⁸ Bilmen, *İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmüsü*, 1: 25; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, s. 195.

²⁴⁹ Ali Haydar Efendi, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, 148; Yazır, "Takyîd", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 207; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 541.

²⁵⁰ Aydın, *Hadis İstılahtarı Sözlüğü*, 305.

²⁵¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 53.

²⁵² Tahânevî, *Keşşâf-ü İstîlâhât-ü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 488.

elverişli bütün vasıflarla ta'lil edilebilmesidir. Naslar bir engel bulunmadıkça hükmün kendisine izâfe edilmesine elverişli her vasıfla ta'lil edilebilir; ta'lilin yapılacağı vasfı diğer vasıflardan ayıran bir delil bulunması halinde aslolan nasların herhangi bir vasıfla ta'lil edilebilmesidir; ta'lilin yapılacağı vasfı diğer vasıflardan ayıran bir delil yanında illeti tespit edilecek nassın prensipte muallel olduğunu gösteren bir delilin bulunması şartıyla naslarda aslolan ta'lildir.²⁵³

Ta'lil terimini asl'ın hükmünün fer'e intikal etmesi anlamında da kullanılmıştır.²⁵⁴

Hadis ilminde ise bir hadisin hiç kimsenin fark edemeyeceği bir kusurunu bulup, onu söylemek ve onun kusurlu olduğuna hükmetmek anlamına gelir.²⁵⁵

Ta'lil terimi, hadis ilminde bir eksikliğin tespitine yönelik bir faaliyet olarak kullanılırken, fıkıh ilminde bir hükmün sebebini açıklama faaliyeti olarak kullanılmıştır.

1.3.35. Teâruz (تعارض)

“تعريض” bir sözün doğru-yalan veya zâhir-bâtın gibi iki yönünün bulunmasıdır.²⁵⁶

Fıkıh usûlünde teâruz, eşit delillerin çelişmesi anlamında kullanılır. Öyle ki bir delil diğer delilin nefy ettiğini isbât eder halde bulunur.²⁵⁷ Deliller arasında teâruz olması için, aralarının uzlaştırılmayacak şekilde olması, delillerin eşit güçte olması ve tarihlerinin bilinmiyor olması gereklidir. Ayetler, mütevâtir ve meşhûr sünnet eşit güçte kabul edilir. Haberi vâhid, kıyas ile eşit güçte kabul edilir.

Fıkıhta kullanılan teâruz, kaideler, ispat vasıtaları ve müctehidlerin ictehadlarındaki çelişkiyi ifade eder. Buradaki çelişki kişinin bilgi eksikliği sebebiyle hatası düşmesidir.²⁵⁸

Hadis ilminde, mana ve hüküm bakımından hadislerin birbirine zıt olmasını ve râvi için cerh ve ta'dil konusunda söylenen görüşlerin birbirleri ile çelişmesini ifade eder.²⁵⁹

Verilen bilgiler ışığında şöyle değerlendirme yapabiliriz: Fıkıh ilminde teâruz kapsamına giren deliller içerisinde hadislerde mevcuttur. Fıkıhta bu terim, sıhhat açısından taksim edilen hadislerin karşı karşıya gelmesi noktasında kullanılmıştır. Hadis ilmi ise geliş

²⁵³ Hacı Yunus Apaydın, Ta'lil, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 511-514.

²⁵⁴ Neseî, *Menâru'l-envâr*, 233.

²⁵⁵ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstihlâları*, 50; Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 307.

²⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 202.

²⁵⁷ Bilmen, *İstihlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 118.

²⁵⁸ Tahânevî, *Keşşâfü İstihlâhât-i'l-fünân ve'l-'ulûm*, 3: 256; Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 208-211.

²⁵⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 312.

yolu itibariyle değil, getirdikleri mana itibariyle zıtlıktan bahsetmiştir.

1.3.36. Teklif (تلفيق)

Kelime olarak iki şeyi birbirine dikmek, monte etmek, eklemek anlamına gelir. Fıkıh ilminde bir mesele ile ilgili kararı her mezhepten alınan unsurlar ile oluşturmak anlamına gelir. Bunu yapan kişi her mezhepten kendisine en kolay gelen hükümleri birleştirmektedir.²⁶⁰ Bu terim VIII. yüzyılın sonlarına doğru fıkıh usûlü terimi haline gelmiştir.²⁶¹

Hadis ilminde farklı isnat ve farklı metin halinde gelmiş hadislerin birleştirilmesi anlamına gelir. Birbirleri ile çelişkili gibi görünen hadisler de te'vil edilir. Buna telfiku'l-hadis denilir. Telfik, musannifin birçok kaynak bildiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Birçok çeşidi vardır.²⁶²

Netice itibariyle telfik terimi her iki ilimde de birden fazla şeyi birleştirmek noktasında ortak bir kullanıma sahiptir. Fıkıhta bu konuda olumlu ve olumsuz yorumlar yapan müellifler bulunmaktadır. Farklı oldukları konu ise şahsi maslahat noktasındadır. Fıkıhta kullanıldığı anlamda kişinin böyle bir niyeti vardır. Hadiste kullanıldığı anlamda ise böyle bir niyetin sözü konusu olmadığını düşünüyoruz.

1.3.37. Te'vil (تأويل)

Geri çevirmek, bir lafzı zâhir anlamı dışında başka bir manaya gelebilecek şekilde yorumlamaktır.²⁶³

Fıkıh ilminde zahir manaya sahip olan bir lafzın, zahir olamayan bir başka manaya geldiğine karar verilmesidir.²⁶⁴ Te'vil terimi vâcib ile ameli kabul edip etmeme konusunda bahsedilmiştir. Kişinin te'vil yapılabilecek bir yerde te'vil yaparak vâcib olan bir ameli terk etmesi onun fâsık sayılması neden olmaz.²⁶⁵

²⁶⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 7: 151.

²⁶¹ Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, 312; Eyyüb Said Kaya, "Telfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 401-402.

²⁶² Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılâhları*, 465; Bünyamin Erul, "Telfik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 400-401.

²⁶³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 43; Tahânevî, *Keşşâfü'ustülâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 376.

²⁶⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 577.

²⁶⁵ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 121.

Hadis ilminde aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisleri uzlaştırmak anlamına gelir. Aynı zamanda bir hadisin söylenmesi ve yapılmasına sebep olan olay anlamında da kullanılmaktadır.²⁶⁶

Te'vil faaliyeti, fıkıh ilminde lafızların hangi anlamı ifade ettiği noktasında, hadis ilminde ise çelişki olduğu düşünülen Hadis-i Şeriflerin mana itibariyle yorumlanması noktasında olmuştur.

1.3.38. Vad' (وضع)

Sözlükte hem yüklemek hem de hamilelik anlamına gelir.²⁶⁷

Fıkıh usûlünde vad'i hüküm, Şâri'in bir şeyi başka bir şeye sebep, şart ve mâni' kılmasıdır. Burada hüküm sebep, şart ve mâni'nin kendisidir. Örneğin, güneşin batıya doğru dönmesi namazın vâcib olmasına ve mükelleflerin bununla sorumlu olmasına sebep kılınmıştır. Fakihlere göre ise vaz'i hüküm sebep, şart ve mâni'nin sonucudur.²⁶⁸

Hadis ilminde bu terim hadis uydurmak manasında kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in söylemediği ve yapmadığı bir şeyi ona izafe etmek. Mevzû' terimi de bu anlamda kullanılmaktadır.²⁶⁹

Sonuç itibariyle bakıldığında fıkıhta, insanın yaratılmasının ve kendisinden istenilen şeyleri yapmasının belirli durumlara bağlanması çerçevesinde bir anlam kazanmıştır. Burada bir bakıma gayri ihtiyari bir durum söz konusudur. Aslında bu durumu Şâri ile insanların iletişimi şeklinde de değerlendirmek mümkündür. Hadis ilminde ise kötü bir niyet ile ortaya çıkmış bir durum söz konusudur. Burada ihtiyari bir durumdan söz edebiliriz.

²⁶⁶ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 320.

²⁶⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, 2: 873.

²⁶⁸ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 4: 330-331; Muhammed Abu al-Fath Bayamuni, "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 466-468.

²⁶⁹ Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, 327.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FIKIH VE HADİS İLMİNDE FARKLI ANLAMDA KULLANILAN FÜRÛ' TERİMLERİ

Bu bölümde fıkıh ve hadis ilminde ortak olarak kullanıldığı halde farklı anlamlarda kullanılan furû' terimlerinden bahsedilecektir. Bu konu fıkıh kitaplarındaki bablandırma esas alınarak ibâdât, muamelat, ukûbât sıralamasına göre yapılacaktır.

2.1. İBÂDÂT

2.1.1. Adalet

Adalet terimi geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Görevini yerine getirmek, hakkını vermek, dinen yapılması yasaklanmış olan şeyden kaçınarak hak yolda olmak,²⁷⁰ ahlâkî olarak ifrat ile tefrit arasında orta yolda olmak gibi anlamları vardır.²⁷¹

Zulüm ve fısıkın zıddı olarak kullanılır. Fısk'tan kasıt dinin emrettiği yol üzerinde yürümek anlamındadır.²⁷² Bu vasıfları taşıyan kimseye "âdil" denir. Adalet terimi fıkıh da çeşitli sahalarda kullanılmıştır. Örneğin; iyiliğe iyilikle karşılık vermek güzel bir şeydir ve buradaki güzellik değişmeyen bir adâlettir ki bu akılla bilinebilir. Bununla birlikte Şâri' tarafından belirlenen adâlet ve ilkeleri vardır. Kısâs ve diyet buna örnek verilebilir. Bunlar ise şeriatle bilinir.²⁷³

Kur'an- Kerimde adâletle ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler mahiyet itibariyle evlilikte kadınlar arasındaki adâlet (Nisâ 4/127-129), insanlar içerisinde adaleti emretmek (Nisâ 4/135), şahitlikte adaletli olmak (Mâide 5/8),

²⁷⁰ Zekerîyya Ensârî, *el-Hudûdü'l-enika*, 73.

²⁷¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 168; Tahânevî, *Keşşâfû usulâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*, 2: 1166; Abdullah Karahan, *Hadîs Râvilerinde Güvenilirlik Tespiti, İmkân, Hadisin Sıhhatine Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 34; Asım Cüneyt Köksal, "Osmanlılarda Adâlet Kavramı", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*, ed. Mürteza Bedir - Necmettin Kızılkaya - Hüseyin Sağlam. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2017), 343.

²⁷² Nesefî, *Menâru'l-ervâr*, 170; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 307; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 56.

²⁷³ Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 206; Asım Cüneyt Köksal, "Osmanlılarda Adâlet Kavramı", 346.

düşman karşısında adaletli olmak (Mâide 5/42), vasiyet konusunda (Mâide 5/106), sevdiklerin lehinde de olsa adâletli olmak (En'âm 6/ 152), insanların veya grupların arasını iyileştirme konusunda adâletli olmak. (Hucurât 49/ 9)

Kur'an-ı Kerimde adâlet üzerinde olan kişilerin övüldüğü ayetler de vardır. (A'râf 7/159, 181; Hüd 11/ 85; Nahl 16/ 76)²⁷⁴ Bununla birlikte adâlet terimi, şahitte ve hâkimde aranan özellikler arasında zikredilir. Şahitlikte aranan şartlar arasında ilk şartın sayı, ikinci şartın ise adâlet olduğu belirtilir.²⁷⁵ Şahitlik yapacak kişinin büyük günahlardan uzak durması ve küçük günahlardan kaçınması gereklidir. Fâsik bir kişinin verdiği hüküm geçerli olmakla birlikte, onun bu göreve tayin edilmemesinin doğru olacağı görüşü mevcuttur.²⁷⁶ Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir:

"Allah'tan kork ve evlatların arasında adâleti gözet".²⁷⁷

"Adâlet güzel şeydir; fakat âmirlerde da güzeldir".²⁷⁸

"Kim bir buluntuyu alırsa ona adâlet sahibi iki şahit tutsun, onu gizlemesin ve bir değişikliğe uğratmasın".²⁷⁹

Hadis terimi olarak ise râvide bulunması gereken özellikleri anlatır. Bunlar; Müslüman olmak, sağlıklı bir zihne sahip olmak, mükellef olmak, takva sahibi olmak ve kişiliğini zedeleyecek davranışlardan uzak durmak.²⁸⁰ Bu özellikleri taşıyan kişi âdil kabul edilir. Hatîbu'l-Bağdâdî (ö. 463/1071) adâleti şöyle tarif etmiştir: Farzları yapan, yasaklananlardan uzak duran, günahlardan kaçınan, her daim hakkı arayan ve bunu davranışlarına yansıtan, sözlerinde dini ve ahlaki değerlere dikkat eden kişidir." Bu durum dindar olarak gözükmeyen ötesinde bir durumdur. Bazı muhaddisler râvinin adaletli olması ile şahidi tezkiye etmenin aynı şey olmadığını kabul eder.

²⁷⁴ Yazır, "Adâlet", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 37; Hayrettin Karaman, "Adâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 343-344.

²⁷⁵ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 12: 426.

²⁷⁶ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 15: 109; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 28.

²⁷⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 6: 116; Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 5.

²⁷⁸ Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 99.

²⁷⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 6: 256.

²⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 136; Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 34; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 70; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 31.

Çünkü râvinin adâleti sözüne güvenilir erkek veya kadın; hür veya köle olan bir kişinin beyanı ile kabul edilir.²⁸¹

Adâlet kelimesi gerek Kur'an-ı Kerimde gerekse hadislerde sıkça geçmiştir. Hukuki ve ahlaki konularda aranılan şartların ilki konumundadır. Her iki ilimde şöyle bir farklılığa temas edebiliriz: Rivayette olması gereken adâlet özelliği, şahitliğe göre daha geneldir. Çünkü şahitlikte köle için kısıtlama söz konusudur.²⁸²

2.1.2. Bedel (بدل)

Sözlük anlamı bir nesneyi başka bir nesnenin yerine koymaktır.²⁸³ Bedelde aslın imkânsızlığı söz konusu değildir. Mest üzerine mesh etmek bir bedeldir. Çünkü ayaklarını yıkama imkânı vardır.

Fıkıh terimi olarak üç başlıkta değerlendirebiliriz. İbadetlerde bedel, akitlerde bedel²⁸⁴ ve borçların ödenmesinde bedel. Bunları; bedel-i bıd, bedel-i hac, bedel-i icâre, bedel-i menfaat, bedel-i rakabe, bedel-i sulh olarak sıralayabiliriz.

Mali ibadetleri, kişinin bizzat kendisinin yapması gerekli değildir. Burada niyet önemlidir. Örneğin, hac ibadetinin bir başkası için yapılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Burada kişi vekâleten hacca gönderilir. Namaz ibadeti ise böyle değildir, bedeli yoktur. Kişinin bizzat kendisinin yapması gerekir.²⁸⁵

Hac konusunda bedel teriminin geçtiği bir yer ise şöyledir: Hac zamanı harem bölgesinden satın alınan bir kurbanın Arafat'a götürülmesinin uygun olacağını söylenir. İmâm Malik de bu görüşü benimser. Şayet böyle yapılmazsa yerine bedel verilmesi gerektiğini söyler. Âlimlerin çoğuna göre kurbanlık hayvan ile Arafat'ta vakfe yapmak güzeldir. Kurbanlık hayvan harem bölgesinin dışına çıkarılmazsa bedel vermek gerekmez. Ebu Hanîfe'ye göre ise bu sünnet değildir.²⁸⁶

²⁸¹ Subhî, *'Ulûmü'l-Hadîs*, 129; Abdullah Aydın, "Adâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 343.

²⁸² Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 72.

²⁸³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 185; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 36; Tahânevî, *Keşşafü Istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 314.

²⁸⁴ Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 104.

²⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 14.

²⁸⁶ Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 198.

Akitlerde bedel, her iki tarafın karşılık alması yönündedir. Örneğin malını satan bir kişi bunun karşılığında semen almaktadır.²⁸⁷

Kira sözleşmesinde ücret ve menfaat söz konusudur. Borçların ödenememesi durumunda ise onun yerine verilecek şey, ilk borcun bedeli durumundadır. Köle veya câriyenin kendisi yerine geçecek para ve sulh olarak karşı tarafa verilen nesne de bedeldir.²⁸⁸

“Siz kadınlardan birinizin bir mükâteb kölesi bulunuyorsa o kölenin yanında bedelini ödeyecek mal varlığı varsa sahibi olan kadın ona karşı örtünsün”.²⁸⁹

Hammâd b. İbrahim (ö. 120/738) dedi ki: “Üç talak ile boşanmış, kocasıyla hul yapmış (bir bedel karşılığında kocasının kendisini boşamasını sağlamış, kocası vefat etmiş, kocası ile lanetleşmiş olan kadınlar evlerinden çıkıp dolaşmazlar”.²⁹⁰

Hadis ilminde haberin içerisinde olabilecek hata ihtimalini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan çalışmalar vardır. Burada nisbi ulüvvün bir türü olan bedel, bir müellifin şeyhinin şeyhine daha az râvi zinciri ile ulaşması anlamına gelir. Bir hadis ile ilgili iki zincir olduğunu varsayarsak bunlardan daha kısa zincire sahip olanınki bedel kabul edilir.²⁹¹

Örneğin;

1. yol: Erva → Buhâri → Kuteybe → İmâm Malik

2. yol: Erva → Ka’bi → İmâm Malik

(Erva, şeyhinin şeyhi olan İmâm Malik’e 2. yoldan ulaştığında Ka’bi, Kuteybe’den bedel olmuş olur.²⁹²

²⁸⁷ İbn Âbidin, *Reddâ’l-muhtâr*, 10: 8.

²⁸⁸ Yazır, “Bedel”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 146; Ali Bardakoğlu, “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 298-300.

²⁸⁹ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsar*, 7: 203.

²⁹⁰ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsar*, 4: 515.

²⁹¹ Subhî, *Mebâhis fi ‘Ulûmü’l-hadis*, 237; Askalânî, *Nuzhetu’n-nazar*, 80; Mehmet Yuşar Kandemir, “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 300.

²⁹² Seydişehri, *Usûl-i hadis*, 50.

Netice itibariyle bedel terimi, fıkah ilminde bir şeyden oluşan boşluğu doldurmak ve bir şeyin karşılığı amacıyla kullanılmıştır. Bu bazen bir eşya bazen bir insan olmuştur. Hadis-i Şeriflerde fiki anlamda kullanılmıştır. Hadis ilminde ise varılmak istenen noktaya en kısa yol ile ulaşmanın ismi olmuştur.

2.1.3. Cemâ'at (جماعة)

Farklı özelliklere sahip şeylerin bir şey altında toplanması ve birlik kazanması anlamına gelir. Bu terim cemaât gibi bir kitle değil, bilinçli bir birlikteliği ifade eder.²⁹³ Cem kelimesine göre daha özel bir anlama sahiptir. Fıkıhta namazı imamla birlikte kılan topluluğa verilen isimdir. Bu topluluk iki kişiden oluşabilir.²⁹⁴

Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“Kim yatısı namazını cemâatle kılsa, sanki gece yarısına kadar ibadetle meşgul olmuştur”.²⁹⁵

“Cemâatle kılınan namaz, cemâatle kılınmayan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür”.²⁹⁶

Hadis ilminde ise Kütüb-i sitte ve Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inin hepsine "رواه الجماعة" ismi verilir.²⁹⁷

Hadislerde görüldüğü üzere bu kelimenin terim anlamı Hz. Peygamber döneminde oluşmuştur. Hadis ilminde ise sözlük anlamına yakın özel bir mana kazandığını söyleyebiliriz.

²⁹³ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 108.

²⁹⁴ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr* 2: 10; Yazıcı, "Cemâ'at", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 227; Mustafa Uzunpostalcı, "Cemâ'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 288-289.

²⁹⁵ Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 146.

²⁹⁶ Askalânî, *Fethül-bâri*, 2: 288.

²⁹⁷ İsmail Lütfî Çakan, "Cemâ'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 289-290.

2.1.4. Cem' (جمع)

Sözlükte bir şeyi bir araya getirmek, yaklaştırmak anlamına gelir.²⁹⁸ Bu terimin haşr'dan farkı şöyledir. Haşr sevk edilme ile birlikte cem' etmektir. Yevmü'l haşr, insanlar toplanıp hesapları görüldükten sonra yerlerine sevk edileceği gün demektir.²⁹⁹

Fıkıh ilminde namazların birleştirilmesi anlamında kullanılan bir terimdir. Hac zamanında Arafat'ta ve Müzdelife'de hacı adaylarının yapabileceği cem iki şekildedir. Öğle ile ikindi namazının cem edilmesine cem'-i takdim; akşam ile yatsı namazının cem edilmesine cem'-i tehir denir.³⁰⁰ Bir namazı, kendisine ayrılan vaktinin sonunda, bir sonraki vakit namazını ise vaktin başında kılmaya cem'-i sûri denir.

Hadis-i Şeriflerde şöyle geçmektedir:

“Abdullah b. Ömer “ O doğru söyledi” dedi. Çünkü onlara sünnete göre öğleye ikindiye cem' ederek kıyorlardı”.³⁰¹

“İbn Ömer şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını cem' ederek kıldı”.³⁰²

Yine bir erkeğin aynı anda nikâh altına alamayacağı kadınlar vardır. Örneğin erkek, hala ve yeğeni; teyze ve yeğeni aynı anda nikâh altında tutamaz. Cem' terimi aynı anda nikâh altında tutulamayan kadınların durumu ile ilgilidir.³⁰³

“Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kadın, halası ile bir nikâh altında tutulamaz. Kadın, teyzesi ile bir nikâh altında bulundurulamaz”.³⁰⁴

²⁹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 340; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 571.

²⁹⁹ Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, 199.

³⁰⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 2: 62.

³⁰¹ Askalânî, *Fethû'l-bâri*, 4: 173.

³⁰² Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsar*, 4: 142; Askalânî, *Fethû'l-bâri*, 4: 182.

³⁰³ Halit Ünal, “Cem'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 276-278.

³⁰⁴ Askalânî, *Fethû'l-bâri*, 10: 404.

Hadis ilminde birbiriyle çelişkili gibi görünen hadislerin bir araya getirilerek uzlaştırılması ve hadisleri konularına göre yahut farklı bir tür sıralama ile bir eser meydana getirmek anlamına gelir.³⁰⁵ Çelişki olabilmesi için hadislerin kuvvet derecesinde birbirlerine denk olması gerekir. Bu şekilde araları cem edilir.³⁰⁶

Sonuç olarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Cem' kelimesi Hadis-i Şeriflerde görüldüğü üzere namaz, hac, nikâh konularında özel anlamlar kazanmıştır. Sözlük anlamı ile namaz konusunda yaklaştırma; nikâh konusunda bir araya getirme noktasında kesişmiştir. Hadis ilminde ise uzlaştırma anlamında kullanılmıştır.

2.1.5. Halef (خلف)

Sözlükte selefın zıddıdır. Birinin yerine gelen onun yerine geçen şey anlamına gelir.³⁰⁷ Bir diğer ifade ile halef, alınan bir şeyin yerine konulmak için bırakılan şeydir.³⁰⁸ Halefte imkânsızlık vardır ve bu noktada bedel'den ayrılır. Örneğin teyemmüm, abdest ve guslün halefi durumundadır. Halef ise asla tabidir.³⁰⁹ Yine bir vekil, vekili olduğu kişinin yani müvekkilin halefidir.³¹⁰

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) şöyle demiştir: "Abdest bozan bir durum olmadığı sürece teyemmüm, abdestin yerini alır. İbn Abbâs, teyemmümlü iken insanlara namaz kıldırmıştır".³¹¹

Hadis ilminde "etbâu't tâbiün"den sonra yaşamış âlimler için kullanılır. Bu kişilerin hayırlı olduğunu "halef" terimindeki "lam" harfinin üstün ile okunmasından; hayırsız ise "lam" harfinin cezm ile okunmasından anlarız.³¹²

Halef lafzen hadislerde geçmemiş olsa dahi manevi olarak kullanılmıştır. Hadis ilmindeki anlamı ise selef âlimlerinin yaşadığı dönemden sonradır. Her iki ilim

³⁰⁵ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 35-45; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 45.

³⁰⁶ Seydişehrî, *Usûlü-i Hadis*, 66.

³⁰⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 506-511.

³⁰⁸ Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 471.

³⁰⁹ Nesefî, *Menâru'l-ennâr*, 282; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr* 1: 351.

³¹⁰ Yazır, "Halef", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 198; Rahmi Yaran, "Halef", 15: 233-234.

³¹¹ Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 1: 573.

³¹² Seydişehrî, *Usûlü-i Hadis*, 19; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 109.

için ortak olarak söyleyebileceğimiz şey âlimler ile ilgili geçmişe dönük olarak yapmış oldukları halef-selef ayrımıdır.

2.1.6. İfrâd (إفراء)

Ferd kelimesi tek başına olan şey anlamına gelir.³¹³ Fıkıh ilminde hac ibadetinde kullanılan bir terimdir. Kişinin hac mevsiminde umre yapmadan edâ ettiği hacdır.³¹⁴ Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“Hz. Âişe şöyle demiştir: Veda haccı yılı Hz. Peygamber ile birlikte yola çıktık. Bir kısmımız umre içi bir kısmımız umre ve hac için telbiye getirip ihrama girdi. Bazılarımız da hac için ihrama girdi. Hz. Peygamber hac için ihrama girmişti”.³¹⁵

“Katâde (ö. 23/643) şöyle demiştir: Mutarrifin naklettiğine göre İmran İbn Husayn (ö. 52/672) şöyle demiştir: Biz Hz. Peygamber zamanında iken temettü’ haccı yaptık”.³¹⁶

“Hz. Âişe’nin rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) veda haccı yılında insanlara emir verip “Hacdan önce umre ile başlamayı isteyen kimse bunu yapsın dedi. Resûlullah sadece hac yaptı”.³¹⁷

İfrâd, hadis metninde râvî sayısının bire düştüğü veya metnin konusunda kendisi gibi başka metin bulunmayan hadisler için kullanılır.³¹⁸

Her iki ilimde de sözlük anlamı temelinde bir anlam kazanmıştır. Hadislerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber bu terimi fıkhi anlamda kullanmıştır. Ortak özellikleri ise teklik noktasındadır.

³¹³ İsfahâni, *el-Müfredât*, 1114.

³¹⁴ Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 236; İbn Âbidin, *Resdü'l-muhtâr*, 5: 35; Yazır, “İfrâd”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 442; Salim Ögüt, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 389.

³¹⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 3: 619; Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 76.

³¹⁶ Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 84.

³¹⁷ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 3: 620.

³¹⁸ Selahaddin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 368.

2.1.7. İhtilât (اِخْتِلَاط)

Kelime anlamı bir şeyin parçalarını bir araya toplamaktır.³¹⁹ Fıkıh'ta insanın etkisi olmadan bazı şeylerin karışması anlamına gelir.³²⁰ Bir başka tanım ise kadın ve erkeklerin karışık bir halde olduğunu ifade eder.³²¹ Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“İbn Cüreyc (ö. 150/767): Peki kadınlar erkeklerle nasıl bir arada karışık tavaf yapardı? Atâ: Kadınlar ve erkekler karışmazdı. Hz. Âişe onlardan ayrı bir yerde tavaf eder onlara karışmazdı”,³²²

Hadîs ilminde ise râvinin rivayet ehliyetini kaybetmesi anlamında kullanılır. Bunun sebepleri aklının zayıflaması, yaşlılık gibi sebeplerdir. İhtilât sahibi râvinin bu olaydan önceki rivayetlerinin kabul edileceği konusunda ittifak vardır. Fakat ihtilâttan sonraki rivayetleri için bu söz konusu değildir.³²³

Bu terim hadîs ilminde bir konuda hükme tesir edip etmeme yönünden değerlendirilmiştir. Ayrıca buradaki sebepler kişinin iradesi dışında olan faktörlerdir. Fıkıh ilminde ise iradeye tesir eden bir yönü yoktur sadece fiilin işlenişi ile ilgili durumdur.

2.1.8. İmâm (اِمَام)

Sözlükte “emm” kökünden gelir. Kendisine uyulan insan, din ve dünyevi işlerde yetkinliği olan kişi, kitap veya herhangi başka bir şey anlamına gelir.³²⁴ İmam bir bakımdan ümmetin önderi konumundadır.³²⁵

Fıkıhta çeşitli alanlarda sözlük anlamına yakın bir anlamda kullanılmıştır. Amme hukukunda devlet başkanı (Halife) için,³²⁶ cemaatle namazlarda namaz

³¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 504.

³²⁰ Yazır, “İhtilât”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmûsu*, 2: 460.

³²¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 238.

³²² Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 128.

³²³ Askalânî, *Nuzhetü'n-nazar*, 70; Mücteba Uğur, “İhtilât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 571.

³²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1134; Cürcânî, *et-Tu'rîfât*, 29; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-ülûm*, 1: 259.

³²⁵ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 321.

³²⁶ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsar*, 5: 296.

kaldıran kişi için ve bir mezhebin lideri için kullanılır.³²⁷ İmâmlık kübrâ ve suğra olmak üzere iki kısma ayrılır. İmâmet-i Kübrâ halifelik için kullanılır. Halife olacak kişide bulunması gereken özellikler şöyledir: Müslüman, hür, erkek, âkıl baliğ, hükümleri yürütebilecek kuvvette olmak.

İmâmet-i suğra ise namazlarda yapılan imamlık için kullanılır. Bunun şartları ise şöyledir: İslam, akıl, bülûğ, erkek olmak, kıraat ve görünür bir özrü sahip olmamak.³²⁸ Hadîs-i Şeriflerde şöyle geçmiştir:

“İçinizden biri cemaate imamlık ettiğinde namazı uzatmasın...”³²⁹

“İmam kendisine uyulması için vardır; o rükûya vardığında siz de rükû edin, o kalktığında siz de kalkın”.³³⁰

Hadîslerde ilk olarak bu ilimde geniş bilgiye sahip, üstad-ı kâmil olan hoca anlamında kullanılmıştır.³³¹ Diğer bir kullanımı ise cerh ve ta'dil bakımından adâlet ve zabt sıfatlarını taşıması yönünden dördüncü sırada yer alan kişi için kullanılmıştır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân imâm olan hadisçilere verilebilecek bir örnektir.³³²

Hadîslerde görüldüğü üzere bu terim Hz. Peygamber tarafından fihhi anlama zemin teşkil edecek nitelikte kullanılmıştır. Hadîs ilmi ile farklı noktaları ise fikh ilminde imâm olan kişi de bulunması gerek şartlardan biri erkek olmasıdır. Hadîs ilminde kazanmış olduğu ıstılâh anlamı çerçevesinde ise kadın olarak bahsedilen imâm ünvanına sahip bir kişi görememekle, birlikte erkek olması gerektiği ile ilgilide bir şartına rastlayamadık.

Diğer bir açıdan bakıldığında cemâate imamlık yapacak kişide olması gereken özelliklerden biri de kıraattir. Hz. Peygamber'in “Bir kavme içlerinden

³²⁷ Yazır, “İmâm”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 505; Salim Öğüt, “İmâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 178-190.

³²⁸ İbn Âbidin, *Reddâ 'l-muhtâr*, 2: 387.

³²⁹ Askalânî, *Fethü 'l-bârî*, 2: 359.

³³⁰ Tahâvî, *Şerhu meânî 'l-âsar*, 2: 10; Askalânî, *Fethü 'l-bârî*, 2: 336.

³³¹ Tahânevî, *Keşşâfü 'stılâhât 'l-fünûn ve 'l-'ulûm*, 1: 259; Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 38; Bilmen, *İstılâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 1: 26.

³³² Abdullah Aydınltı, “İmâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 190.

Kur'an-ı en iyi okuyan imamlık eder.." diye başlayan Hadis-i Şerifindeki "iyi okuyanın" yorumunu Serahsi (ö.483/1090), "Mebsût" adlı eserinde şu şekilde yapar: "O dönemde sahâbiler Kur'an-ı Kerim'i içlerindeki hükümler ile öğrenmekteydi. Dolayısıyla Kur'an-ı en iyi okuyan aynı zamanda en bilgili olandı". Bu yoruma göre hadis ilmindeki anlam ile imâmet-i kübra benzerlik gösterir.

2.1.9. İrsâl (ارسال)

Sözlükte insanların hoşuna giden ve gitmeyen şeyler için kullanılır.³³³ Bir diğer anlamı ise salıvermektir.³³⁴

Fıkıh ilminde namaz bahsinde kullanılan bir terimdir. Namazda elleri bağlamayıp yana salmak anlamına gelir.³³⁵ İmâm Gazâlî (ö. 505/1111) irsâl kelimesinin, elleri kulak hizasından aşağıya indirme anlamına da geldiğini söylemiştir. Tekbir hakkındaki rivayetlerin anlatıldığı bölümde örnek olarak şu hadis verilir: "Tekbir aldığı vakit elleri salıverdi, sonra okuyacağı zaman sağ elini sol elinin üstüne koyardı".³³⁶

Hadiste bu terim bir râvi'nin Hz Peygamber ile kendisi arasındaki sahabeyle atlayarak rivayet etmiş olduğu hadis için kullanılır. Buna mürsel hadis denir.

Fıkıh ilminde mürsel, muallak, münkatı', mu'dal ve müdelles gibi senedin herhangi bir yerinde ravisi düşen hadis için kullanılır.³³⁷

Muhaddislerin çoğunluğu ve İmâm Şâfiî, sahabe dışındaki diğer sikaların Mürsellerini zayıf kabul eder. Hanefî âlimlerine göre ise sikalar ilk üç asırdan olmazsa mürselleri zayıf kabul edilir. Fakat bu kişilerin daima sika olan kişilerden rivayet ettiği biliniyorsa bunlarda zayıf kabul edilmez.³³⁸

Burada mürsel hadis ile müdellisin rivayeti arasında bir bağ kurmak mümkündür. Mürsel hadisi hüccet kabul edenler aynı zamanda müdellisin rivayetini kabul eder.

³³³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 493.

³³⁴ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 446.

³³⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 256.

³³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmî'd-Dîn*, trc. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1974), 1: 421.

³³⁷ Tahânevî, *Keşşafü usulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 257; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1: 28; Selahattin Polat, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 52-54.

³³⁸ Seydişehrî, *Usûl-i hadis*, 63.

2.1.10. Kırâat (قراءة)

Sözlük anlamı okumaktır. Fıkıhta namaz içerisinde kıyamda iken Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm okunması anlamına gelmektedir.³³⁹ Bu namaz için farzdır. Namaz dışında Kur'an-ı Kerim okumaya ise "Tilâvet" denir. Üç farklı okuyuş şekli vardır: Tahkîk (ağır bir şekilde), tedvîr (orta bir şekilde) ve hadir (sûratlı).³⁴⁰

Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir: "Allah'ın kitabını en iyi okuyan, cemâate imam olur. Eğer kıraât konusunda eşitseler, sünneti en iyi bilen, bunda da eşitseler Mekke'den Medine'ye en önce hicret eden, bunda da eşitlik olursa yaşlı olan imamlık yapsın."³⁴¹

"Her kimin imâmı varsa, imâmın Kur'an okuması onun için kırâattir."³⁴²

Farz namazlarda kıraatin nerede farz olduğu konusunda üç görüş vardır. Birinci görüş, kıraatin yerinin ilk iki rekât olduğunu; ikinci görüş yerinin belirli olmamakla birlikte ilk iki rekat olduğunu; üçüncü görüş ise kıraatin ilk iki rekatta daha sevap olduğunu belirtir.³⁴³

Hadis ilminde hadis almak isteyen bir öğrencinin, şeyhine onun rivayetlerini okuyarak kontrol ettirmesi³⁴⁴ ve bu şekilde rivayet hakkına sahip olması anlamına gelir.³⁴⁵ Bu metot "el-kirâe ale's-şeyh" ismiyle geçmektedir. Bunlar: Öğrencinin kendisinin okuması; o mecliste bulunan başka bir öğrenci tarafından okunması; hadislerin ezberden veya kitaptan okunması; Şeyhin bunları ister ezberinden isterse bir nüshadan okuması.³⁴⁶ Muhaddisler bu yöntemle "arz" adını da vermiştir. Bir

³³⁹ Nesefî, *Tilbetü't talebe*, 10.

³⁴⁰ Yazır, "Kırâat", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 235; Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, "Kırâat", 5: 163; Ebû Bekir Sifî, "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 433-435.

³⁴¹ Hâşimî, *Muhtârul ehâdîsî'n-nebeviyye*, 160.

³⁴² Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsar*, 2: 11.

³⁴³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2: 212.

³⁴⁴ Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 178.

³⁴⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1: 375; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fümûn ve'l-'ulûm*, 2: 1312.

³⁴⁶ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Istilâhları*, 399.

kısım âlimlere göre kırâat, semâ'dan sonra en kuvvetli olan yöntemdir. Fakat bazılarına göre ise bu ikisi eşittir.³⁴⁷

Netice itibariyle şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Hadîslerde görüldüğü üzere bu terim fıkhi anlamda kullanılmıştır. Fıkıh ilminde bu terime verilmiş olan anlam namaz ibadetinin farzı durumundadır. Başlangıcı ve sonu belli olan, araya dünyalık bir şeyin girmediği, sadece Rab ile buluşulan bir andan bahsedilir. Bu okuyuş bir ibadetin tamamlanması için şarttır. Hadîs ilmindeki okuma ise insan-insan arasında gerçekleşir. Herhangi bir hüküm doğurması kişilerin iznine bağlıdır. Bağlayıcılık konusunda da büyük bir fark mevcuttur. Her iki ilim için ortak olarak söylenebilecek şey ise bir metin üzerinden ilerlemeleridir.

2.1.11. Lâhık (لاحق)

Sözlükte yetişmek, yakalamak anlamına gelir.³⁴⁸

Fıkıh ilminde namaz konusunda kullanılan bir terimdir. Namaza imamla başladığı halde herhangi bir sebeple kendi iradesi dışında namaza ara vermek durumunda kalan ve namazın bir kısmını imamla birlikte kılamayan kişi için kullanılır. Bu sebepler uyumak, abdestin bozulması, cemâatin kalabalık olması gibi gayri ihtiyarı meydana gelen şeylerdir.³⁴⁹ Bu kişi hiç konuşmadan, herhangi bir şey ile ilgilenmeden tekrar abdestini alır ve namaza kaldığı yerden devam edebilir.³⁵⁰

Hadîs ilminde bir hocadan rivayette bulunan iki kişiden, ölümü diğerinden sonra olan râvi anlamında kullanılır.³⁵¹ İki râvi arasında ölüm süresinin en uzun olduğu yıl 150'dir. Hafız es-Silfi'den, Ebû Ali el-Burdâni (ö. 500) ve torunu Ebû'l-

³⁴⁷ Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar*, 95; Subhî, *Mebâhîs fî 'Ulümü'l-Hadîs*, 93; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 53; Salahattin Polat, "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 435.

³⁴⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1323.

³⁴⁹ Tahânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1399; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2: 475.

³⁵⁰ Yazır, "Lâhık", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 346; Hüseyin Kayapınar "Lâhik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 53-54.

³⁵¹ Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 45.

Kâsım 'Abdurrahman İbn Mekkî (ö. 650) hadîs rivayet ediyor.³⁵² Bu konuyla ilgili Hatîbu'l-Bağdâdî'nin "Kitabus-Sâbık vel-Lâhık" isimli kitabı vardır.³⁵³

Bu terim, Hz. Peygamber döneminde fihhi anlamda kullanılmıştır. Fıkıh ilminde cüz'i iradenin; hadîs ilminde ise külli irâde'nin etkili olduğu bir alanda anlam kazanmıştır. Her iki terimde ortak olan nokta ise aynı hocaya tabi olmaları ve sonradan meydana gelen durum için kullanılmalarıdır.

2.1.12. Ma'rûf (معروف) -M ünker (منكر)

"Arafe" kökünden türemiştir. Bir şeyi kavramak, düşünerek bir şeyi bilmek, aklın ve şeriatin güzel olarak kabul ettiği şey anlamına gelir.³⁵⁴ Münker ise aklın iyi ve kötü konusunda kararsız kaldığı ve şeriatin kötü olarak kabul ettiği şeylerdir.³⁵⁵

Fıkıh ilminde sözlük anlamı ile aynı çizgide bir kullanım vardır. Bununla birlikte farz, vâcib, sünnet, mübahın bir cüz'ü olan "evlâ"yı da ma'rûf yani emredilenler başlığı altında değerlendirmek mümkündür. Bunun zıddı münkerdir. Çirkin görülen, yasaklanan ve harâm kabul edilen şeylerdir.³⁵⁶ Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir:

"Allah'tan kork, mârûfu hiçbir şeyi hâkir görme. Su çekmek için suyun başına gelen bir kişinin su koymak veya din kardeşini güler yüzle karşılamak olsa bile".³⁵⁷

"Kimin kıldığı namaz, onu fena ve kötü şeylerden çevirip kurtarmazsa, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmaktan başka bir şey kazanmaz".³⁵⁸

Hadîs ilminde güvenilir bir râvinin zayıf bir râvi karşısında rivayet ettiği hadîs için ma'rûf terimi kullanılır.³⁵⁹ Zayıf olan râvinin metin ve senet itibariyle

³⁵² Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 84; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 160.

³⁵³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 444.

³⁵⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 987; Cürcânî, *er-Ta'rifât*, 197; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 413.

³⁵⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1467; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 494.

³⁵⁶ Yazar, "Ma'rûf-Münker", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3/382, 469; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 345.

³⁵⁷ Hâşimî, *Muhtâru'l ehâdisi'n-nebeviyye*, 4.

³⁵⁸ Hâşimî, *Muhtâru'l ehâdisi'n-nebeviyye*, 148.

muhalif olarak rivayet ettiği hadis için ise münker terimi kullanılır.³⁶⁰ Münker, şâz'ın zıddı durumundadır. Çünkü şâz'ın ravisi sika, münkerin ravisi ise sika değildir. Münker min'el hadis ise bir kişinin tek başına rivayet ettiği, tek metni bulunan ve tanınmayan hadis anlamına gelir.³⁶¹ İbn Hacer el-Askalâni, sika bir râvinin rivayetine ma'rûf; zayıf râvinin rivayetine münker demiştir.³⁶²

Terimler, fıkıh ilminde, sözlük anlamı temelli bir anlam kazanmıştır. Fıkıhta bu terim altında daha çok fiillerden ve durumlarından bahsedilir. Yapılması veya yapılmaması istenir. Hadis ilminde ise fiilden ziyade fâil üzerinden terimleşme söz konusu olmuştur.

2.1.13. Tâbi' (طابع)

Sözlükte, bir bakımdan kendisinin önüne geçmiş olana uymayı,³⁶³ bir kişinin arkasından gitmeyi, onu örnek almayı anlatan bir terimdir.³⁶⁴

Fıkıh ilminde başkasına uyan kişi anlamına gelir. Örneğin namazda bir kişinin imama uyarak ona tâbi' olması.³⁶⁵

Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir: "Siz bana tâbi olun, sizden sonrakiler de size uysun".³⁶⁶

Hadis ilminde senette yer alan sahâbi râvinin aynı kalması ile rivayet edilen metnin, bir benzerinin rivayet edilmesi anlamına gelir. Şahıs anlamında ise bir hadisin benzerini rivayet eden râvi için bu terim kullanılır. Bu kişi sahâbeden bir kişiyle veya birkaç kişiyle görüşmüş veya sahâbe tarafından görülmüş olmalıdır.³⁶⁷ İbn Salâh (ö. 643/1245), Tâbi' kelimesini "Sahâbi'ye güzel bir şekilde uyan" kişi

³⁵⁹ Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 44; Tahânevi, *Keşşâfu istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1591; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istilâhları*, 122.

³⁶⁰ Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmü'l-hadis*, 203; Seydişehrî, *Usûl-i hadis*, 97.

³⁶¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, s. 80; Cürcâni, *et-Ta'rifât*, 210.

³⁶² Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar*, 69.

³⁶³ Cürcâni, *et-Ta'rifât*, 43.

³⁶⁴ İsfahâni, *el-Müfredât*, 272.

³⁶⁵ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 10; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 532.

³⁶⁶ Askalâni, *Fethü'l-bârî*, 2: 367.

³⁶⁷ Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar*, 77; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istilâhları*, 28; Zafer Ahmet Tahanevi, *Kavâidü'l-'ulûmü'l-hadis*, trc. İbrahim Canan (İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı, 1976), 48; Seydişehrî, *Usûl-i hadis*, 18; Aydınlı, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*, 299.

anlamında kullanmıştır. Ona göre sohbet kelimesi tâbi' için değil sahabe için kullanıma daha uygundur.³⁶⁸

Her iki ilimde de “sahâbeye uyan kişi” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Buna ilave olarak fıkıh ilminde şahıs üzerinden bir anlam verilmiş; hadîs ilminde ise hem şahıs hem de bilginin nakli anlamı verilmiştir.

2.1.14. Ta'dîl (تعديل)

“Adl” kökünden türemiştir.³⁶⁹ Doğrultma, doğrulama ve değişiklik anlamlarına gelir.³⁷⁰

Fıkıh ilminde bu terim namaz bahsinde “ta'dîl-i erkân” şeklinde ve şahitlerin araştırılması anlamında ise sadece ta'dîl şeklinde kullanılır. Şahitlik konusundaki anlamı tezkiye maddesinde açıklanmıştır.³⁷¹

Ta'dîl-i erkân, rükünleri düzgün bir şekilde yerli yerince yapmak anlamına gelir. Kıyamda dimdik, rükûda sırt dümdüz, bacak ve kollar dimdik durmaktır. Buna “tuma'nine” denir. Tuma'nine kişinin huzur ve iç rahatlığı anlamına gelir. Ta'dîl-i erkân, rükûda, rükûdan doğrulurken (kavme), secde ve iki secde arasında (celse) oturmada söz konusu olur. Ta'dîl-i erkân'a riayet edilmeden kılınan namazın iade edilmesi gerekir.³⁷²

Hadîs ilminde ise “cerh ve ta'dîl olarak” kullanılmaktadır. Ta'dîl bir râvinin iyi ve güzel şeylerle nitelendirilmesi anlamına gelir. Bu faaliyet râvinin rivayetinin kabul edilmesi açısından önemlidir. Ta'dîl isnadın kontrol edildiği bir yöntem olması açısından önemlidir. Ta'dîl lafızları altı mertebe şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlerin, râvilerin rivayetlerinin delil kabul edilip edilmemesi yönünden önemi vardır. Schâvi'ye (ö.902/1497) göre, bir râviye ilk dört mertebede bulunan lafızlar söylenmişse, bunun rivayetleri delildir. Beşinci mertebede bulunan râvinin delili tek başına kabul edilmez. Altıncı mertebedekinin delili ise itibar (değerlendirmek) için

³⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 421.

³⁶⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2/186.

³⁷⁰ Tahânevî, *Keşşâfü'İstîlâhâtü'l-fînin ve'l-'ulûm*, 3:293; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1013.

³⁷¹ Bilmen, *İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 119.

³⁷² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 354; Abdullah Kahraman, “Ta'dîl-i Erkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 366.

yazılabilir.³⁷³

Fıkıh ve hadîs ilmindeki ortak noktaları şahid ve râvinin durumu ile ilgili araştırma yapılmasıdır. Ayrıca hem râvi hem şahid konumları itibariyle hem kul hakkı hem Allah hakkı konusunda dikkatli olmalıdır. Fakat burada şöyle bir farktan söz edilebiliriz. Namazda kullanılan “ta’dîl”de sadece Allah hakkı söz konusudur. Bu noktada, hadîs ilmindeki anlamdan ayrılır.

2.1.15. Ta’rif (تعريف)

Sözlük anlamı, tanımlamaktır. Bir kelimeyi kapsamı içine giren her şeyi kullanarak anlatmaktır.³⁷⁴ Fıkıh ilminde kurban zamanında, develerle birlikte Arafat’ta vakfe yapmak manasına gelir.³⁷⁵ Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“İbn Ömer (r.a) şöyle anlatır: Resûlullah veda haccında, hacdan önce bir umre yaptı ve beraberinde Zülhuleyfe’den hedy kurbanı getirdi”.³⁷⁶

Hadîs ilminde bir râvinin hadîs rivayetiyle tanınan bir kimse olduğunu söylemek anlamına gelir.³⁷⁷

Bu terimin fıkıh ilminde kazandığı anlam sözlük anlamı ile yakın değildir. Sanıyoruz ki burada vakfenin nasıl yapılabileceğini göstermek, bir durumu uygulamalı anlatmak anlamında bu terim kullanılmıştır. Hadîs ilminde ise uygulamadan ziyade sözel bir ifade söz konusudur.

2.1.16. Telkîn (تلکین)

Sözlükte bir şeyi hatırlatmak, söylemek anlamlarına gelir.³⁷⁸ Fıkıhta ölüm döşeginde olan “muhtazar” bir kişiye kelime-i tevhidi veya kelime-i şhadeti hatırlatmak yahut ölen bir kişinin kabrinin başında dini esasları hatırlatmak gibi

³⁷³ Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta’dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 398.

³⁷⁴ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 54.

³⁷⁵ Neseî, *Talbetü’l talebe*, 36; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 546.

³⁷⁶ Askalânî, *Fethü’l-bâri*, 4: 197.

³⁷⁷ Aydın, *Hadîs İstıahları Sözlüğü*, 308.

³⁷⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1338.

anlamı vardır.³⁷⁹ Bir diğer anlamı, bazı durumlarda bir hâkimin bir konuda karşı tarafı ikna için söylediği sözler de bu kapsamda değerlendirilir.³⁸⁰

Hadis ilminde bir râvinin kendisinde bulunan unutkanlık, dalgınlık gibi özelliklerinden faydalanarak kendisinin rivayet etmediği bir hadisi onun olduğuna ikna etmek anlamına gelir. Râvinin bu telkini kabullenmesine “telakkun” denir. Telkîn, râvinin güvenilirliğini yitirdiğini gösteren delillerden bir tanesidir.³⁸¹

Netice itibarıyla bakıldığında bu terimin fıkıh ilminde hem ölü hem de diri için söz konusu olan bir anlamı vardır. Her iki ilimde ikna etme konusunda ortak bir nokta vardır. Çünkü bu ikna bir hükmün verilmesinde etkili olabilir. Yani bu ikna faaliyeti ikinci bir şahsı etkileyebilir. Aralarındaki en büyük fark şahitlikte ikna edilen kişinin şahadetinde bu durumun bir eksiklik oluşturmamasıdır. Fıkıhta verilmiş olan diğer iki anlam ise sadece kişinin kendisini bağlar.

2.1.17. Tesmî (تسمی)

Sözlükte işittirmek anlamına gelir. Namazda rükûdan doğrulurken “semiallâhü li-men hamideh” (Allah hamdedenin hamdini kabul eder.) cümlesini söylemektir. Tahmid ise tesmîin ardından ayakta iken “Rabbenâ leke'l-hamd” (Ey Rabbimiz, Hamd sana mahsustur.) duasını okumak demektir.³⁸²

Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir: İmâm, “Allah kendisine hamd edenleri işitir” dediği zaman, “Allah’ım Rabbimiz hamd sana mahsustur” deyin.³⁸³ İmamın rükûdan doğrulmasına “intikâl” de denir.³⁸⁴

Hadis ilminde bir kimsenin bir hadis kitabını semâ’ ettiğini söylemek ve bir kişiyi bu semâ’ tabakasına yazmak anlamına gelir.³⁸⁵

³⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 395.

³⁸⁰ Yazır, “Telkîn”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 304; Hacı Mehmet Günay, “Telkîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 404-406.

³⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 156; Emin Aşakkutlu, “Telkîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 406-407.

³⁸² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 240; Fahrettin Atar, “Tesmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 552-553.

³⁸³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 2: 71; Askalâni, *Fethü'l-bârî*, 2: 459.

³⁸⁴ Askalâni, *Fethü'l-bârî*, 2: 461.

³⁸⁵ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 319.

Her iki ilimde işittirmek manasında kullanılmıştır. Farklılık ise kime işittirileceği noktasındadır. Fıkıh ilminde bu dua, Allah'a hamdımızı duyurmak ve namaz ibadetinin devamı için yapılırken; hadîs ilminde insanlara bir konuda bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Hadîs-i Şeriflerde görüldüğü üzere hadîs ilmindeki anlam daha sonra oluşmuştur.

2.1.18. Vasil (وصل)

Kelime olarak, cümleleri birbiri üzerine atfetmek anlamına gelir.³⁸⁶ Furû fıkıhta, şart ve ceza cümlelerini aralıksız söylemek anlamında kullanılır.³⁸⁷

Hadîs ilminde ise bir hadîsi ilk kaynağına kadar muttasıl yani kopukluk olmadan rivayet etmek anlamına gelir.³⁸⁸

Her iki ilimde sözlük anlamı itibariyle anlam kazanmıştır. Fıkıh ilminde kazandığı anlam, zaman bakımından sürekliliği, hadîs ilminde kazanmış olduğu anlam ise bilgi (isim) bakımından sürekliliği ifade etmektedir.

2.1.19. Vech (وجه)

Sözlükte organ adı, her nesnenin ilk karşılaşılan kısmı, bir şeye yönelik gibi anlamlara gelir.³⁸⁹

Saç bitiminden çene altına ve kulak yumuşakları arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Bu tanım abdest alma durumunda yıkanması gereken bölgeyi işaret etmektedir.³⁹⁰ Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“Ümmetim kıyamet günü bedenlerindeki abdest izlerinden dolayı yüzleri nurlu, elleri ve ayakları sekililer (atın ayağının altındaki beyazlık) olarak çağrılacaklardır”.³⁹¹

³⁸⁶ Cürcâni, *et-Ta'rifât*, s. 225.

³⁸⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 599.

³⁸⁸ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılahları*, 156; Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 328.

³⁸⁹ İsfahâni, *el-Müfredât*, 1540; Tabânevi, *Keşşâfû İstılahâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1759.

³⁹⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 1: 122; Yazır, “Vech”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 423; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 600.

³⁹¹ Askalâni, İbn Hacer, *Fethû'l-Bâri*, 1/313.

“Bir kimse abdest suyunun getirilmesini emredip de yüzünü yıkayacak olursa, günahları yüzünden ve sakalının kenarlarından dökülür”.³⁹²

Hadis ilminde bir senedin tabakalar ilerledikçe çoğalması anlamında kullanılır. Senede vech de denilir. Bir delil karşısında açık bir şekilde çelişkili görünen bir hadisin, olabilecek yorumlarından biridir.³⁹³ Aynı zamanda hadislerin rivayet edildiği şekilde, noktalama ve diğer unsurlara dikkat edecek bir tarzda ezberlenmesi yönünde emek sarf etmek anlamına da gelir. Vech üzere şekilde kullanılır.³⁹⁴

Fıkıh ilminde “vech” kavramı hakiki anlamda; hadis ilminde ise mecazi anlamda kullanılarak ıstılah anlamı kazanmıştır. Hadis-i Şeriflerde ise hakiki anlamda kullanılmıştır.

³⁹² Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni'l-Âsar*, 1/131.

³⁹³ Babanzâde, Ahmet Naim Bey, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 72; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 329.

³⁹⁴ Şehrezûri, İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-Hadis*, s. 243.

2.2. MUAMELÂT

2.2.1. 'Arz (عرض)

Sözlükte, genişlik, dağ anlamına gelir.³⁹⁵ Çoğulu urûz'dur. Fıkıhta kullanılan urûz kelimesinin tekili 'arz'dır.

'Arz, dinar ve dirhem dışındaki şeyleri ifade eder. Buna metâ da denir. 'Arz kelimesi ile araz kelimesi birbiri ile karıştırılabilmektedir. Araz, dünyada bulunan tüm metâ, dünyadaki geçici mallar, az veya çok insana düşen pay anlamına gelir.³⁹⁶ Araz, 'arz'a göre daha geniş anlama sahiptir. 'Arz kelimesi ma'rûz anlamında, çarşı veya pazarda satışa sunulan şey anlamına gelir. Bir kısım görüşe göre para, hayvan ve tartılabilen şeyler dışında kalan kitap, metâ ve kumaş için kullanılır.³⁹⁷

Hadîs ilminde üç yolla 'arz gerçekleşmiştir: Talebe, hocasının yanında onun rivayet ettiği hadisleri okur (arzu'l kırâat veya arzu's semâ); talebinin bir yolla elde etmiş olduğu kitabını hocasına vermek suretiyle kontrol ettirir ve sonra kitabını geri alır (arzu'l münâvele); talebe kendi yazmış olduğu hadisleri, hocasının veya güvenilir bir râvinin hadisleri ile karşılaştırır.³⁹⁸

Netice itibariyle şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Fıkıh ilminde eşyaya verilen bir anlam kazanmıştır. Hadîs ilminde ise hadislerin kontrol edildiği bir yöntemi ifade etmektedir.

2.2.2. Bâtl(باطل)

Sözlükte hakkın zıddı,³⁹⁹ sahih olmayan, bir şey ifade etmeyen, görünüşte var olmasına rağmen mana olarak yok kabul edilmiş anlamlarında kullanılır.⁴⁰⁰ Hak kavramının karşıtı veya İslâm dini dışındaki diğer dinleri belirtmek için de kullanılır.⁴⁰¹

³⁹⁵ İsfahâni, *el-Müfredât*, 2: 199.

³⁹⁶ İsfahâni, *el-Müfredât*, 2: 201.

³⁹⁷ Tahânevi, *Keşşâfı usulâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 244; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6: 10; Hasan Hacak, "Urûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 181-183.

³⁹⁸ Abdullah Aydın, "Arz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 438.

³⁹⁹ Mutarrizî, *el-Mugrib fi tertibi'l-mu'rib*, 31.

⁴⁰⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 36; Zekeriyya el-Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 74.

⁴⁰¹ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 72.

Fürû' fıkhıta geçersiz olan ibadet ve işlemlere batıl denir. Hanefî mezhebinde geçersiz olan işlemler fasit ve bâtil şeklinde ikiye ayrılır. Bir işlemin rükûn ve in'ikad şartlarının eksik olması akdin batıl olması sonucunu getirir.⁴⁰² Örneğin gayri mümeyyiz bir çocuğun yaptığı alışveriş.⁴⁰³ Yedi tane asıl vardır. Bunlardan biri eksik olduğunda akit mün'akid olur. Bu asıllar şöyledir: Taraflar akdi yapmaya ehil olmalı; tarafların ayrı kimselerce temsil edilmesi; icap ve kabulün birbirine uygun olması; ittihad-ı meclis; ma'lûm olması; mevcut ve teslimi mümkün olması; akdin hükmünü uygulamaya müsait olması.⁴⁰⁴ Bâtılı dünyevi bir amaca ulaştırmayan şey olarak da tarif edenler olmuştur.⁴⁰⁵ Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir: Hz. Peygamber, "Bazılarına ne oluyor ki Allah'ın kitabından bulunmayan şartlar ileri sürüyor. Allah'ın kitabında bulunmayan bir şart yüz tane de şart ileri sürülse batıldır".⁴⁰⁶

Hadis ilminde Hz. Peygamber tarafından söylenmemiş fakat ona isnad edilen rivayetlere mevzu hadis denir. Bâtıl terimi de bu anlamda kullanılır.⁴⁰⁷

Fıkıh ilminde çok geniş bir sahada kullanılmaktadır. Kullanıldığı yerde "yokluğu" ifade etmektedir. Hadis ilminde mevzû' hadis anlamında kullanılan batıl terimi için şu şekilde de düşünülebilir; fıkhıta bir akdin yok kabul edilmesini sağlayan asıllar, mevzû' hadiste de mevcuttur. Örneğin, "tarafların akdi yapmaya ehil olmama durumu" hadis diye uydurulan sözü söyleyen kişinin hadis söylemeye yetkili olmaması anlamında düşünülebilir.

2.2.3. Cehâlet (جهالة) –M echûl (مجهول)

Sözlükte; birden fazla anlama gelen "cehl" kökünden gelmektedir. Kişinin istek ve arzularının aklın sınırlarını aşması, bir şeyin olduğu hal üzerinden farklı olduğuna inanmak,⁴⁰⁸ bir şeyi olması gerektiğinden farklı bir şekilde yapmaktır.⁴⁰⁹

⁴⁰² Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 340; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 298; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 423; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 179; Yazır, "Bâtil", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmûsu*, 1: 145; Ali Bardakoğlu, "Butlân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 476-478.

⁴⁰³ Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1: 35; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 40.

⁴⁰⁴ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 301-320; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, 7. Baskı. (Konya: Ensar Yayıncılık, 2014), 119.

⁴⁰⁵ Seydişehri, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, 254.

⁴⁰⁶ Askalâni, *Fethû'l-bâri*, 5: 49.

⁴⁰⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, "Mevzû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 493-496.

Yapılan hukuki işlemlerde, işleme konu olan şeyin biliniyor olması gereklidir. Yani mâlum olması gerekir. Bunun bilinmemesi durumuna cehalet denir. Cehâlet kendi içerisinde derecelere ayrılır.

Cinsin meçhul olması cehâlet-i fâhişe; Miktarın bilinmemesi cehalet-i kadr; Vasfın bilinmemesi cehâlet-i vâsf; türün belli olmaması ile cehâlet-i yesira olarak adlandırılır.⁴¹⁰ Bunlardan fâhişe, akdın sıhhatine engeldir. Yesire, akdın sıhhatine engel değildir. Mutavassita konusunda ise ihtilaf mevcuttur. Cehâlet-i ücret ise akdi ifsat eder. Yine vârisin meçhul olma halinde mirasçılar hak sahibi olamaz. Bu meçhuliyete şu örnekleri verebiliriz: Bir kadının emzirdiği çocuklardan hangisinin kendisinin olduğunu bilmemesi, bir kadın Müslüman ve gayri müslim iki çocuğun hangisinin kendi çocuğu olduğunu bilmemesi durumunda bu çocukların babalarına vâris olmaması, bir kişi çocuğunu bir yerde bırakılsa ve geldiğinde başka bir çocukta orda olsa ve kişi çocuğunu tanımazsa bunlarında vâris olmaması, hür ve cariye kadının çocuklarının birbirine karışması veya bir kadın hür ve câriye olan iki kadının çocuğuna süt verir sonra da bunları ayırt edemez de her iki çocuk vâris sayılmaz fakat ikisi de hür kabul edilir.⁴¹¹

Fıkıh usulünde “Mükteseb Ârızalar” başlığı altında “cehl” kavramı geçmektedir. Mükteseb ârızalar kişinin kendisinden kaynaklanan durumlardır. Bu cehâlet dört kısımdır: Allah’ın birliği ve zatı ile ilgili olan ve özür kabul edilmeyen cehâlet; Halifeye itaat etmemek gibi birinciye nazaran biraz daha düşük cehâlet; hüküm bakımından kapalı olan noktalardaki cehâlet ve özür kapsamına giren cehâlet, örneğin bir kişinin vekil olduğunu bilmemesidir.⁴¹²

Hadis ilminde “Cehâletü’r- râvi” şeklinde kullanıldığında râvi ile ilgili durumların bilinmediğini ifade eder. Yahut âlimler tarafından tanınmayan ve hadisi bir kişi tarafından rivayet edilen kimsedir.⁴¹³ Örneğin râvinin kim olduğunun, cerh ve

⁴⁰⁸ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 71; Tahânevî, *Keşşâfû Istılâhâtü’l-fünûn ve’l-’ulûm*, 1: 599.

⁴⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 355-356; Zekeriyya el-Ensârî, *el-Hudûdü’l-emika*, 78.

⁴¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 10: 59.

⁴¹¹ Yazır “Cehâlet”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 220-223; İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 219-222.

⁴¹² Nesefî, *Menâru’l-envâr*, 314; Seydişehrî, *Telhîs-i usûl-i fıkâh*, 290-292.

⁴¹³ İbnü’s-Salâh, *’Ulümü’l-hadis*, 147; Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Istılâhları*, 315.

ta'dil durumunun bilinmemesi cehalet olarak adlandırılır.⁴¹⁴ "Fülanün meçhülün" cerh lafzı olarak kullanılır.⁴¹⁵ Mechûlu'l-ayn olan râvinin rivayeti kabul edilmez. Mechûlu'l-hâl olan kendisinden iki veya daha fazla kişinin rivayette bulunduğu râvinin ise rivayeti araştırılır.⁴¹⁶

Râvinin herkes tarafından bilinen isim, künye, sıfatından ziyade farklı bir isimle anılmasından dolayı başka biri olarak zannedilmesi durumunda râvinin güvenilir olup olmadığı ile ilgili şüphe meydana gelir. Diğer bir cehalet sebebi ise râvinin az hadis rivayet etmesinden kaynaklanır.⁴¹⁷

Çoğunluğun görüşüne göre meçhul olan râvinin rivayeti inanç ve hükümler ile ilgiliyse kabul edilmez. Bu rivayete "müphem" denir. Fakat bu rivayet dört imam tarafından yapılmışsa makbul kabul edilir.⁴¹⁸

Hadis ve fıkıh ilminde "cehâlet" sonuca etki eden bir faktör olarak görülmüştür. Akdin sıhhatine engel olan "cehâlet-i fâhişe" ile râvinin rivayetinin kabul edilmediği "mechûlü'l-ayn" buna örnek olarak verilebilir. Yine meçhul olan râvinin hüküm ihtiva eden bir konu ile ilgili rivayetinin kabul edilmemesi fıkıhta örnek verdiğimiz bebeklerin karışması sonucunda babalarına mirasçı olamamaları ile benzerlik göstermektedir.

2.2.4. Cerh (حجر)

Sözlükte, yara ve iz gibi anlamlara gelir.⁴¹⁹

Fıkıh ilminde bir şahit ile ilgili yanlış olan durumları ortaya çıkarmak, şahitliğini engelleyecek şeyleri belirtmek⁴²⁰ veya herhangi bir uzvu yaralamak anlamına gelir. Buradaki yaralama kişinin bir gün kadar yaşamasına engel olmayacak

⁴¹⁴ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 82.

⁴¹⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 165; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, 234; İsmail Lütfî Çakan, "Cehâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 219.

⁴¹⁶ Çakan, *Hadîs Usûlü*, 85.

⁴¹⁷ Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 67.

⁴¹⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 84.

⁴¹⁹ Nesefî, *Tilbetü't talebe*, 100.

⁴²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 323-324.

türden olursa buna “cerh-i müşin”; yaralanan kişinin ölmesine sebep olursa “cerh-i mühlik” denir.⁴²¹

Cerh, şahitlik olayında iki durumda olur. Birincisi Allah hakkı ve kul hakkı içermeyen bir durumdan dolayı kişinin cerh edilmesidir ki buna “cerh-i mücerred” denir.⁴²² Şahit olan kişinin para almakla, fasık olmakla, faiz yemekle suçlanmasıdır. Böyle bir durumda bu iddianın ispat edilmesi gerekir. İspat edildiğinde şahitlikleri reddedilir. İkincisi Allah ve kul hakkını içeren cerh’e “cerh-i mürekkeb” denir. Şahidi para çalmakla, birisini öldürmekle veya şahidlerin para ile tutulduğunu söylerse ve bunu ispat ederse şahidin şahitliği iptal olur.⁴²³

Hadis ilminde bir âlimin kendisinden veya rivayetinden kaynaklanan bir kusur sebebi ile her ikisinin de reddedilmesidir. Cerh ve ta’dil birlikte kullanılan bir terkiptir. Bu ilim râvilerin durumlarından, hallerinden özel lafızlar kullanarak bahseder.⁴²⁴

Sahabeler arasından İbn Abbas ve Enes b. Malik (ö. 93/711); Tabiin’den eş-Şa’bî (ö. 104/722) ve İbn Sirîn (ö. 110/729) bu ilim ile uğraşmıştır. Cerh mertebelerini şu şekilde belirlenmiştir: Ekzebu’n-nâs (insanların en yalancısı); ileyhi’l-muntehâ el-vaz’u (hadisi vaz etme noktasında son noktaya gelmiş); ve hüve ruknu’l-kizbi (o yalancılığın bir parçasıdır); deccâl, vâzzâ’, kezzâb, metrûkun sâkitun, fâhişu’l-galat, munkeru’l-hadis, zâifun, leyse bi’l-kaviyy, fihi makâlun; leyyinun, seyyi’ul hıfz ve fihi ednâ makâl.⁴²⁵ Bu ilimle ilgili ilk çalışmanın Yahyâ b. Saïd el-Kattân tarafından yapıldığı belirtilir.⁴²⁶

Cerh terimi hadis ilminde, fıkhıta verilmiş olan anlamı kapsayacak bir biçimde kullanılmıştır. Yani hem cerh-i mürekkeb hem de cerh-i mücerred içine alır. Ortak noktaları ise hem şahidin şahitliğinin hem de râvinin rivayetinin reddedilmesidir.

⁴²¹ Bilmen, *Istidhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3: 10; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 51.

⁴²² Tahânevi, *Kezzâfû istidhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, 1: 557.

⁴²³ Yazır “Cerh”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 233-234.

⁴²⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 74.

⁴²⁵ İbnü’s-Salâh, *’Ulümü’l-Hadis*, 165; Askalânî, *Nazhetu’n-nazar*, 95.

⁴²⁶ Subhî, *Mebâhiş fi’l-’Ulümü’l-Hadis*, 109-110; Emin Aşıkudlu, “Cerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 394-701.

2.2.5. Emânet (أمانة)

Sözlük anlamı itibariyle, insanın emniyette bulunması, kötü bir şey meydana gelmeyeceğine inanmak, kişiye verilen herhangi bir şey anlamlarına gelmektedir.⁴²⁷ Maddi veya manevi olarak bir şeyi güven içerisinde birisine teslim etmek ve aynı zamanda bunu güvenli bir şekilde geri alabilmek anlamına da gelir.⁴²⁸

Fıkıh ilminde emanet kelimesi geniş bir anlama sahiptir. Bunu dört başlık altında incelenmiştir: Kişinin dinin mükellef tuttuğu ibadetleri yerine getirmesi "*Rabbine karşı emanet*" kapsamında değerlendirilir. İnsanın sosyal bir varlık olması onun toplum içerisinde yaşamasını zorunlu hale getirmiştir. Kişinin toplum içerisindeki görevlerini yapması "*topluma (insanlara) karşı emanet*"tir. Allah tarafından insana verilen can "*bireyin kendisine karşı emanet*" kapsamına girer.⁴²⁹ Vedîa, âriyet, lükata, şirket malı, yetim malı, gibi mal konumunda olan şeyler ise "*bireye karşı emanettir.*"⁴³⁰

Bunun dışında emanetleri şu şekilde gruplandırılmıştır: Müşterinin satın almak için elinde tuttuğu mal (sevm-i şira); müşterinin birilerine göstermek için sahibinden aldığı mal; Malın, parası geri ödendiğinde geri verileceği durumda (bey-i bil'vefa); batıl bir satış ile müşterinin elinde olan mal; rehni alan kişinin elinde bulunan rehni fazladan miktarı; vekil olan kişinin elinde vekâlet sebebiyle bulunan mal; sahibinin izni olmadan malı alan kişinin (gasıbn) elinde bulunan mal.⁴³¹

Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir; "Emânet zayi edildiği zaman kıyameti bekleyiniz. Buradaki emanet bir işin layık olmayana verilmesidir".⁴³²

Hadîs ilminde râvinin güvenilir olduğunu ifade etmek için kullanılan bir terimdir.⁴³³

⁴²⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, 153-156; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 31.

⁴²⁸ Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 172.

⁴²⁹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 4: 144; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 68.

⁴³⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *İslâm'da Helâller ve Harâmlar*, 1: 786; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 13: 422-440; Yazır, "Emânet", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 402; Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, "Vedîa", 6: 290.

⁴³¹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 4: 146.

⁴³² Hâşimî, *Muhtârul ehâdisi'n-nebeviyye*, 14.

⁴³³ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 74.

Sonuç itibariyle şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Fıkıh ilminde görevini hakkıyla yerine getirme veya eşyanın durumu hakkında kullanılmıştır. Bu ilimde kullanıldığı anlamda kişilerin sorumlulukları mevcuttur. Bu sorumluluk toplumun her kesimini kapsamaktadır. Bu bağlamda Allah hakkı, kul hakkı ve her ikisini barındıran haklar bu emanetin kapsamı dâhilindedir. Böylece hem mükâfat hem de cezaya müsait bir durum söz konusu olur. Bu terim hadîs ilminde bir kişinin durumu, yetkinliği ile ilgili verilen bilgiyi ifade eder.

2.2.6. Fesâd (فساد)

Sözlükte bir şeyin bulunduğu şeyden dışarı çıkması,⁴³⁴ bir şey ortaya çıktıktan sonra suretinin ortadan yok olması gibi anlamlara gelir.⁴³⁵ Diğer bir ifade ile hikmetin bir gereği olarak belirlenmiş olan ölçüyü değiştirmek, aşmak veya eksik bırakmak anlamına gelir.⁴³⁶

Fıkıhta bir şey düzenli ve yararlı iken bu vasıfları kaybederek bozulması anlamına gelir. Aslı itibariyle sahih lakin vasfı itibariyle sahih olmayan anlamına gelir.⁴³⁷ Yani vasfıyla meşrû' olmadığı halde aslı itibariyle meşrû'olan şeydir.⁴³⁸ Örneğin meçhul bir şeyi satmak,⁴³⁹ Buradaki meşrû'iyetten kasıt mütekavvim bir mal olması sebebiyledir. İbadetlerde ise butlân ve fesâd ayrımı yoktur. Muâmelatta üç mezhebe göre fasit ve bâtil ayırdır. Hanefî mezhebi ise bunu ayırır.⁴⁴⁰

Bir akdin vasfı ile ilgili durumlar: Rızanın zedelenmesi, garar ve zarar bulunması, vasf ve miktar ile ilgili cehalet olması, fasit şart ve ribanın olmasıdır. Fâsit bir akdin hükümlerini şu şekilde sıralanmıştır: Münakittir; mebi' müşteriye teslim edilmeden önce hüküm doğurmaz; gerek teslim edilmeden önce gerekse

⁴³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1125.

⁴³⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 145.

⁴³⁶ Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 278.

⁴³⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 298; Seydişehrî, *Telhis-i usûl-i fıkıh*, s. 254; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 41.

⁴³⁸ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 145; Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 423; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 71.

⁴³⁹ Bilmen, *İstilahât-i Fıkhiyye Kâmisu*, 1: 35.

⁴⁴⁰ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhât-i'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1271; Muhammed Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 179.

teslim edildikten sonra fesh edilmelidir; akdi fesh eden şey ortadan kalktığında akit sahih olur.⁴⁴¹

Hadis ilminde bir kusur sebebi ile zayıf kabul edilen hadis için kullanılır.⁴⁴² İbn Salâh, fâsîd kavramını, bir hadisi yazan kişinin, hadisi duyduğu kişinin ismini fasit bir sebeple yazmayarak onun düşürülmesine sebep olmak yönünde bahsetmiştir.⁴⁴³

2.2.7. Galat (غَطَط)

Sözlükte, bir kişinin iradesi ile güzel olmayan bir şeyi yapması, iyi bir şey yapmak istemesi bunu yapmayı istemesi fakat farklı bir fiil meydana gelmesi veya güzel olmayan bir şeyi yapmak istemesi ve tam tersi fiil meydana gelmesi veya bir şeyin kendi yeri dışında başka bir yere konulması gibi anlamlara gelir.⁴⁴⁴

Fıkıhta hata ve cehalet terimleriyle kullanılır. Galat, bir şeyin cins ve sıfat özellikleri yönünden kişinin hataya düşerek anlayamamasıdır. Cins konusunda yaşanan hata sonucunda geçerli olmaz. Fakat sıfatta ki hata kişiye muhayyerlik hakkı verir.⁴⁴⁵

Hadis ilminde galat, bir râvinin çeşitli konularda hata yapmasıdır. Galat, hatırlama esnasında olur. Bu noktada gafletten ayrılır. Çünkü gaflet, dinleme ve hadisi edâ etme noktasındaki hataya denir. Galatın hadisin doğru kısmından az veya ona denk olması lazım. Böyle olmadığında galat-ı fâhiş olur. Bu râvi “münker” kabul edilir. İnanç ve hükümler ile ilgili konularda hadisi reddedilir.⁴⁴⁶

Bu hatalar fazla olduğunda râvinin rivayeti reddedilir. Râvinin hafızasının zayıflamış olması, bilgi eksikliği, dildeki yetersizliği, dikkatsizliği, içerisinde bulunduğu durum hata yapmasına sebep olabilecek faktörlerdir. Fâhuşü'l-galat

⁴⁴¹ Yazır, “Fâsîd”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 450; Hacı Yunus Apaydın, “Fesâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 417-421.

⁴⁴² Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, 75.

⁴⁴³ İbrü's-Salâh, *‘Ulümü'l-hadis*, 277.

⁴⁴⁴ İsfahâni, *el-Müfredâ*, 494-496; Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 55.

⁴⁴⁵ Çeker, *Fıkıh Dersleri*, 79-80.

⁴⁴⁶ Seydiçehri, *Usûl-i Hadis*, 88.

şiddetli cerh lafızlarıdır.⁴⁴⁷ Kesretü'l-galat, râvinin zabtına yönelik tenkittir. Bu râvinin rivayeti kabul edilmez. Bu kişiye münker de denir.⁴⁴⁸

2.2.8. Havâle (حوالة)

İntikal anlamına gelen tehavvül kelimesinden türemiştir.⁴⁴⁹ Bir şeyin değişmesi, ayrılması anlamlarına gelir.⁴⁵⁰

Fıkıhta, borçlunun zimmetinde bulunan borcu bir başkasının zimmetine nakledilmesidir.⁴⁵¹ Borcun havalesi; miras, vasiyet, temlik ve nakil kavramıyla ifade edilir. Kur'an-ı Kerim'de borcun havalesi ile ilgili bir ayet bulunmamaktadır.⁴⁵² Hadîs-i Şerifte şöyle geçmiştir:

Ebü Hureyre'nin (ö. 58/678) naklettiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ödeme gücü bulan kimsenin borcunu geciktirmesi zulümdür. Sizden biri, ödeme gücü bulunan kimseye havale edilirse kabul etsin".⁴⁵³

"Hasan ve Kâtade "Havâle yapıldığında, yeni borçlu ödeme gücüne sahip ise yapılan havâle câizdir" demiştir.⁴⁵⁴

Havaleye konu olacak şey borç olabileceği gibi herhangi bir isteğe konu olan şey de olabilir. Havalenin gerçekleşmesi için icap ve kabul şarttır. Muhîl, muhâlün leyh (alacaklı) ve muhâlün aleyh (havâleyi kabul eden) olmak üzere üç kişi arasında gerçekleşir. Alacaklının ve havâleyi üstlenecek kişinin bu havâle işlemini kabul etmesi gerekir. Alacaklının güvenmediği bir kişiye bu borç verilecek olursa alacak tehlikeye girebilir. Bu sebeple rızası önemlidir. Aynı şekilde muhâlün aleyhin bu havâleyi kabul etmesi ile durum kesinleşir. Muhâlün leyh (alacaklı) ve muhâlün aleyh (havâleyi kabul eden) muhilin bilgisi olmaksızın anlaşılınca bu havâle de

⁴⁴⁷ Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 95; Tahânevi, *Kavâidü fî Ulûmi'l-Hadîs*, 538; Salahattin Polat, "Galat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 300.

⁴⁴⁸ Çakan, *Hadîs Usûlü*, 83.

⁴⁴⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 83.

⁴⁵⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 455-457.

⁴⁵¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 83; Tahânevi, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 720.

⁴⁵² Ali Bardakoğlu, "Havâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 507-512.

⁴⁵³ Askalâni, *Fethü'l-Bârî*, 5: 166.

⁴⁵⁴ Askalâni, *Fethü'l-Bârî*, 5: 165.

geçerli olur. Havâle işleminin kesinlik kazanması için muhîl ve muhâlûn leyh'in akıllı olması; muhâlûn aleyh'in ise hem akıllı hem de bülûğ çağına ermiş olması gerekir. Fakat havalenin nefâz olması için muhîl ve muhâlûn leyh'in (alacaklı) balîğ olması gerekir. Mümeyyiz bir çocuğun velisinin iznine bağlı olarak bu işlemleri geçerlilik kazanır.⁴⁵⁵

Havâlenin bir çok çeşidi vardır. Bunlar: Bir havâle, borcu üzerine alan kişinin satılacak malının üzerinden parasının verilmesi üzere mukayyet hale gelirse bu caizdir. Fakat satılacak olan ve parasının verileceği mal muhîlin olursa bu havâle fasit olur. Muhâlûn aleyh (havâleyi kabul eden) bunun gerçekleşeceğinden emin olamaz. Muhîl'in, muhâlûn aleyh'in zimmetinde bulunan diye kayıt altına aldığı havâleye mukayyet havâle denir.⁴⁵⁶ Örneğin;

X, Y'ye diyor ki, benim Z'nin zimmetinden alacağımdan almak üzere seni Z üzerine havale ettim. Y ve Z havâleyi kabul ederse buna "Havâle-i Mukayyede

bi'd deyn" denir. Yahut bu kayıt elinde emanet olarak bulunan aynı verilmek üzere olan veya mazmun (gasp edilmiş mal) malından verilmek üzere de kayıt getirilebilir. Böyle bir kayıt yapılmazsa bu mutlak havâle olur.⁴⁵⁷

Bir borcun nasıl ödeneceğine dair bilgi verilmiş olan havaleye "Havâle-i Mübheme"; peşin mi vadeli mi ödeneceğine dair bilgi olmayan havaleye "Havâle-i Gayri Mübhem" denir.⁴⁵⁸

Hadis ilminde bir hadisin müellif kısmını eksik bir şekilde rivayet etmeye denir.⁴⁵⁹ Muallak kelimesi de bu anlama gelmektedir.

⁴⁵⁵ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtar*, 12: 52-75.

⁴⁵⁶ Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 2: 233-237.

⁴⁵⁷ Yazır, "Havâle", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 233-237; Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6: 286.

⁴⁵⁸ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 92.

⁴⁵⁹ Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, 116.

Netice itibariyle bakıldığında hadis ilminde verilen anlam havâle teriminde daha çok muallak ile ifade edilmektedir. İki ilim arasındaki fark fıkhîta havaleye konu olan şeyin tamamının bir başkasının zimmetine geçmesidir. Hadis ilminde ise eksik bir rivayetten bahsedilmiştir. Hadis-i Şerifte fikhî anlamda kullanılmıştır.

2.2.9. Hıyâr (خیار)

Sözlükte bir şeyi talep etmek, istemek ve yapmak anlamlarında kullanılır.⁴⁶⁰

Fıkhîta, bir anlaşma aşamasında tarafların bunu onaylama veya feshetme hakkından birini tercih etme konusunda serbest olmalarıdır.⁴⁶¹ Bu muhayyerlik şartlı olabileceği gibi şer'î bir hak ile de olabilir.⁴⁶² Buna "Muhayyerlik" de denir. Bu bir akdi geçerli sayma veya feshetmek konusunda tarafların özgür olması anlamına gelir.

Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir: İbn Ömer, Hz. Peygamber'den şunu nakletmiştir: "Alıcı ve satıcı birbirinden ayrılmadığı müddetçe yahut satın akdi muhayyerlik esasına göre yapılmadığı sürece muhayyerdir".⁴⁶³

Hakim İbn Hizâm (ö. 54/674), Hz. Peygamber'den şunu nakletmiştir: "Alıcı ve satıcı birbirinden ayrılmadıkları sürece muhayyerdir".⁴⁶⁴

Muhayyerlik çeşitlerini şu şekilde sıralanmıştır: "*Ayıp Muhayyerliği*": Mutlak bir akit ile satılan malın bir ayıbı ortaya çıktığında müşterinin muhayyerlik hakkı vardır. Ayıp bir maldaki gözle görülebilen eksikliktir. Buradaki ayıbın ölçüsü satın alınan şeyin kullanılma gayesi doğrultusundadır. "*Bülûğ Muhayyerliği*": Bir velisi tarafından (baba olmayan) küçük bir kızın nikâhlanması durumunda çocuğun bulûğa ermesi ile nikâhı kabul etme veya reddetme konusunda muhayyer olmasıdır. "*Hıyânet Muhayyerliği*": Murâbaha yöntemi ile (malın fiyatının müşteriye bildirilmesi ve kâr eklenerek satılması) bir mal satın alan kişinin para ve süre konusunda yanıltma yapıldığını gördüğünde muhayyer olur. "*İtk Muhayyerliği*": Bir

⁴⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 519-522; Zekerîyya Ensârî, *el-Hudûdül-enika*, 69.

⁴⁶¹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsı*, 1: 35.

⁴⁶² Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 91; Hacı Yunus Apaydın, "Muhayyerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 25-30.

⁴⁶³ Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 629.

⁴⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsar*, 5: 561; Askalânî, *Fethü'l-bârî*, 4: 630.

câriye köle iken nikâhlanmış ise âzat olduğunda nikâhın feshi veya devamı konusunda muhayyerdir. "*Istihkak Muhayyerliği*": Satılan mal üzerinde hakkı olduğunu ileri süren birisi ortaya çıkıp bunu ispat etse, müşteri satın aldığı malın kalanını alıp almama konusunda muhayyerdir. Burada müşterinin muhayyerlik hakkı kazanması için, sonradan hak iddiasında bulunacak kişinin o malın gerçek sahibi olduğunu bilmemesi gerekir. Yine hak iddia eden şahıs satışı onaylarsa müşteri için muhayyerlik hakkı olmaz. "*Kemmiyyet Muhayyerliği*": Bir malı tartılabilen, ölçü ve metre gibi şeylerle ölçülebilen bir şey karşılığında satan kişi, verilen miktarı gördüğünde muhayyerlik hakkı doğar. Bir çantada ne kadar para olduğunu söylemeden "şu malı bu çantadaki paralar karşılığında aldım" denirse ve satıcı satarsa bu geçerlidir. Fakat satıcı çantadaki miktara baktığında muhayyerlik hakkı doğar. "*Kesf-i Hâl Muhayyerliği*": Miktar ve ölçüğün belirsizliğinden kaynaklanan muhayyerlik hakkıdır. Müşteri bunlarla ilgili belirsizlik giderildiğinde muhayyer olur. Örneğin; derinliği belli olmayan bir çukur içinde miktarı belli olmadan satılan buğday. "*Nakd Muhayyerliği*": Bey'de ödenecek para için belirli bir sürenin tayin edilmesidir. Bu süre zarfında ödenmediği takdirde bey'in olmamış kabul edilmesi yönündeki muhayyerlik hakkıdır. "*Rü'yet Muhayyerliği*": Görmediği bir malı satın alan kişinin, malı gördüğünde kazandığı muhayyerlik hakkıdır. Buradaki görmekten maksat satılan şeyin mahiyetini kavramak anlamındadır. Koklamak, tatmak, dokunmak, işitmek de bu kapsamda değerlendirilir. Kişinin muayyen bir malı satın almaya vekil gönderse veya malı aldıktan sonra malda bir kusur meydana getirirse muhayyerlik hakkı olmaz. "*Şart Muhayyerliği*": Bir alışverişi belirlenen süre içinde feshetme veya geçerli kılma konusunda anlaşılan tarafların sahip olduğu muhayyerlik hakkıdır. Sünnet ile sabittir. Nikâh, talak, ikrâr, yemin, nezir gibi feshedilmeyen akitlerde bu muhayyerlik yoktur. Vekâlet, vasiyet, hibe, vedia, âriyet gibi gayri lazım akitlerde de sahih değildir. "*Ta'yin Muhayyerliği*": Satıcının kıyemî mallardan iki veya üç tanesini müşteriye göstererek ve fiyatlarını açıklayarak, müşterinin kendi seçmesine izin vermesi veya satıcının istediğini müşteriye vermesi sonucunda oluşan muhayyerliktir. Bu muamelede "dilediğini almak" kaydının olması gerekir. "*Tağrîr-Gabn Muhayyerliği*": Sözlü tağrîr (aldatma) ve fiili tağrîr olarak iki kısma ayrılır. Gabn bir malı olduğundan daha fazlaya satmak veya olduğundan daha az miktar ile satın almayı ifade eder. "*Teferruk-i safka Muhayyerliği*": Satılan şeyin müşterinin

eline geçmeden bir kısmının helak olması durumunda oluşan muhayyerliktir. Bu durumda zararı satıcı karşılar. “*Tefrik Muhayyerliği*”: Bir kadının bazı engellerden dolayı nikâhla ilgili muhayyer olmasıdır. “*Vasf Muhayyerliği*”: Satıcının malı satarken söylediği vasfın onda olmaması sonucunda müşterinin muhayyer olmasıdır. Vasf o şeyin kabiliyet özelliğidir. Örneğin sağılmak için alınan bir ineğin sütünün kesik olduğunun anlaşılması durumunda muhayyerlik vardır.⁴⁶⁵

Şart, Görme ve Ayıp muhayyerliği illetin hükmünü engelleyen durumlardandır. Şart meydana gelmesini; görme hükmün tamamlanmasını; ayıp bağlayıcılığı engeller.⁴⁶⁶

Hadis ilminde Ravinin güvenilir bir kimse olduğunu ifade etmek için kullanılan bir ta’dil lafzıdır. Hakkında bu terim kullanılan râvinin dini yönden mükemmel, ilmi yönden ise eksiklerinin olduğu anlaşılır.⁴⁶⁷

Fıkıh ilminde bu terim akit konusunun temelini teşkil edecek niteliktedir. Hadis-i Şeriflerde de fıkhi anlamda kullanılmıştır. İki ilim arasındaki fark, fıkhıta iradeyle ilgili bir anlam kazanmış olması; hadiste ise kişinin sahip olduğu bir özellikten bahsedilmesi yönündedir.

2.2.10. İcâzet (إجازة)

Sözlükte yapılmasına izin verilen şey anlamına gelmektedir.⁴⁶⁸

Fıkıh ilminde, hukuki bir işlemin geçerlilik kazanması için yetkili kişinin onayından geçmesi yani uygun gördüğünü bildirmesidir. İcâzet gerçekleşme konusunda beklemede olan bir işlemin hüküm doğurmasını sağlayacak bir beyandır. Borç altına girmeye ehil olmayan lakin temyiz gücüne sahip bir kişinin yapmış olduğu tasarruf için velisinin icazeti gereklidir. İcâzet mevkûf olan bir fiile geçerlilik kazandırmak anlamına gelir. Bu noktada izin almaktan ayrılır. İcazette yapılmış

⁴⁶⁵ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 766-767; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 128-182-207; Yazır, “Hıyâr”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 263-288; Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 2: 8; 6: 7.

⁴⁶⁶ Nesefî, *Menâru'l-emvâr*, 256.

⁴⁶⁷ Selman Başaran, “Hıyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 405.

⁴⁶⁸ İsfahâni, *el-Müfredât*, 359-360.

olana geçerlilik kazandırmak söz konusu iken izin de henüz yapılmamış bir tasarruf hakkında görüş beyan etmek söz konusudur.⁴⁶⁹

Bir akdin icâzet ile geçerlilik kazanması için belli şartlar vardır. Birincisi icâzet verecek olan kişinin bu konuda yetkili olması bir diğeri ise üçüncü bir şahsın hakları ile ilgili bir durum olmamasıdır.⁴⁷⁰

Hadis ilminde bir hadisin rivayetine sözlü veya yazılı bir şekilde izin vermek anlamında kullanılır.⁴⁷¹ Rivayet edecek öğrencinin icazeti aldıktan sonra dikkatli bir şekilde nüshayı taraması, icazeti veren hocanın her yönden âlim bir kişiliğe sahip olması, icâzet isteyen öğrencinin ilim konusunda yeterli olması, icazetin hem yazılı hem sözlü ifade edilmesi şarttır.⁴⁷²

İcazeti yedi kısımda örneklendirilmiştir: “Belirli bir kişiye belirli bir şey için icâzet vermek”. Örneğin sana şu kitabım ve şu konu için icâzet verdim; “Belirli birine belirli olmayan bir şey hakkında icâzet vermek”. Örneğin sana tüm rivayetlerim için icâzet verdim; “Belirli olmayan birine genel bir icâzet vermek”. Örneğin Mü'minlere icâzet verdim; “Belirli olmayan birine veya belirli olmayan bir icâzet vermek”. Örneğin Ahmet'e icâzet verdim; “Var olmayana icâzet vermek”. Örneğin falanın doğacak olan çocuğuna icâzet verdim. “Bu durumdan ziyade var olan bir kişi üzerinden olmayana izafe de edilebilir”. Örneğin falan kişiye ve onun doğacak çocuğuna icâzet verdim; “Şimdiye kadar söylemiş ve bundan sonra da söyleyecekleri konusunda icâzet vermek”; kendisine icâzet verilenlerin rivayetini bir başkasına icâzet vermek.⁴⁷³

⁴⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10: 449; Yazır, “İcâzet”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 422.

⁴⁷⁰ Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı, “İcâzet”, 2: 330; Hacı Yunus Apaydın, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 401-403.

⁴⁷¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1: 379; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 256-257; Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 107; Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılâhları*, 413.

⁴⁷² İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, 83; Subhî, *Mebâhis fî 'ulümü'l-hadîs*, 95; Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 393-396.

⁴⁷³ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, 151-162; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 89; Tahânevi, *Keşşîf-i istilâhâtü'l-funûn ve'l-'ulûm*, 1: 99.

İcâzette, icâzet verenin kabul etmesi veya icâzeti verenin bundan vazgeçmesi durumu değiştirmez.⁴⁷⁴ İcâzet aynı zamanda haberin işitilmesinde ruhsat türüne örnek verilebilir.⁴⁷⁵

Genel olarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Bu terim hadîs ilminde bir nevi “hakların devri” anlamı kazanmıştır. Aynı zamanda hocanın böyle bir şeyi kendi isteği ile yapması bunu izine de benzetmektedir. Fıkıh ilminde ise bir olay meydana geldikten sonra “hakka geçerlilik kazandırma” anlamında kullanıldığını düşünüyoruz. Fıkıhta hukuki işlemlerin kişilere ve topluma etkisi düşünüldüğünde bazı kurallar ile kısıtlama getirilmiştir. Diğer bir nokta ise fıkıhta icâzet sadece sözlü olarak yapılabilir. Lakin hadiste hem sözlü hem yazılı olması gerekiyor. Bu noktada icazete konu olan şeyin mahallide etkilidir.

2.2.11. İhtisâr (اختصار)

Sözlük manası bakımında özetlemek, kısaltmak anlamına gelir.⁴⁷⁶ Ferâiz ilminde varislere ait hisselerin en ufak rakamla gösterilmesini ifade eder. Örneğin 40 sehinden varislere düşen 24, 12 ve 4 hisse, 10 sehinden 6, 3 ve 1 hisse olarak gösterilir.⁴⁷⁷

Hadîs ilminde, bir hadisi taşıdığı manayı bozmadan daha az kelime ile ifade ederek rivayet etmek anlamına gelir. Hadislerin bu şekilde rivayet edilmesi konusunda üç görüş mevcuttur. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü bunun belirli şartlarla caiz olduğudur. İhtisâr yapacak âlimin, mânayı neyin bozup bozmayacağını bilmesi ve metinde olması gereken unsurları çıkarmamış olması gerekir.⁴⁷⁸

Her iki ilimde asıllarının bozulmadan bir şeyin kısaltılması söz konusudur. Ferâizde bu mal konusunda, hadiste ise lafız konusundadır. Fıkıhta hakta bir azalma, hadiste manada bir değişme söz konusu değildir.

⁴⁷⁴ Çakan, *Hadîs Usûlü*, 54.

⁴⁷⁵ Neseî, *Menâru'l-errâr*, 178.

⁴⁷⁶ Tahânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 520.

⁴⁷⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 239.

⁴⁷⁸ Abdullah Aydın, “İhtisâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 21: 572.

2.2.12. İkrâr (إقرار)

Sözlükte ispat etmek, inancını söylemek, bir şeyi yerine getirmek, haber vermek anlamlarına gelir.⁴⁷⁹

İkrâr ve itirâf arasındaki farkı şöyle açıklayabiliriz. İtirâf, kişinin kendisini sorumluluk altına sokacağı bir şeye dair bilgisinin olduğunu ikrâr anlamına gelir. Örneğin, "şükür nimetin itirâfı" cümlesinde ikrâr kullanılmadı. Çünkü burada nimeti verene ve şükredilene dair bir bilgi var. Bu sebeple her itirâf aynı zamanda bir ikrârdır lakin her ikrâr bir itirâf değildir.⁴⁸⁰

Fıkıh terimi olarak, bir kişinin bir konu ile ilgili kendi zararına olan lakin bir başkasının lehine olan bir durumu bildirmesidir.⁴⁸¹ Bu durumda ikrâr da bulunan kişinin ikrar ettiği şey araştırılmaz ve kabul edilir.⁴⁸²

"Mâiz b. Malik, Hz. Peygamber'e giderek zina ettiğini ve temizlenmek istediğini ikrâr etti. Hz. Peygamber "Geri dön" demesine rağmen bundan dönmedi. Dördüncü olarak da itiraf edince recm edildi",⁴⁸³

İkrâr çeşitlerini şu şekilde sıralanmıştır: "*Sârih ikrâr*": Bir başkasının hakkı olan veya malı olan şeyi söylemek. "*Zimnî ikrâr*": Davranışla veya sözle bir şeyin kendine ait olmadığını ifade etmek. "*Bi'l-meçhûl ikrâr*": Belirli olmayan bir şeyi ikrâr etmek. (Benim ona borcum var). "*Li'l-meçhul ikrâr*": Kendisi hakkında ikrâr yapılan kişinin (Mukarrun leh) bilinmemesi durumudur. "*Müemel ikrâr*": İkrâra konu olan şeyin belli olmamasıdır. (X kişinin bende parası var) paranın miktarı belli değil. "*Telcie ikrâr*": Bir hukuki işlemde üçüncü kişiyi yanıltmak üzere yapılmış olan anlaşmanın ikrârı anlamına gelir. "*Kitabet ikrâr*": Yazı ile yapılmış olan ikrardır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 27; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-jümûn ve'l-'ulûm*, 1: 246.

⁴⁸⁰ Askerî, *el-Furûk fi'l-lûgâ*, 44.

⁴⁸¹ Zekerîyya el-Ensârî, *el-Hudûdü'l-emika*, 74.

⁴⁸² Ferhat Koca, "İkrâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 38-40.

⁴⁸³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 5: 31.

⁴⁸⁴ Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 8: 37.

Fıkıhta ikrâr da bulunacak kişinin, akıllı, bülûğa ermiş, uyanık ve baygın olmaması gerekir. Lehine ikrârda bulunulan kişi akıllı olmayan veya mümeyyiz olmayan bir kişi de olabilir.

Fıkıhta ikrârın sahih olması için Mukarrun lehine kabulü gerekli değildir. Lakin mukarrun lehine ilk olarak bu ikrârı kabul etmez sonra kabul ettiğini söylese bu ikrârın bir hükmü olmaz. Konuşan bir kişi ikrârını işaretler ile yaparsa bu geçerli değildir.⁴⁸⁵

Hadîs usulünde bir muhaddisin okunulan hadisleri kabul etmesi anlamında kullanılır. Şeyh, hadisleri okuyan kişinin durumunu ikrâr ederse, hadisleri okuyan kişi ancak o zaman o hadisleri rivayet edebilir. Hadîs okuyan kişinin şeyhten rivayette bulunabilmesi için; şeyhin uyanık, kendi isteğiyle dinler ve dikkatini buna vermiş olması gerekir. Bu durumda şeyhin dikkatli bir şekilde öğrenciyi dinlemesi ikrâr yerine geçer.⁴⁸⁶

Her iki ilimde ikrârda bulunan kişi kendisini sorumluluk altına sokmuş olur. Bu terim Hadîs-i Şerifte görüleceği üzere fıkhi anlamda kullanılmıştır. Hadîs ilminde mukir kendisine okunulanları dinler. Bu açıdan bakıldığında öğrenci yani mukir "sarih ikrâr" yapar; hoca yani Mukarrun lehine dinler. Sonra hoca, mukir konumuna geçer ve o hadislerin kendisinin olduğunu ikrâr eder.

2.2.13. İ'lâm (إعلام)

Sözlükte "ilm" bir şeyi hakikatiyle anlamayı ifade eder. Bu iki şekilde gerçekleşir:

- Bir şeyi zati itibarıyla idrak etmek,
- Bir şeye, kendisi için var olan veya olmayan şeyler aracılığı ile hükmetmek.⁴⁸⁷

Hukukta, bir davanın sonucunun yazılı olduğu resmi belge anlamına gelir. Bu belgede davacının iddiası, delilleri, davalı kişinin vermiş olduğu cevap ve delilleri,

⁴⁸⁵ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 13: 219-240; Yazır, "İkrâr", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 2: 479-485.

⁴⁸⁶ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, 185; Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 151.

⁴⁸⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 236.

verilen hükmün gerekçesi ve karar yer alır. Bu belgede hâkimin kararı da vardır.⁴⁸⁸

Hadîs ilminde rivayet yollarından birisidir. Hocanın semâ veya kırâat ile almış olduğu hadisi veya hadîs kitabını öğrenciye göstererek bunların kendisinin olduğunu bildirmesi veya öğrencinin, hocasının hadislerini ona göstermesi ve hocanın buna itiraz etmemesi anlamına gelir.⁴⁸⁹

Netice itibariyle i'lâm, fıkhıta hükmün sonucuna etki eden delillerin, bilgilerin ve neticenin olduğu bir evrağa verilen isimdir. Hadîs ilminde ise hadislerin tahammül (hadîs alması) yöntemlerinden biri olarak anlam kazanmıştır. Fıkhıta sonucu, hadîs ilminde yolu ifade eder.

2.2.14. İlhâk (الحاق)

Sözlükte, bir işi yapmak için aynı olan şeyleri üst üste getirmek anlamına gelir.⁴⁹⁰

Fıkıh ilminde bir devlet arazisinin üzerinde yaşayan insanların, malları ile birlikte başka bir devletin himayesine girmesidir.⁴⁹¹

Hadîs ilminde bir hadîs yazılırken unutulmuş olan kelimelerin sayfa kenarına veya satırların arasına eklemek yahut kitabın aslına eklenen şey anlamına gelmektedir.⁴⁹²

Her iki ilimde sözlük anlamına yakın bir şekilde terimleşmiştir. Fıkıh ilminde, insanların vatandaşlık açısından değişme durumu söz konusu olmaktadır. Bu değişiklik kişilerin haklarını ve sorumluluklarını da etkiler.

2.2.15. İlzâm (الزام)

"لزم" kökünden gelir. Bir şeyin uzun süreli kaldığını ifade eder.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 205; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 426; Mehmet Akgündüz, "İ'lâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 72-73.

⁴⁸⁹ Mücteba Uğur, "İ'lâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 72.

⁴⁹⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 28; Tabânevi, *Keşşâfî istılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 254.

⁴⁹¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 245.

⁴⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 271; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 135.

⁴⁹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 543.

Fıkıhta ehliyet “vücûb” ve “edâ” ehliyeti şeklinde iki kısma ayrılır. Vücûb ehliyeti, kişinin hakları ve borçları taşıyabilecek özellikte olması anlamına gelir. Bu ilzâm ve iltizâm terimleriyle de ifade edilir. İlzâm, kişinin haklara sahip olabilmesi demektir. Bu haklar, miras, vasiyet, nafaka almaya hak kazanma gibi. İltizâm ise borç altına girebilmektir. İnsan hayatını cenin, çocukluk, temyiz, bulûü ve rüşd olarak beş kısma ayırırız. Cenin doğuma kadar eksik vücûb ehliyetine sahiptir. İlzâma dört konuda müsaittir fakat iltizâma müsait değildir. Cenin mirasçı olur, lehine yapılan vakıfta hak sahibi olur, lehine yapılan borç ikrârlarında hak sahibi olur, lehine yapılan vasiyetlerde hak sahibi olur. Fıkıhta kullanıldığı bir diğer anlam ise hâkimin bir konuda hüküm vermesidir.⁴⁹⁴

Hadis kitabı oluşturan müellifler kitaplarında yer alacak hadisleri belli şartlara göre seçmektedir. Şartı taşımasına rağmen alınmayan hadislerin olduğunu iddia etmeye hadis ilminde ilzâm denir.⁴⁹⁵

İlzâm terimi, fıkıh ilminde kişinin menfaatine yönelik haklara sahip olmayı ifade eder. Bu aynı zamanda toplumda bireyin, var kabul edildiğinde bir göstergesidir. Hadis ilmindeki anlamı mecazi bir şekilde yorumlamak mümkündür. Hadislerin alınmadığını iddia eden kişi, kitap sahibine: “Senin bu hadisleri alma hakkın var iken neden almadın?” sorusunu sormaktadır.

2.2.16. İnkita’ (انقطاع)

“قطع” kesmek ve koparmak anlamına gelir. Gözle görülebilen veya varlıkları akılla bilinen basiretle algılanan şeyleri birbirinden ayırmak demektir.⁴⁹⁶ Diğer bir anlamı ise tükenmek ve bitmektir.⁴⁹⁷

Fıkıh ilminde selem akdinde piyasadan malın çekilmesi (münkatı’) anlamında kullanılmıştır. Böyle bir mal üzerinde selem akdi sahih değildir.⁴⁹⁸

Hadis ilminde ise senetteki râvinin düşmüş olduğunu belirtmek için

⁴⁹⁴ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 8: 205; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 534.

⁴⁹⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 137.

⁴⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 379.

⁴⁹⁷ Tahânevi, *Keşşâfî istılâhâtî'l-fimîn ve'l-'ulûm*, 3: 536; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 439.

⁴⁹⁸ Abdullah b. Mahmûd Mevsâlî, *el-İhtiyâr li-Ta'îlî'l-Muhtâr*, 167.

kullanılır.⁴⁹⁹ Munkatı konusunun izah edildiği 28. Maddede de açıklaması yapılacaktır.

Her iki ilimde de kullanılmakla birlikte daha çok munkatı' terimi ile ifade edilmişlerdir.

2.2.17. İ'tibâr (اعتبار)

Kur'an'daki Yusuf kıssasının sonundaki "لقد كان في قصصهم عبرة لأولي الألباب" "onların kıssalarında akıl sahipleri için **ibret** vardır" (Yusuf, 12: 111) ayeti ile (Haşr, 59: 2) deki "فاذبحوا بأول الأضداد" "ey akıl sahipleri **ibret alın**" mealindeki ayetlerde geçen bu kelime çok çeşitli manalarda kullanılmaktadır.⁵⁰⁰ İbret kelimesinin sözlük anlamı; "fiil olarak yani "abera" şeklinde kullanıldığında, "bir halden diğer bir hale geçti, yürüyerek geçip gitti" gibi anlamlara gelir. Masdar olarak kullanıldığında yani, 'ubûr ve ibret 'şeklinde masdar olarak kullanıldığında ise, 'gerek yüzerek, gerekse gemi, hayvan veya köprü üzerinden, her ne suretle olursa olsun, suyu ya da dereyi geçmek gibi anlamlara gelir."⁵⁰¹ Kelimenin aslında mevcut olan "geçmek, katetmek ve geçiş" anlamlarının, hakiki kullanımından daha çok, m e c â z î kullanımlarda meşhur olduğu görülmektedir. Türkçe'de ise i'tibâr ise, saygı göstermek, önem vermek veya bir şeyin kararlaştırılan değeri anlamında kullanılır.⁵⁰²

Fıkıhta ise bu kelime öncelikle kıyasın kendisinin delil oluşu konusunda daha sonra ise kıyasla eş anlamlı olarak kullanıldığı görülür.⁵⁰³ Mesela Serahsî (v.483/1090) "Ey akıl sahipleri ibret alınız" ayetindeki itibar; kıyas ve nassın olmadığı yerde re'y ile amel etmektir" şeklinde yorumlar.⁵⁰⁴ Yine i'tibâr kelimesi hakkında Cürçânî (816/1413), "kıyasın tâ kendisi= 'aynu'l-kıyâs" veya "kıyasın menba'ı" şeklindeki kısa ifadeden sonra, "hakkında hüküm sabit olan şey/lerden, istenilen hükmü çıkarmaktır ve ona benzetmektir"⁵⁰⁵ şeklinde izah yapar.

Bu kavram, fıkıhın alt başlıklarından muamelat konusundaki ribâ konusunda

⁴⁹⁹ Tabânevi, *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, 3: 538.

⁵⁰⁰ Abdullah Acar, "İslam'da Evlat Edinme Yasağının Hikmetinin Hz. Yusuf ve Hz. Musa'nın Evlatlık Olmaları İle İrtibatı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33, (Konya, 2019), 429.

⁵⁰¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 172; Tehânevi, *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Funûn*, 3: 215.

⁵⁰² Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 468.

⁵⁰³ Abdullah Acar, *Fıkhi Açından Kur'an Kıssaları* (Konya, Ekopi yayımları, 2010), 192 vd.

⁵⁰⁴ Serahsî, *Usûl*, thk, Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, 2: 106.

⁵⁰⁵ Cürçânî, *Kütübü'l-Ta'rifât*, 30.

ise teknik bir manada kullanılır. Tarik-i i'tibâr, mamul maddenin hammadde içerisindeki karşılığından fazla olması demektir. Örneğin susam ile susam yağının değiştirilmesi caiz değildir. Çünkü bunlar eşitlenemiyor. Bu değişim ancak i'tibâr yolu ile olur.⁵⁰⁶

Hadîs ilminde bir hadisin başka isnatlarla rivayet edilip edilmediğinin araştırılması anlamına gelir. Râviye ta'dil lafzı olarak söylenen "yüktebû hadîsühû li'l-i'tibâr (hadisi i'tibâr için yazılabilir) ifadesi bu araştırmanın yapılmasının gerekli olduğunu belirtir. Araştırma sonucu bulunan hadisler sahih, hasen veya zayıf olabilir. Hadîsin bulunmama durumu da vardır.⁵⁰⁷

i'tibâr terimi, fıkıh ilminde, mal'ın fâizden korunması, helâl dairesi içinde kalması için uygulanan bir yöntemin adı olmuştur. Hadîs ilminde ise bu terim, hadislerin kuvvetlendirilmesi anlamındaki bir arama yöntemi

2.2.18. Mahrec (مخرج)

"خرج" bir yerden veya durumdan dışarı çıkmaktır. Bu yerin ev, şehir veya elbise olması ile durumun psikolojik bir durum olması arasında fark yoktur.⁵⁰⁸

Fıkıhta ölen kişiden kalan mirasın kaç parçaya bölüneceğini gösteren payda anlamına gelir.⁵⁰⁹ Mehâric ise mahrec kelimesinin çoğuludur. Her hisse sahibinin alması gereken en küçük sayıyı ifade eder.⁵¹⁰

Hadîs ilminde, hadisin kaynağı anlamında kullanılmaktadır.⁵¹¹ Fıkıh ilminde mirasın kaynağını ifade eden sayı anlamında kullanılmıştır. Hadîs ilminde ise çıkış noktası anlamı kazanmıştır.

⁵⁰⁶ Mevsili, *el-İhtiyâr*, 163.

⁵⁰⁷ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtî'l-funûn ve'l-'udûm*, 3: 215; Salahattin Polat, "i'tibâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 455.

⁵⁰⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 476.

⁵⁰⁹ Yazır, "Mahrec", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 430; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 5: 210; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 336.

⁵¹⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 17: 432.

⁵¹¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 38.

2.2.19. Maktû' (مقطوع)

Sözlükte kesmek, koparmak anlamlarına gelmektedir. Hem akılla hem sağduyuyla algılanan şeyleri birbirinden ayırmak demektir.⁵¹²

Fıkıh ilminde, pazarlığa konu olmamış, değeri belirli, net rakam.⁵¹³ Bunun dışında Ebû Hanîfe, maktu' hadis ile ilgili "Resûlullah'tan gelen başım gözüm üstüne, sahabeden gelenlerde muhayyeriz, tâbiîn'den gelenlerde ise onlar ricâlse, biz de ricâliz" demiştir. Kıyası celî ile amel etmeyi tâbiîn'den maktu' olarak gelene öncelemiştir.⁵¹⁴

Hadis ilminde Tâbiîn ve tebeu't-tâbiînün söz ve davranışlarını ifade eder.⁵¹⁵ Maktû' metinle ilgilidir.⁵¹⁶ Maktû terimi ilk defa hadis terimlerinin II. (VIII.) yüzyılda İmâm Şafîi, "isnadı muttasıl olmayan münkatı' hadis" anlamında kullanmıştır.⁵¹⁷

2.2.20. Ma'lûl (معلول)

Kök itibariyle illetten gelmiştir. Hastalıklı, sakat, bir uzvunu kaybetmiş, özürlü gibi anlamlara gelir.⁵¹⁸

Hadis ilminde hadisin senet veya metin kısmında herkes tarafından görülmeyen bir kusuru olan hadis için kullanılır. Bu tür hadislere, muall veya muallel de denir.⁵¹⁹

Ma'lûl, fıkıh ilminde insanda meydana gelen bir eksikliği, hadis ilminde ise hadis nakil konusunda meydana gelen bir eksikten bahsedilir. Hadis naklinde kusurdan sorumlu olan kişinin kendisidir. Fıkıhta bahsedilen kusur ise irâdemizle olabileceği gibi irâde dışı da olabilir.

⁵¹² İsfahâni, *el-Müfredât*, 1204.

⁵¹³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 339.

⁵¹⁴ Subhî, *Mebâhîs fi 'ulümü'l-hadis*, 210.

⁵¹⁵ Seydişehri, *Usûl-i hadis*, 33; Bilmen, *İstidlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 29.

⁵¹⁶ İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadis*, 47; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 78; Tahânevî, *Keşşâfü istidlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1632; Subhî, *Mebâhîs fi 'ulümü'l-hadis*, 207.

⁵¹⁷ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstidlâhları*, 132; Mehmet Efendioğlu, "Maktu'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 457-458.

⁵¹⁸ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 578.

⁵¹⁹ Tahânevî, *Keşşâfü istidlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 327; Mehmet Efendioğlu, "Mu'allel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 312.

2.2.21. Masnû' (مصنوع)

Sözlükte “صنَع” bir fiil icat etmek anlamına gelir.⁵²⁰ Her fiil sun' değildir fakat her sun' bir fiil ifade eder.⁵²¹

Fıkıhta bu terim istisnâ' akdinde geçmektedir. İstisnâ', bir sanatkâr ile belirli bir şey yapması üzerine ücret karşılığı anlaşmayı ifade eder. İmal edilen şeye “masnû” denir. Sâni' ve müstasni' arasında niza çıkarmaması için yapılması istenilen şeyin tarifinin iyi bir şekilde yapılması gerekir.⁵²² Hz. Peygamber bu yöntem ile Mescid-i Nebevî için bir minber ve kendisi için bir yüzük yaptırmıştır.⁵²³

Hadis ilminde mevzû' söz anlamında kullanılmaktadır. 26. Maddede açıklanacaktır.

Fıkıh ilminde sıkça kullanılan bir terimdir. Hadis ilminde de kullanılmakla birlikte bu terim yerine kullanılan mevzû' terimi daha yaygındır.

2.2.22. Meclis(مجلس)

Bu kelime hangi lafza muzâf olarak gelirse o lafza istilâh anlamı verir. Fıkıh ilminde, akdin yapılması için görüşmelerin yapılacağı yer ve zaman olarak tanımlanır. Örneğin; Akid, hibe, vasiyet, bey' ve davaların yürütüldüğü yer.⁵²⁴ Nikâh meclisi, nikâh kıymak için toplananların olduğu yer.⁵²⁵

Hadis ilminde bir muhaddisin yapmış olduğu toplantı ve bunun sonucunda ortaya çıkan eser anlamına gelmektedir. Bu eser içerisinde, o toplantıda yazılan hadisler bulunmaktadır.⁵²⁶

Meclis kelimesi kullanıldığı yerlerde, sözlük anlamı doğrultusunda anlam kazanmaktadır. Fıkıh ilminde ittihad-ı meclis yani meclis birliği akdin

⁵²⁰ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 43.

⁵²¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 80.

⁵²² Bilmen, *İstilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 6: 118; Hamza Aktan, “İstisnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 393.

⁵²³ Buhârî, “Salât”, 64; “Büyü”, 32; “Libâs”, 46.

⁵²⁴ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 135.

⁵²⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10: 14; Yazır, “Meclis”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 396; Bilmen, *İstilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, 2: 9.

⁵²⁶ Bilal Aybakan, “Meclis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 239-240.

asıllarındandır. Hükme etkisi olan bir etkindir. Hadis ilminde ise bu durum söz konusu değildir.

2.2.23. Mesmû' (مسموع)

Sözlükte “سَمِعَ” kişinin kendisiyle işittiği şeyi ifade eder. İşitmeye ve dinlenilmeye layık olan şeydir.⁵²⁷ Fıkıhta davası dinlenmiş veya dinlenilebilir anlamında kullanılmıştır.

Hadiste semâ veya kırâat gibi bir yolla alınmış olan hadis için kullanılır.⁵²⁸

2.2.24. Metrûk (متروك)

Sözlük anlamı bir şeyi bilerek kabul etmemek veya zor bir durum ile karşılaştığında bırakmaktır.⁵²⁹

Fıkıh ilminde ilk defa Arazi Kanunnâmesinde kullanılmıştır. Bir halkın serbest bir şekilde yararlanması için ayrılmış toprak anlamına gelir.⁵³⁰ Namazgâh, pazar ve panayır yerleri bu kabildendir.⁵³¹

Hadis ilminde zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Günlük hayatında yalan söylediği bilinen fakat hadis uydurduğu bilinmeyen bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis anlamına gelir.⁵³² Bu râvi günlük hayatta, yalan, gaflet gibi kusurlarla itham edilmektedir.⁵³³ Aynı zamanda cerh lafzı olarak da kullanılmaktadır. “Metrûkun hadis” şeklinde kullanıldığında bu kişinin hadisi yazılmaz anlamında kullanılır.⁵³⁴ Bu tür bir hadis inanç ve hükümler konusunda olursa bununla amel edilmez. Terk edilmesi vâcib olur. Çünkü bunun mevzû' olma ihtimali de vardır.

⁵²⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 604; Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, 2: 371.

⁵²⁸ Aydın, *Hadis İstihlâk Sözlüğü*, 176.

⁵²⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 279.

⁵³⁰ Hacı Mehmet Günay, “Metrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 416-417.

⁵³¹ Küçük Ali Haydar Efendi Eminefendîzade, *Şerhu cedid il-kanuni'l-arazi*, (İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, 1311,) 43; Çeker, Orhan, *Arazi Kanunnamesi* (İstanbul: Ebru Yayınları, 1985), 16.

⁵³² Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-funûn ve'l-'ulûm*, 2: 1436; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmisu*, 1: 29.

⁵³³ Subhî, *Mebâhîs fi 'ulûmü'l-hadis*, 206; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 60; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstihlâk*, 124-294; Mehmet Efendioğlu, “Metrûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 415-416.

⁵³⁴ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, 164; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 95; Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 233.

Lakin râvinin tövbe ettiği biliniyorsa ve hadîs sıhhat şartlarını taşıyorsa hadîs dinlemek ve delil göstermeye cevâz verilebilir.⁵³⁵

Sonuç itibarıyla şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Bu terimin ilk defa hadîs ilminde kullanıldığı görülmektedir. Hadîs ilminde râvi'nin üzerindeki etkisi bakımından tanımlanmıştır.

2.2.25. Mevkûf (موقوف)

Sözlükte durmak, durdurmak anlamlarına gelir.⁵³⁶

Fıkıh ilminde yetki sahibi olmaması veya üçüncü bir şahsın hakkının bulunması sebebiyle geçerli hale gelememiş akit, askıya alınmış akit anlamına gelir.⁵³⁷ Fuzûlî ve mümeyyiz çocuğun akitleri bunun örnekleridir.⁵³⁸ Fuzûlî veya çocuk tarafından meydana getirilen tasarruflar o sırada yetkili bir kişinin bulunması ile mevkûf hale gelir.⁵³⁹

Hadîs ilminde isnat zincirinin Hz. Peygamber'e ulaşmadan sahabe derecesinde durması ve sahabenin söz, fiil ve takrirlerinin rivayet edilmesine denir.⁵⁴⁰ Bu hadîs çeşidinde isnad sahabeye kadar kesintisiz (muttasıl) olarak gitmişse "Mevsûl, mevkûf" adını alır. Fakat isnatta kopukluk olmuş ise "Mevsûl olmayan Mevkûf" adını alır.⁵⁴¹ Mevkûf sadece sarîh olabilir. Hükmen mevkûf olmaz.

Şayet sahabeden nakledilen hadîs akıl ile idrak edilebilen ve re'ye imkân vermeyecek şekilde ahkâmdan olursa bu merfu' olur. Çünkü böyle bir konu ancak

⁵³⁵ Seydişehrî, *Usûl-i hadîs*, 80.

⁵³⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1566.

⁵³⁷ Tahânevî, *Keşşâfı istilâhâtı'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1671; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 300; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 42.

⁵³⁸ Yazır, "Mevkûf", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 418; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 35; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, 79-80.

⁵³⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 450.

⁵⁴⁰ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 46; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 212; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 75; Subhî, *Mebâhis fî 'ulûmü'l-hadîs*, 207; Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstilâhları*, 132; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 29; Abdullah Aydın, "Mevkûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 437-438.

⁵⁴¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs*, 46.

Hız. Peygamber'den nakledilir. Eğer sahabeden nakledilen re'y ve icthead ile anlaşılabilen bir rivayet ise bu mevkûf olur.⁵⁴²

Fakihlere göre mevkûf hadîs "eser" ismi ile tanımlanmıştır. Hız. Peygamberden rivayet edilene ise " Haber" denir.⁵⁴³ Hem hadîs hem de fıkıh ilminde, yetkin olan kişiye ulaşamamalarından dolayı bu ismi almışlardır.

2.2.26. Mevzu' (موضوع)

Sözlükte indirmek, yerleştirmek, kendine özgü olan şeylerin mahalli anlamlarına gelir.⁵⁴⁴

Fıkıh ilminde, akdin hükmü yani sonucu anlamında kullanılır.⁵⁴⁵

Hadîs ilminde, Hız. Peygamber söylemediği halde o söylemiş gibi yalan söz uydurmaya denir.⁵⁴⁶ Bir sözün mevzû' olduğu, onu uyduranın ikrarıyla, kendisinin ikrâr sayılabilecek beyanıyla, kelimelerdeki ve manadaki tutarsızlıkla, rivayet edilen sözün his ve müşahedeye aykırı gözükmesiyle, rivayet edilen sözün yapılan ufak iş karşılığında çok büyük ceza ve mükâfat vadetmesiyle, hadîs uyduran kişinin yalancılıkla tanınmış olmasıyla, şahsi arzular peşinde koşan biri olduğunun bilinmesiyle ortaya çıkar. Bâtil ve masnû terimleri ile de bu anlam ifade edilir.⁵⁴⁷ Mevzû' olduğu bilinen sözün kışsa olarak, sakındırmak, iyiliğe yönlendirmek gibi sebeplerle de nakledilmesi yasaklanmıştır.⁵⁴⁸ Buna Hadîs-i muhtelak da denir.⁵⁴⁹

Hadîs-i şerifte şöyle geçmektedir: "Benim ağzımdan yalan uydurursa cehennemdeki yerini hazırlasın".⁵⁵⁰

⁵⁴² Seydişehri, *Usûl-i hadîs*, 33.

⁵⁴³ İbnü's-Salah, *'Ulûmü'l-hadîs*, 46; Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstidlâhları*, 132.

⁵⁴⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1554; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 212.

⁵⁴⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 374.

⁵⁴⁶ Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 58; Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmü'l-hadîs*, 293.

⁵⁴⁷ İbnü's-Salah, *'Ulûmü'l-hadîs*, 99; Tahânevî, *Keşşâfü' istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1675; Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmü'l-hadîs*, 264-266; Mehmet Yaşar Kandemir, "Mevzû' ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 493-496.

⁵⁴⁸ Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 78; Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstidlâhları*, 282.

⁵⁴⁹ Bilmen, *İstidlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 31.

⁵⁵⁰ Askalânî, *Fethu'l-bâri*, 1: 270.

2.2.27. Mu'addil (معدل)

Fıkıh ilminde, şahitlerin güvenilir olup olmadıklarını hâkime beyan eden kimseye verilen isimdir.⁵⁵¹

Hadis ilminde güvenilir olup olmadığı bilinmeyen bir râvi hakkında bilgi almak üzere kendisine başvuru alan âlim kişiyi ifade eder. Nâkid ve münekkid kelimeleri de bu anlamda kullanılır.⁵⁵²

Netice itibarıyla fıkhîta şahitlik ile ilgili konuda, hadis ilminde ise râvi ile ilgili durumda kullanılmaktadır. Her ikisinde de hem şahitlerin hem de râvinin durumunu anlatacak kadar bilgili ve güvenilir olan kimseyi anlatmak için kullanılır.

2.2.28. Munkatı' (منقطع)

"المنقطع" cisimler gibi gözle görülen bir şeyi veya varlıkları sadece akılla bilinen şeyler gibi basiretle algılanan şeyleri birbirinden ayırmak demektir.⁵⁵³

Hayızdan kesik, yaşı ilerlemiş olduğu halde hayız görmemiş kadın. (Munkatı' u'l-Hayz)⁵⁵⁴ Fıkıh usulcileri mürsel ve münkati' hadisi aynı kabul eder.⁵⁵⁵

Hadis ilminde, sahabeden bir gruba zaman itibarıyla yetişmiş olan tabiiilerin "Hz. Peygamber şöyle dedi" şeklinde rivayet ettiği hadise Mürsel Hadis denir. Şayet isnad tabii'ye ulaşmadan kesilirse ve bu isnatta üstündekinden işitmemiş bir râvi var ise ve râvi düşmüş ise buna Munkatı' denir.⁵⁵⁶

Munkatı' hadis çeşitleri şu şekilde sıralanmıştır: "*Muallak Hadis*": Senedin yalnız baş tarafında düşüş olan hadis. "*Mürsel Hadis*": Senedin yalnız sonunda düşüş olan hadis. Buradaki son Nebi'ye bitişen sahabedir. "*Müdal Hadis*": Senetteki râvilerin peşpeşe ve birden fazla olarak düşmesi: "*Munkatı' Hadis*": Bir senette bir

⁵⁵¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 383.

⁵⁵² Emin Aşıkutlu, Mu'addil, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 30: 304-305.

⁵⁵³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1204.

⁵⁵⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 399.

⁵⁵⁵ Yazır, "Münkati'", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 469; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 28.

⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 60; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılâhları*, 145; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 28.

râvinin düşmesi veya birden fazla olsa bile ayrı ayrı yerden düşmesi, “*Müdelles Hadis*”: Ravinin hadîs aldığı hocasının ismini söylememesi veya hocasını söylemesi fakat onun üstünde bulunan bir râviyi söylememesi, son olarak da hocasını bilinmeyen bir isimle, künyeye söylemesi.⁵⁵⁷

Yine isnatta râvilerin müphem bir şekilde anılması durumunda da buna Munkatı’ Hadîs denir.⁵⁵⁸

Sonuç itibariyle şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Mürsel hadisi delil olarak kabul edenler, müdellis olanın da rivayetini kabul etmektedir. Lakin mürseli delil göstermeyenler müdellislerin sözlerini kabul etmez.

2.2.29. Murâca’a (مراجعة)

Fıkıh ilminde ric’i bir talakla boşaması olmuş bir kadını tekrar nikah altına almak anlamında kullanılır.⁵⁵⁹ Ric’i talak, nikâh gerçekleşikten sonra ve birleşme olduktan sonra karısını boşaması ve iddet bitmeden geri dönmesi anlamına gelir.⁵⁶⁰ Buradaki boşamada üç talak ne açık ne de buna delâlet edecek şekilde olmamalıdır.⁵⁶¹

“Enes İbn Sîrîn, İbn Ömer’in ay hali iken hanımını boşadığını bunu Hz. Peygamber’e aktardığında ona “dönsün” diye buyurduğunu söyledi”.⁵⁶²

“Ona eşine dönmesini emret. Temizlendiğinde arzu ederse onu boşasın”.⁵⁶³

Hadîs ilminde, öğrencilerin bir hadisi hocalarından semâ etmeleri, sonrasında hadîsi kendi aralarında paylaştırarak ezber yapmaları ve bunun sonucunda müzakere yaparak bunları yazmalarıdır. Bu hadîs öğrenme metotlarından biridir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁷ Seydişehri, *Usûl-i Hadîs*, 36.

⁵⁵⁸ İbnü’s-Salâh, *‘Ulümü’l-hadîs*, 57.

⁵⁵⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 399.

⁵⁶⁰ Bilmen, *İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 2: 175.

⁵⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 6: 487; Yazır, “Murâca’a”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 237.

⁵⁶² Askalânî, *Fethü’l-bârî*, 10: 585.

⁵⁶³ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsar*, 4: 442.

⁵⁶⁴ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 213.

Hadislerde görüldüğü gibi Hz. Peygamber bu terimi fikhi anlamda kullanmıştır. Hem hadis hem de fıkıh ilminde aşamaları olan bir fiilden bahsedilmektedir. Lakin hadis ilminde olan anlamda aynı zaman içerisinde meydana gelen bir durumdan bahsedilir. Fıkıh ilmindeki anlam ise bir süreç gerektirir.

2.2.30. Ref' (رفع)

Sözlükte bir şeyi bir yerden kaldırmak veya şanı yüceltmek anlamında kullanılır.⁵⁶⁵

Fıkıhta dava konusunda kullanılmaktadır. Bir kararın daha üst bir mahkemeye götürülmesi anlamına gelir. Bu uygulama sistematik olmamakla birlikte Hz. Peygamber döneminde de mevcuttu. Medine'de davaları Hz. Peygamber veya görevlendirdiği sahabi, Medine dışında ise görevlendirilmiş kadılar dinleyip hüküm veriyordu. Kadıların kararına itiraz edenler veya incelenmesini isteyenler, konuyu Hz. Peygamber'e getirmiştir.⁵⁶⁶ Günümüzde "temyiz" kelimesi de bir kararın bir üst mahkemeye taşınması anlamına gelmektedir. Burada temyiz makamı Yargıtay'dır. Ref' kelimesi bir sözü birisine nispet etmek anlamına da gelir.

Hadis ilminde Hz. Peygamber'e nispet edilen söz anlamında kullanılır. Bu nispet açık ve dolaylı olarak iki şekilde olur. Yarfau'l-hadise (hadisi yükseltiyor); yeblügu bi'l-hadisi (hadisi ulaştırıyor); merfüan (merfû olarak), gibi ifadeler açık merfû sayılır. "Şöyle yapmamız emredildi", "şöyle yapmak sünnettir" gibi ifadeler ise dolaylı merfûdur.⁵⁶⁷

Fıkıh ilminde verilen anlama bakıldığında ref' uygulamasının Hz. Peygamber dönemine kadar gittiği görülür. Fıkıhta karar merciinde en üst noktaya ulaşmak ifade edilir. Hadis ilminde ise bir sözün Hz. Peygamber'e en anlaşılır şekilde nasıl nispet edileceği söz konusudur.

⁵⁶⁵ Tuhânevi, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 238; İsfahânî, *el-Müfredât*, 1: 503.

⁵⁶⁶ Fabrettin Atar, "Mahkeme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 338.

⁵⁶⁷ Abdullah Aydın, "Merfû' ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 180.

2.2.31. Sâkıt (ساقط)

Yüksek bir yerden düşmek, atılmak, kötülük, bozukluk gibi anlamlara gelir.⁵⁶⁸

Fıkıhta, varisi bulunması sebebi ile miras alamayan kimse anlamına gelir. Böyle bir kişiye mahrûm denir.⁵⁶⁹ Örneğin babanın babası, baba ile birlikte bulunduğu mirastan düşer.⁵⁷⁰

Hadis ilminde sâkıt kelimesi birden fazla anlama gelmektedir. Bu terim güvenilirlik vasfını kaybetmiş râvi için kullanılan bir cerh lafzıdır.⁵⁷¹ Yine bir hadiste senet ve metin kısmında atılan bir yerin olması durumunda da bu “sakıt” ismini alır.⁵⁷² Mürsel, munkatı’, mu’dal, muallak, müdelles bunlara örnek olarak verilebilir.⁵⁷³

Bu terim, fıkıhta kazanmış olduğu anlamda gayri ihtiyari bir durum vardır. Kişinin sakıt olması kendisi sebebiyle değil, başkası sebebiyledir. Hadis ilminde ise râvinin kendisinden kaynaklanan sebeple sâkıt olması söz konusudur.

2.2.32. Selef (سلف)

Sözlük anlamı, parayı, malı satın almadan önce vermektir.⁵⁷⁴ “Müecceli muaccel ile satmak” olarak da tanımlanabilir.⁵⁷⁵

Fıkıhta “selem akdi” manasında selef terimi kullanılmıştır.⁵⁷⁶ Para peşin, mal veresiye uygulamasıdır. Burada satılan mal mislidir. Burada şart ve görme muhayyerliği değil, ayıp muhayyerliği söz konusu olur. Selem akdinin kesinleşmesi için icap ve kabulün olması gerekir. Selem akdinin sahih olabilmesinin şartları şöyledir: Mebûin cinsinin, türünün, sıfatının, miktarının, semenin miktarının,

⁵⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 730.

⁵⁶⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 492.

⁵⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 17: 356; Yuzır, “Sâkıt”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 1: 428.

⁵⁷¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 234.

⁵⁷² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 258.

⁵⁷³ Askalânî, *Nazhetu'n-nazar*, 95; Abdullah Aydın, “Sâkıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 5.

⁵⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 772.

⁵⁷⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 106.

⁵⁷⁶ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 6: 8; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 43.

muamelenin süresinin, teslim yerinin açıklanması, mebiin teslim edilebilecek nitelikte olması ve bu şartların devam ediyor olması gerekir.⁵⁷⁷

Selem akdi, Kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁵⁷⁸ Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir:

Hz. Peygamber, “Herhangi bir şey için selem akdi yapan, miktarını ölçü ve tartı ile belirleyip; malın teslim vadesi de tayin ederek yapısın”.⁵⁷⁹

“Biz Resûlullah, Ebû Bekir ve Ömer zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve kuru hurma konusunda selem akdi yapardık”.⁵⁸⁰

Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe’den İmam Muhammed’e kadar selef; İmam Muhammed’den el-Hulvânî’ye kadar halef denilmiştir. Bir başka görüşe göre selef tabiîn’den ve sahabeden olan kişilere; halef ise onlardan sonra yaşamış müslümanlara verilen isimdir.⁵⁸¹ Hadis ilminde ise sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn yani ilk üç nesli anlatmak için kullanılır.⁵⁸²

2.2.33. Şâhid (شاهد)

Sözlükte, hazır olan anlamına gelmektedir.⁵⁸³ Bir olay veya durumla ilgili bir kişinin görüşünün alınması anlamına gelir.⁵⁸⁴ Kişi olay veya durumu görerek ve işiterek olaya vakıftır.⁵⁸⁵ Şahitliğin rüknü “şehadet ederim” cümlesini kullanmaktır. Burada erkek veya kadın ayrımı yoktur.

Şahitliğin iki şartı vardır: Birincisi, olay anında aklın yerinde olması, görüyor olmak,(a’ma olmamak) ve kişinin bizzat kendisinin görmesi. İkincisi, şahadetin edâ şartlarıdır. Bu kısım dört bölümden oluşur:

⁵⁷⁷ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 968; Yazır, “Selef (Selem)”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 4: 415.

⁵⁷⁸ Bilal Aybakan, “Selem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 402-405.

⁵⁷⁹ Askalâni, *Fethü'l-bâri*, 5: 114.

⁵⁸⁰ Askalâni, *Fethü'l-bâri*, 5: 115.

⁵⁸¹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhâr*, 12: 517.

⁵⁸² Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 274.

⁵⁸³ Cürcâni, *et-Ta'rifât*, 109.

⁵⁸⁴ Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 1043.

⁵⁸⁵ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 187.

Birinci bölüm, şahide dair edâ şartları; Buluğa ermiş, özgür, kör olmayan, dilsiz olmayan, fastık olmaması, had cezası almamış, hasmı olmamalı, had ve kısas davalarında erkek olması, kul hakkını ilgilendiren davada önce davanın açılmış olması, had ve kısas cezalarında bizzat şahitlik yapmak.⁵⁸⁶

İkinci bölüm: Şahadet lafzı kullanmak, şahitlerin ittifakı ve erkeklerin olmadığı yerde olay meydana geldiyse şahitlikte sayı.

Üçüncü bölüm: Mahkeme meclisinin dışında şahitlik geçerli değildir. Bir kişinin başka bir yerde söylemiş olduğu cümle davacı tarafından mahkemeye sunulamaz. Bir şahidin, fazilet sahibi, yaşlı ve zengin olması daha iyidir.⁵⁸⁷

Bir duruma şahit olması için bir kişiyi çağırmaya “işhâd” denir. Bir kişinin şahitliğine başvurulmasına ise “istişhâd” adı verilir.⁵⁸⁸ Hadîs-i Şerifte şöyle geçmektedir:

Hz. Peygamber’e büyük günahlar sorulduğunda “Allah’a şirk koşmak, anne-babaya karşı gelmek, insan öldürmek ve yalan yere şahitlik etmek” buyurmuştur.⁵⁸⁹

Ebü Sâid el-Hudrî’den rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, “ Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı kadar değil midir? diye sordu”.⁵⁹⁰

Hadîs ilminde, tek bir isnadla geldiği bilinen bir hadisin başka isnadlarının olup olmadığının araştırılması neticesinde, başka bir isnadın olduğu bilgisine ulaşıldığında, ikinci isnadın ravisine “şâhit”, bunu delil olarak zikretmeye “istişhad” denir. Şahid iki kısma ayrılır. Lafzî şahid ve manevi şahid. Lafzî şahid, hadîs metnin lafzen azizleştirilmesi anlamına gelir. Manevi şahid ise manen azizleştirilmesi anlamına gelir.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ İbn Âbidin, *Reddâ 'l-muhtâr*, 12: 476-480.

⁵⁸⁷ Yazır, “Şâhid”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 9-17,124.

⁵⁸⁸ Hacı Yunus Apaydın, “Şâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 278-283.

⁵⁸⁹ Askalâni, İbn Hacer, *Fethü 'l-bâri*, 5: 569.

⁵⁹⁰ Askalâni, İbn Hacer, *Fethü 'l-bâri*, 5: 574.

⁵⁹¹ Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmü'l-hadîs*, 241-242; Askalâni, *Nuḥbetu'n-nazar*, 46; Salahattin Polat, “Şâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 273.

Fıkıh ilminde şahit yaşanan bir olaya o sırada vakıf olması anlamında kullanılırken; hadîs ilminde elde bulunan metni destekler nitelikte başka bir isnada sahip olan kişi için kullanılır. Aslından burada şahit birinci metnin varlığını kuvvetlendirmektedir. Bu noktada şahit ve ravide aranılan özellikler birbirinden farklıdır. Yukarıda bahsi geçmiştir.

2.2.34. Takvîm (تقويم)

Fıkıhta bir mala veya emeğe biçilen değer anlamına gelir.⁵⁹²

Hadîs ilminde bir râvinin rivayet etmiş olduğu kitap veya hadisin eksik ve hatalı yerlerini düzeltmeye denir.⁵⁹³

Her iki ilimde de insan etkisinin söz konusu olduğu görülür. Fıkıhta verilen anlam hadise göre toplumun daha büyük bir kesimini etkiler. Çünkü insanın günlük hayatını idâme ettirmek için çalışmaya ve kazanmaya ihtiyacı vardır.

2.2.35. Ta'lik (تعلق)

“عَلَقَ” kökünden gelir. Bir şeye yapışmak⁵⁹⁴, asılmak, bir şeye bağlılık göstermek, belirli zaman bırakmak manalarını içerir.⁵⁹⁵

Fıkıh usulünde “şart” konusunda geçmektedir. Fürû’ fıkıhta bir işlemin hükümlerinin başlamasını veya bir işlemin devam eden hükümlerine son vermeyi gelecek bir zamana bağlamak anlamına gelir. Şart meydana gelmediği müddetçe hüküm başlamaz. Örneğin bir adam, karısına “şu işi yaparsan boş ol” dediğinde, karısını boşama işlemini, yapılacak o davranışa bağlamış olur.⁵⁹⁶

Hadîs ilminde rivayet edilen hadisin senet kısmının baş tarafından râvi veya râvilerin zikredilmediği ve “Hz. Peygamber böyle dedi” veya sahabi ve tabiine nispet

⁵⁹² Yazır, “Takvîm”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 205; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 539.

⁵⁹³ Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 305.

⁵⁹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 235.

⁵⁹⁵ Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 287; Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1029.

⁵⁹⁶ Bîlmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 25; Osman Kaşıkçı, “Şart”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 38: 365.

edilerek rivayet etmeye denir.⁵⁹⁷

2.2.36. Tashîh (تصحیح)

Sihhat kelimesinden türemiştir. Sözlükte iyi ve doğru hale getirmek anlamına gelir. Hukukta Yargıtay'ın vermiş olduğu kararın düzeltilmesi anlamında da kullanılır.⁵⁹⁸

Fürû' fıkihta, fâsid bir akdin fesadının giderilerek sahihe çevrilmesi anlamında kullanılmıştır. Sürenin bilinmemesi yönünden fasit olan satım akdi, belirsizlik kaldırıldığında sahihe dönüşür.⁵⁹⁹ Ferâiz ilminde bu terim, varislerin hisselerinin kesirsiz bölünmesi için yapılan payda eşitleme faaliyeti için kullanılmıştır.⁶⁰⁰

Örneğin;

1/8	Bakiye	1/6		
				
Karı	Oğul-Kız	Ana		
				
3	17	4	24	} Tashîh
9	34+17	12	72	

Hadîs ilminde bir hadisin sahih olduğunu söylemek, yanlış yazılan kelimelerin üzerine "sah" işareti yazmak anlamında kullanılmıştır.⁶⁰¹

Fıkıh ilminde geniş bir alanı teşkil eden konularda terim anlamı kazanmıştır. Her iki ilimde ortak olan anlam bir şeyi düzeltiyor olmasıdır. Fakat fıkıh ilminde düzeltilen şey sonucunda yeni sonuç doğmamaktadır. Hadîs ilminde ise yeni bir sonuç ortaya çıkma ihtimali mevcuttur.

⁵⁹⁷ Abdullah Aydın, "Mu'allak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 309.

⁵⁹⁸ Devclioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1035.

⁵⁹⁹ Apaydın, "Fesâd", 12: 420.

⁶⁰⁰ Tahânevî, *Keşşâfü İstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 19; Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 5: 210.

⁶⁰¹ Tahânevî, *Keşşâfü İstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 3: 19; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 310.

37. Tarîk (طريق)

Sözlükte yol anlamına gelir.⁶⁰² Fıkıhta tarîk-i âmm, hâs, gayr-i nâfiz, aks, avl, dabb, halef, hazf, hükm, isbât, kısmet, me'zemîn, münâzaa ve nisbet olarak kısımları vardır.⁶⁰³ Sınırlı sayıda ki kimselerin mülkü olan müşterek sokak anlamına gelir (tarik-i hâs). Tarik-i âmm ise herkese açık yol anlamına gelir.⁶⁰⁴ Alışveriş konusunda yolun satılması konusu işlenir. Burada üç tür yoldan söz edilir. Birincisi ana yola ulaştırılan tali yol, ikincisi çıkmaz sokağa giden yol, üçüncüsü ise kişinin şahsi mülkünde olan yol. Üçüncü olarak söylenen yolun satış sırasında satışa dâhil edildiğinin söylenmesi gerekir.⁶⁰⁵

Hadîs ilminde, hadîs metnini sonrakilere ulaştırılan râvilerin isimlerinin zikredildiği senet kısmına denir.⁶⁰⁶ Tarîk kelimesi fıkıhta hakiki anlamda, hadiste ise mecâzi anlamda kullanılmıştır.

2.2.38. Tedlîs (تدليس)

Kelimenin kökü deles'tir. Alacakaranlık ile aydınlığın karışması anlamına gelir.⁶⁰⁷ Fıkıhta farklı terimler ile de ifade edilir.

Fıkıhta tağrîr kelimesi bir kimseyi yanıltmak, aldatmak anlamına gelir.⁶⁰⁸ Aldatan kişiye "ğar"; aldanan kişiye "mağrur" denir. İvazlı akitlerde bir tarafın bilerek aldatılması anlamına gelir. Bu fiil için, hılâbe, gış, tedlîs, hıyânet, hud'a/hudâ gibi kelimeler kullanılır.

⁶⁰² İsfahânî, *el-Müfredât*, 920; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 122.

⁶⁰³ Yazır, "Tarîk", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 247-249.

⁶⁰⁴ Tabânevi, *Keşşâfû ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1133; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 546.

⁶⁰⁵ İbn Âbidîn, *Reddâ'l-muhtâr*, 10: 370.

⁶⁰⁶ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılâhları*, 9,72; Raşit Küçük, "İsnâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 154-159.

⁶⁰⁷ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 47; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 55.

⁶⁰⁸ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 193.

Tedlis: akit sırasında bilerek ve isteyerek bir malın kusurunu veya kötü bir özelliğini gizlemek demektir. Gış: Bir şeyde iyi özellik varmış gibi, kötü özellik yokmuş gibi göstermek.⁶⁰⁹

Tağrîr sözlü ve fiili olmak üzere iki kısma ayrılır. Fiili aldatmaya musarrat olarak bilinen hadis açıklamaktadır. Hz. Peygamber deve veya davarların memesinde sütü biriktirmeyi yasaklamış. Bu durumun fark edilmesi durumunda muhayyerlik hakkının doğacağını ve sağdığı süt karşılığında da bir ölçek hurma vermesi gerektiğini söylemiştir.⁶¹⁰

Sözle aldatmada ise malın değeri üzerinde gabn-ı fâhiş bulunmaması kaydıyla feshetme imkanı yoktur. Muhayyerlik ve fesh imkanı olabilmesi için gabn ve tağrîr'in birlikte olması gerekir.⁶¹¹ Hadis-i Şerifte şöyle geçmektedir:

“Sütü sağılmadan bırakılmış sağmal hayvanların satışı aldatmadır. Müslümanı aldatmak ise helal değildir”.⁶¹²

“ Alım-satım yaptığında karşı tarafa: Aldatmaca yok! de”.⁶¹³

Adda İbn Hâlid şöyle demiştir: Hz. Peygamber bana şunları yazıp verdi: “Bu Allah Resûlü Muhammed’in Addâ İbn Hâlid ile gerçekleştirdiği, Müslümanın Müslüman ile yaptığı satım aktidir. Bu akitte; kusur, harâm ve hıyânet söz konusu değildir”.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ Saffet Köse, “Hile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 28-29.

⁶¹⁰ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 5: 572; Askalânî, *Fethü'l-bâri*, 5: 33; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 10: 288.

⁶¹¹ Yazır, “Tağrîr”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 161-162.

⁶¹² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 5: 579.

⁶¹³ Askalânî, *Fethü'l-bâri*, 4: 640.

⁶¹⁴ Askalânî, *Fethü'l-bâri*, 4: 600.

Hadiste Tedlis türlerini şu şekilde sınıflandırılmıştır⁶¹⁵:

Tedlisü'l-İsnâd	Bir râvinin görülmeyen veya görüşse dahi hadis almadığı hocasından sanki hadis işitmiş gibi davranarak rivayette bulunmasına denir. Râvî bu tedlisi yaparken "kâle ve an" gibi işittiğini zannettirecek ifadeler kullanır. ⁶¹⁶ Bu isnad fasit bir amaç için yapılmışsa bu durum kötülenmiştir. Tahrimen mekruh seviyesinde olduğu söylenmiştir. Buradaki fasit maksat; hocasının veya hadisin zayıf olduğunu gizleme isteği, hocasını hadis rivayet edecek seviyede görmemek, hocasına düşmanlık yapma isteğidir. ⁶¹⁷
Tedlisü'ş-şüyûh	Râvinin rivayette bulunduğu hocasının tanınmaması için bilinmediği bir isim, künye ve lakap ile onu anmasıdır. ⁶¹⁸
Tedlisü't-Tesviye	Müdelisin sikâ olan şeyhlerin arasındaki zayıf ravileri söyleyerek sanki hepsi sikâ râviymiş gibi göstermesidir. ⁶¹⁹ Bu tedlis'e "Tecvid" de denir. ⁶²⁰
Tedlisü'l-atf	Rivayette bulunduğu hocaların isimlerini arka arkaya zikrederek sanki her ikisinden işitmiş intibası uyandırmaktır.
Tedlisü's-Sükût	"Duydum ki" dedikten sonra veya râvinin isnadını zikrederken "Haddesena" dedikten sonra kısa bir süre susarak bir hocanın ismini söylemesi.
Tedlisü'l-bilâd	Râvinin hadisi aldığı yeri söylerken herkesin bildiği uzakta olan bir ilim merkezinin adını kullanması lakin yakınında herkesin bilmediği bir yeri kastetmesidir.
Tedlisü'l-iskât	Râvinin hocasından işiterek değil de başka bir yolla öğrendiği hadisi "kale-dedi ki" ve "na" gibi siygalarla rivayet etmesi.
Tedlisü'l-hazf	Râvinin hocasından uygun olmayan bir yolla aldığı hadisi, bunu hissettirmeyecek şekilde onun adını kullanarak rivayet etmesidir.

Bazen de râvî ile rivayet ettiği kişi arasında bir veya birkaç kişi girebilir.⁶²¹ İlk anlatılan tedlis mekruhtur ve âlimlerin çoğunluğu tarafından bu durum kınanmıştır. Hadis ehli bu şekilde rivayette bulunan râvinin rivayetlerini kabul etmeme yönünde eğilim göstermiştir. Bununla birlikte bu râvinin şayet râvî işitme ve ittisal konusunda

⁶¹⁵ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstidlâhları*, 159.

⁶¹⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2: 9; Tahânevî, *Keşşâfü İstilhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 404; Seydişehrî, *Usûl-i Hadis*, 42.

⁶¹⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadis*, 43.

⁶¹⁸ Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-hadis*, 74; Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar*, 55; Tahânevî, *Keşşâfü İstilhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 404; Seydişehrî, *Usûl-i Hadis*, 44.

⁶¹⁹ Tahânevî, *Keşşâfü İstilhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 404; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstidlâhları*, 167.

⁶²⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadis*, 43.

⁶²¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadis*, 73; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstidlâhları*, 159.

bulunmadığı takdirde bu rivayeti mürsel hadisin hükmüyle bir tutanlar olmuştur. İkinci durumda ise hocasının ismini gizleme râvinin niyetine göre farklılık göstermektedir.⁶²² Tedrîs cerh sebeplerinden biridir.⁶²³ Bu terimin tanımı ilk olarak İmam Şafî tarafından yapılmıştır.

Mürsel hadisi hüccet kabul edenler, müdellisin rivayetini kabul ederler. Mürsel hadisi hüccet kabul etmeyenler ise müdellisin bu rivayetlerini kabul etmez.⁶²⁴

Netice itibarıyla şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Muâmelatta kullanılan anlamı ile hadîsteki Tedlîsü't-tesviye ve Tedlîsü'ş-şüyûh kavramlarının benzerlik gösterdiği görülür.

2.2.39. Tefrîk (تفریق)

Sözlükte, insanların ihtilaf ettikleri şeyler anlamında kullanılmıştır.⁶²⁵ Evliliğin bitmesi anlamına gelir.⁶²⁶ Tefrîk kelimesi fark kelimesinden farklıdır. Fark, ayırmak, dağıtmak anlamına gelir. Tefrîk ise iki şeyi yavaş yavaş birbirinden uzaklaştırmak suretiyle ayırmak anlamına gelir.⁶²⁷

Fıkıh ilminde bir kadının boşanma isteği üzerine mahkemeye gitmesi ve mahkeme kararı ile boşanması anlamına gelir. Kadının hangi durumlarda boşama isteyebileceği ile ilgili görüşler farklıdır. Fakihlere göre bazı tefrîk sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz; Hastalık ve beden ile ilgili kusurlar,⁶²⁸ kayıp olma durumu (gâip), hapis, nafaka konusunda sıkıntı yaşamak, şiddetli geçimsizlik.⁶²⁹

Hadîs ilminde, bir kişinin farklı özelliklerinin anılması sonucunda o kişiyi birden çok kimse zannetme durumu.⁶³⁰

⁶²² İbnü's-Salâh, 'Ulümü'l-hadîs, 74-75.

⁶²³ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 47; Bünyamin Erul, "Tedrîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 262-264.

⁶²⁴ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılâhları*, 164.

⁶²⁵ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 56; Tahânevî, *Keşşâfû istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 491.

⁶²⁶ Yazır, "Tefrîk", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 286.

⁶²⁷ Askerî, *el-Furûk fi'l-lüga*, 211.

⁶²⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5: 124.

⁶²⁹ Halil İbrahim Acar, "Tefrîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 277-279.

⁶³⁰ Aydınlı, *Hadîs İstılâhları Sözlüğü*, 315.

Bu terime hadîs ilminde verilen anlamda kişinin şahsı itibariyle bir belirsizlik mevcut iken; fıkıh ilminde şahıs belli, şahsın durumu ile ilgili olan bir konuda belirsizlik mevcuttur.

2.2.40. **Terk (ترك)**

Sözlükte isteyerek veya zorunlu olarak bir şeyi bırakmak, ondan ayrılmak anlamına gelir.⁶³¹

Fıkıh ilminde, yapılabilecek bir fiili yapmamak, boşanma, eşlerin evlerini kasten bırakıp gitmesi gibi anlamlara gelir.⁶³²

Hadîs ilminde, aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisler hakkında bir karara varıncaya kadar tümüyle amel edilememesidir.⁶³³

Fıkıh ilminde bu terime fiil olan bir anlam verilmiş iken; hadîs ilminde bir duraklama söz konusudur. Yine fikhi anlamda kişinin iradesi ile bir fiil yaşanmakta; hadîs ilminde ise istemsiz bir bekleyiş mevcut.

2.2.41. **Tezkiye (تزكية)**

“Zekâ” kökünden gelir. Sözlük anlamı, temizlemek, arındırmak, bereketlendirmek, temize çıkarmaktır.⁶³⁴

Fıkıh ilminde, bir hâkimin şahitlerin güvenilir olup olmadığını, adalet vasfını taşıyıp taşımadığını soruşturması anlamına gelir.⁶³⁵ Bu işlem kapalı ve açık olmak üzere iki şekilde yapılır.⁶³⁶ Davacı olan taraf şahitlerin tezkiyesini isterse hâkimin bunu yapması icmâ ile sabittir. Şayet böyle bir talepte bulunmazsa tezkiyenin yapıp yapılmaması noktasında ihtilaf vardır. Ebû Hanîfe buna gerek olmadığını, imameyn ise gerekli olduğu görüşünü paylaşır.⁶³⁷ Şahit hakkındaki olumlu görüşler ta'dil;

⁶³¹ İsfahâni, *el-Müfredât*, 273; Tahânevi, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 422; Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, 149.

⁶³² Mutarrizî, *el-Mugrib fi Tertibi'l-Mu'rib*, 39; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 570.

⁶³³ Aydınlı, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, 318.

⁶³⁴ Ecc, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 798.

⁶³⁵ Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 202.

⁶³⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 12: 458.

⁶³⁷ Yazır, “Tezkiye”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 375.

olumsuz görüşler cerh olarak isimlendirilir.⁶³⁸ Cerh ve ta'dilin hükmü anlamına gelir.⁶³⁹

Hz. Peygamber (s.a.v): "Onun gerçekte nasıl biri olduğunu Allah bilir. Ben Allah'a karşı kimseyi temize çıkaramam. Ama onun iyi biri olduğunu düşünüyorum" deyin.⁶⁴⁰

Hadis ilminde bir râvinin adalet ve zabt yönünden güvenilir olduğuna hükmetmek "Ta'dil": bir râvi de adaleti zedeleyici bir şey olduğuna hükmetmek ise "Cerh" olarak adlandırılır.⁶⁴¹ Burada tezkiyenin hangi nitelikteki kişi tarafından yapılacağı ve kaç kişi tarafından yapılacağı meselesi vardır. Bir kişinin tezkiyesi adâlet ve zabt durumlarını bilen bir kişi tarafından yapıldığında geçerlidir. Tezkiye de şahitlik durumunda istenilen iki şartı yoktur.⁶⁴² Çünkü tezkiye râvi hakkındaki karardır.⁶⁴³ Cerh ve Ta'dil'in kabulü için şu özellikler belirlenmiştir: Tezkiye'nin, cerh ve ta'dil bilen adalet sahibi bir kişi tarafından yapılmış olması gerekir; Bilgili bir kişi tarafından yapılan ta'dil sebep söylenmese bile geçerli kabul edilir; Cerh için ise bir sebep zikredilmesi gerekir; Cerh ve ta'dil bir kişinin görüşü ile olur; Râvi hakkında ta'dil edenler daha fazla dahi olsa cerh edenler varsa onlar esas alınır; Sika olan râvinin "bana sika olan kişi söyledi" demesi şeyhini ta'dil ettiği anlamına gelmez; Adil olan bir kişinin, rivayetini ismini açıkladığı bir kişi üzerinden yapması o kişiyi ta'dil manasına gelmez; Bir kişinin rivayet ettiği bir hadis ile amel edip buna uygun fetva vermesi, o râvilerin ta'dil edildiği anlamına gelmez; Bilgili olan bir köle ile kadının ta'dili geçerlidir; İsmi ve nesebi belli olmayan lakin adaleti ile bilinen bir râvi ile delil getirilebilir; Tövbe ettiği bilinen kişinin rivayeti geçerlidir; Hadisi okurken veya dinlerken gevşeklik gösteren kişinin rivayeti kabul edilmez; Müslüman kişinin buluğa ermeden önce yapmış olduğu rivayetler kabul edilir.⁶⁴⁴

⁶³⁸ Tuncay Başoğlu, "Tezkiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 77-79.

⁶³⁹ Askalâni, *Nuzhetu'n-Nazar*, 97.

⁶⁴⁰ Askalâni, *Fethü'l-Bâri*, 5: 590.

⁶⁴¹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadis*, 104; Aydın, *Hadis İstihlâkı Sözlüğü*, 320.

⁶⁴² Seydişehri, *Usûl-i Hadis*, 73.

⁶⁴³ Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 96.

⁶⁴⁴ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstihlâkı*, 363-384.

2.2.42. Vasiyet (وصية)

Sözlükte, ölüm gerçekleşikten sonra izafe edilen şeylerin sahibine intikalidir.⁶⁴⁵

Fıkıhta vasiyet “lâm” edatıyla kullanıldığında bir kimsenin öldükten sonra kalan mallarını bir kişiye veya hayır olarak bir yere vermesi;⁶⁴⁶ “ilâ” ile kullanıldığında malı ve çocukları konusundaki işleri bir başkasına havale etmek anlamına gelir. Bu kişiye mûsî denir. Bu vasiyet ölümden sonra lâzım hale gelir.⁶⁴⁷

Vasiyet çeşitleri şöyledir: Ayânî vasiyet, belirli olan malların vasiyetidir; Menâfî vasiyet, menfaatlerin vasiyetidir; Ekârîbe vasiyet, akrabalara yapılan vasiyettir; Mekrûh vasiyet, dinen fasık kabul edilen kişilere yapılan vasiyettir; Mutlak vasiyet, Olay, zaman ve mekân sınırlaması yapılmayan vasiyettir; Mübah vasiyet, zengin olan bir kişiye yapılan vasiyet; Vâcib vasiyet, kişinin zekât, hac, kurban gibi ibadetlerinin yapılmasını vasiyyet etmesidir. Aynı şekilde borcunun ödenmesi yönündeki vasiyette bu gruba girer; Müstehap vasiyet, varisleri ve borcu olmayan bir kişinin yaptığı vasiyettir. Bu kişi tüm mallarını bağışlar; Mürsel vasiyet, vasiyet edilecek miktarın belirli olması ve kesirli sayı kullanmaksızın söylenilmesidir. Örneğin, X kişisine elli bin TL vasiyet edilmesi.; Gayri mürsel vasiyet, vasiyet edilecek şeyin miktarının belirsiz olması ve kesirli sayı kullanarak söylenmesidir. Örneğin, X kişisine malın üçte birinin vasiyet edilmesi; Mukayyed vasiyet, belirli bir olay, bir mekan ile sınırlandırma getirilmiş vasiyettir. Örneğin “şurada ölürsem malımın üçte birini şu yere verin.”⁶⁴⁸

Vasiyette şu özelliklerin bulunması şarttır: Temlik etmeye ehil biri olması, borcunun vasiyet miktarından fazla olmaması, vasiyette bulunan kişinin yaşıyor olması, vasiyet edilen kişinin katil olmaması, vasiyet edilen şeyin temlik edilebilir

⁶⁴⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 225.

⁶⁴⁶ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 17: 55.

⁶⁴⁷ Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1793; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 17: 55; Abdüsselam Arı, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 552-555.

⁶⁴⁸ Yazır, “Vasiyet”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 5: 421-422; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 211.

cinsten olması ve malın üçte birini geçmemesi.⁶⁴⁹ Geçtiği takdirde varislerin izni gereklidir. Vasiyetin rüknü ise icaptır.

Abdullah İbn Ömer şöyle nakletmiştir: Allah Rasûlü “ Vasiyet edecek malı olan bir Müslümanın vasiyeti başucunda olmadan üst üste iki geceyi geçirmeye hakkı yoktu”.⁶⁵⁰

Abdullah İbn Abbas şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber “(vasiyet) üçte bir olur. Üçte bir de çok da (neyse)”.⁶⁵¹

Enes İbn Mâlik şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v), Ebû Talha'ya (ö.34/654)“Vasiyeti akrabalarından fakir olanlara tahsis et” buyurdu.⁶⁵²

Hadis ilminde, bir muhaddisin sefere çıkacak olan veya ölüm döşeğindeyken rivâyet hakkı kendisinde olan bir metni, başka bir kişiye verilmesini söylemesidir.⁶⁵³ Burada karşımıza iki durum çıkar. Vasiyet edilen bu metnin rivayet hakkına sahip olup olmaması. Çoğunluk rivayet için icâzet verilmesinin gerekli olduğu fikrini söylemiştir. Muhaddislere göre bu hadis nakil yollarından en zayıf olanıdır. Mal vasiyetinde de olduğu gibi ilim vasiyetinde de vasiyet edilen kitabın veya hadislerin aynen söylenilmesi gerekir.⁶⁵⁴

Hadis-i Şerifte geçen âyan ve ekârib vasiyettir. Görüldüğü gibi fıkıh ilmindeki anlam ile kullanılmıştır. Hadis ilminde bırakılan vasiyet, fıkıh ilminde ayân ve menâfi vasiyete benzemektedir. Hadiste kullanılan vasiyet aynı zamanda bir hadis nakil yoludur. Bu sebeple fıkıh ilmindeki hükümleri doğurmaz.

2.2.43. Velâ (ﻭﻻﺀ)

Sözlükte iki şeyin arasına başka bir şeyin girmesine izin verilmemesi anlamına gelir. Bu tanım yakınlığı ifade eder. Bu yakınlık mekân, soy, din ve

⁶⁴⁹ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 17: 55.

⁶⁵⁰ Askalâni, *Fethü'l-bâri*, 6: 58.

⁶⁵¹ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 7: 331; Askalâni, *Fethü'l-bâri*, 6: 67.

⁶⁵² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 7: 345; Askalâni, *Fethü'l-bâri*, 6: 77.

⁶⁵³ Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 89; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istilâhları*, 435.

⁶⁵⁴ Subhî, *Mebâhis fi 'ulümü'l-hadis*, 100; Çakan, *Hadis Usûlü* 55; Halit Özkan, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 555-556.

arkadaşlık yönünden olabilir.⁶⁵⁵

Fıkıhta, âzat etme ve muvâlât anlaşmasından doğan akrabalık kastedilmektedir. Fıkıh ilminde hem âzat eden efendiye hem de âzat edilen köleye mevâli denir.⁶⁵⁶

Velâü'l Atâka: Âzat edilme üzerine doğan velâ'dır. Bir kimsenin kölesini âzat etmesi veya mülküne köle geçtiğinde doğrudan âzat olması anlamına gelir. Velâ bağlayıcı bir hak sayılır. Bu sebeple alım-satım, hibe, sadaka gibi yollarla temlik edilemez. Nesep gibi kuvvetli bir bağıdır.

Velâü'l Muvâlât: İsteyerek yapılan velâdır. Sadece Hanefî mezhebi kabul ediyor. X kişisi, y adlı kişiye şöyle söyler: "Benim varsım yok. Öldüğümde malımı sen al. Ama ben hayattayken tazminini gerektiren bir suç işlersem öde." Bu şekilde teklif getiren kişi öldüğünde y kişisi mirasçı olur.⁶⁵⁷

Muvâlât terimi Hanbelî ve Malikî mezhebinde abdest alırken organların ardarda yıkanması anlamında kullanılmıştır.⁶⁵⁸

Bu terim ile bağlantılı diğer bir konu ise velâyettir. Velâyet bir işin sorumluluğunu üstüne almak anlamına gelir.

Velâyet türlerini şöyle açıklayabiliriz: Belirli kişiler üzerinde kurulu bulunan (velâyet-i hâss); devlet başkanının sahip olduğu (velâyet-i âmme); kısıtlı birinin mallarını idare etmek (velâyet 'ale'l mal); kâsır'ın evlendirilmesi, eğitimi gibi konular (velâyet 'ale'n-nesf); toplumda meydana gelen yolsuzluklar ile ilgili tedbir konusunda (velâyet-i cerâim); velâyeti altında bulunan kız çocuğunu evlendirme (velâyet-i icbâr); davalılar konusunda hüküm vermeye yetkili olmaya (velâyet-i

⁶⁵⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 2: 906.

⁶⁵⁶ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3: 346.

⁶⁵⁷ Tahânevî, *Keşşâfû istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 4: 388; Şükrü Özen, "Velâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 12-14.

⁶⁵⁸ Tahânevî, *Keşşâfû istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 4: 388.

kazâ); bir kişiden velâyet yetkisinin alınması (velâyet-i nez'î); bir kişinin nikâh konusunda yetkiye sahip olma (velâyet-i nikâh); kadının utangaçlığı sebebiyle nikâh konusunda işi velisine bırakması (velâyet-i nedb).⁶⁵⁹

Hadis ilminde velâ, fıkıh ilmindeki anlamı taşımaktadır. Mevâli terimi ise râvîlerin tesbit edilmesi yönünden çok önemlidir.

2.2.44. Zevâid (زوائد)

Sözlük anlamı, bir şeyin özelliklerine başka bir şeyin eklenmesidir.⁶⁶⁰ Fıkıh ilminde, bir eşyada meydana gelen fazlalık ve artış ifade eder. Bu terim fıkıh ilminde çeşitli gruplara ayrılmıştır.

Muttasıl zevâid, bir şeyin aslına yapışık olan fazlalıktır. Hayvanın şişmanlaması veya arsa üzerinde büyüyen ağaç buna örnek verilebilir. Munfasıl zevâid ise aslına yapışık olmayan fazlalıktır. Hayvanın doğurduğu yavru, ağacın meyvesi veya bir binanın kirası buna örnek verilebilir.⁶⁶¹

Bu terim sünnet ile kullanıldığında, Hz. Peygamber'in ibadet olarak yapmadığı şeyler anlatılır. Giyimi, oturması, kalkması gibi sünnetler kastedilir.⁶⁶²

Hadis ilminde, Kütüb-i sitte de bulunmayan veya ondan farklı olan hadislerin konularına göre bir araya getirilmek suretiyle oluşturulmuş kitaplara verilen isimdir. Örneğin, Hafız İbn Hacer el-Askalani'nin (ö. 852/1449) zevâidi dört tanedir.

⁶⁵⁹ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kümüsu*, 3: 352.

⁶⁶⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 677; Tahânevî, *Keşşüfü İstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 902.

⁶⁶¹ Yazır, "Zevâid", *Alfabetik İslâm Hukuku Kümüsu*, 5: 486; Mehmet Boynukalın, "Zevâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 302-303.

⁶⁶² Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 147.

Bunlardan biri Kütüb-i sitte ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) müsnedinde olmayan Bezzar'ın (ö. 292/905) Müsnedi'nin zevâididir.⁶⁶³

Zevâid kavramı, kullanıldığı yere göre sözlük anlamını doğrultusunda terimleşmiştir. Fıkıh ilminde borç, rehin, gasb gibi konularda geçmektedir. Maldaki artışın ne zaman ve ne şekilde meydana geldiği tarafların hak ve sorumluluklarını etkileyeceği için fıkıhta önemli bir yere sahiptir. Hadîs ilminde ise tarafları etkileyecek bir durum söz konusu değildir.

Bu terimi bir başka açıdan değerlendirecek değerlendirecek olursak şöyle söyleyebiliriz: Fıkıh ilminde kullanıldığı anlam Mahkûm fih'in "Sırf Allah hakkı olan hükümler" kısmına girmektedir. Çünkü burada fertlerin menfaatin korunması söz konusudur. Bu bölümdeki haklar konusunda taraflar özgürdür. Hadîs ilmindeki anlamın ise "Sırf Allah hakkı olan hükümler" kısmına girdiğini düşünüyoruz. Çünkü hadisler Allah'a ibadet etmek için bir vasıta. Muhaddis olmayan kişilerin hazırlanmış olan kitaplara güvenmesi söz konusudur. İbadetler ve dini yaşayış noktasında yanlış yönlendirme söz konusu olabilir. Bu sebeple dikkat ve sorumluluk ile hadislerin toplanması gerekir.

⁶⁶³ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstılâhları*, 221-223; Abdullah Karahan, "Zevâid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 303-305.

2.3. UKÛBÂT

2.3.1. Darb (ضرب)

Sözlük anlamı bir nesneyi başka bir nesnenin üzerine düşürmek, bir şeye vurmak gibi anlamlara gelir.⁶⁶⁴ Fıkıhta vurmak, dövmeek, bir şeyi düşürmek, rızık peşinde koşmak gibi anlamlarda kullanılır.⁶⁶⁵ Kıymeti henüz üzerine basılmamış parayı belirtmek içinde bu terim kullanılır.⁶⁶⁶

İbn Ömer, "Hz. Peygamber'in dövme ile alâmet yapılmasını neyhettiğini" rivayet etmiştir.⁶⁶⁷

Hadis ilminde, hadis metinlerinde veya senedinde yapılan bir yanlışlığın veya fazlalığın üstünün çizilmesi ile düzeltilmesi anlamına gelir.⁶⁶⁸

Hadis-i Şerifte lanetlenen bir fiil anlamında geçmiştir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de de geçen bir kavramdır. Hadis ilmindeki anlamını kazanması hadislerin senetleriyle yazılmasından sonra olmuştur.

2.3.2. Mesrûk (مسرُوق)

Sözlükte kişinin hakkı olmayan bir şeyi gizlice almasıdır.⁶⁶⁹

Fıkıhta hırsızlık bahsinde çalınan mal anlamında kullanılır. Hırsızlığı iki başlık altında inceleyebiliriz. Birincisi serikat-ı sugra (küçük hırsızlık) ki bunun zararı sadece mal sahibine ulaşır. İkincisi serikat-ı kübra (büyük hırsızlık) ise zararı hem mal sahibine hem de Müslümanları etkiler.⁶⁷⁰

Hadis ilminde, bir hadisin bir râvi ile rivayet edilmesi meşhûr olmuş bir durumda iken bazı sebepler ile o râvinin ismini kaldırıp, onun yerine aynı tabakadan

⁶⁶⁴ İsfahâni, *el-Müfredât*, 884-886.

Yazır, "Darb", *Alfabetik İslâm Hukuku Kämusu*, 1: 334; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 91

⁶⁶⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 8: 315.

⁶⁶⁷ Askalâni, *Fethü'l-bârî*, 11: 284.

⁶⁶⁸ İbnü's-Salüh, *Ulümü'l-hadis*, 267; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları*, 470; Mücteba Uğur, "Darb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 486.

⁶⁶⁹ İsfahâni, *el-Müfredât*, 718.

⁶⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 8: 315; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 367.

başka bir râvi koyup bu şekilde rivayet edilen hadîs anlamına gelir. Buna maktûb hadîs denir.⁶⁷¹

Genel olarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Hadîs ilmindeki anlamına insanlara etkisi yönünden baktığımızda serikat-ı kübra olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Hadîs-i Şerifler Müslümanların temel kaynaklarından biridir. Onlar ile ilgili yapılabilecek her tasarruf bu bilinçle olmalıdır. Bu durum sadece kişinin kendisini ilgilendirmez.

2.3.3. Siyer (سیر)

Siret kelimesinin çoğuludur. İyi veya kötü gidilen yol anlamına gelir.⁶⁷² Fıkıh ilminde, hem devletler genel hukukunu hem de devletler özel hukukunu içine alan bir anlam kazanmıştır. Toplum ve birey ile ilişkilerin nasıl olacağı, siyaset, hukuk gibi konular, toplumlararası ilişkiler bu kavram içine girmektedir.⁶⁷³ İmâm Muhammed'in "siyer-i kebir" adlı eseri, savaş hukuku ile ilgili konuları içerir.⁶⁷⁴ Muhammed Hamidullah (ö. 2002), siyer kelimesinin ilk defa Ebû Hânife tarafından kullanıldığını belirtir.⁶⁷⁵

Hadîs ilminde Hz. Peygamber'in hayatını anlatan kitaplar için kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda bir ilim dalının ismidir.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Tahanevî, *Kavâidü fî 'Ulûmi'l-Hadîs*, 545; Mehmet Efendioğlu, "Mesrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 336.

⁶⁷² Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 108.

⁶⁷³ Tabâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 5: 184; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 183.

⁶⁷⁴ Tahânevî, *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 1: 998; Yazır, "Siyer", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 4: 510; Ahmet Yaman, "Siyer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 316-319.

⁶⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 43.

⁶⁷⁶ Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve İstilâhları*, 3; Mustafa Fayda, "Siyer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 319-324.

2.4. ŞAHİS HUKUKU

2.4.1. Kitâbet

Sözlükte “yazarak dizme, vâcip kılma, gerekli kılma, takdir etmek gibi anlamlara gelir.”⁶⁷⁷

Fıkıh ilminde, kölenin özgürlüğü karşılığında sahibi ile belli bir bedel üzere anlaşması ile yapılan akde denir.⁶⁷⁸ Efendinin köleyi, yed bakımından kazancını sağlaması yönünde şimdi; rakabe bakımından bedelini ödemesi kaydıyla gelecekte âzât etmesidir. Bu akde mükâtebe denir.⁶⁷⁹ Bu akit sözle olabileceği gibi yazı ile de olabilir.⁶⁸⁰

Kitâbet çeşitleri şöyledir: “*Sahih Kitâbet*”, Cins, miktar ve bedelin belli olduğu mükatebedir. “*Fasit Kitâbet*”, fasit bir şart bulunduran mükatebedir. Örneğin iki taksit ile verilmek üzere ve taksit geciktiğinde üzerine yeni ilave edilen bedel karşılığında yapılan kitâbet. “*Batıl Kitâbet*”, in’ikad şartlarını taşımayan mükatebedir. Örneğin teslimi mümkün olmayan veya maldan sayılmayan bir şey karşılığında yapılan kitâbet. “*Müşterek Kitâbet*”, iki kişinin sahip olduğu bir köle hakkında yapılan mükatebedir. “*Sıks Kitâbet*”, kölenin özgürlüğünün bir kısmı için yapılan mükatebedir.⁶⁸¹

“Mükâteb kimse, kitâbet bedelinden bir dirhem dahi ödeme yükümlülüğü kaldığı sürece yine köledir”.⁶⁸²

Hadis ilminde sahabe ve tabiiler döneminde hadislerin yazılması anlamına gelir (Kitâbetü’l-Hadis).⁶⁸³ Yine bir şeyhin, öğrencisine hadis yazdırması veya yanında değilse göndermesi şeklinde hadis öğrenme metotlarından biri anlamına

⁶⁷⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, 1257.

⁶⁷⁸ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3: 333; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 40.

⁶⁷⁹ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 161; Tahânevî, *Keşşâfû istılâhâtü’l-fünûn ve’l-’ulûm*, 2: 1359; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 312.

⁶⁸⁰ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 14: 257.

⁶⁸¹ Yazır, “Kitâbet”, *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmusu*, 3: 328; Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 3: 342; Abdullah Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 128.

⁶⁸² Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsar*, 4: 594.

⁶⁸³ Ahmet Yücel, “Kitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 81-83.

gelir.⁶⁸⁴ Bu metot azimet şeklinde bir haberin öğrenilmesi olarak da geçmektedir.⁶⁸⁵ Bu iki şekilde olur. Birincisi hocanın bu metni icâzet olmaksızın vermesi, diğeri ise icâzesi ile birlikte vermesidir.⁶⁸⁶ Şeyh hadis yazarken veya yazdırırken yanında olan kişi bu hadislerden şüphe etmez. Hadislerin gönderildiği kişi ise güvenilir bir aracı olması kaydıyla bu hadislerle güvenir. Aynı zamanda hem hocasının hem de kâtibin yazısını tanır.⁶⁸⁷

Netice itibarıyla şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Fıkıhta kitâbet bir akit ismidir ve burada mahal köledir. Bu akit söz ile de olabilir. Hadis-i Şeriflerde fıkhi anlamda geçmektedir. Hadis ilminde ise bir yöntem/metot ismidir ve yazı ile olması gerekir.

2.4.2. Vakıf (وقف)

Sözlükte, altkoyup durdurmak anlamına gelir.⁶⁸⁸ Fıkıhta, bir malın sahibi tarafından bir hayır gözetilerek bir malın ebedi suretle tahsis edilmesi ile gerçekleşen bir kurumdur.⁶⁸⁹

İmameyn'e göre vakfedilen şeyi halkın hizmetine sunup ebedi olarak temlik ve temellüğe imkan vermemektir. Burada mülkü Allah'ın kabul etme durumu vardır. Ebû Hanîfe'ye göre ise mülkün kendisinin sahibinde kalması ile menfaatinin insanlar ile paylaşılmasıdır.⁶⁹⁰

Dört yolla vakfedilen şey vakfedenin mülkünden çıkar: Bir kişi bir şeyi vakfetmeye karar verdikten sonra heyet tarafından incelense fakat sonra bu kişi vakfetmekten vazgeçse heyet bunu kabul etmediğinde iş hâkime kalır. Hakim de vakfın olmasına hükmettiğinde bu mal vakfedenden çıkar; Bir kişi ölümden sonrası için bir şeyi vakfettiğinde, öldükten sonra bu mirasın üçte birinden karşlanır; Bir

⁶⁸⁴ Askalâni, *Nuzhetu'n-nazar*, 88; Seydişehri, *Usûl-i Hadis*, 105; Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istilâhları*, 432.

⁶⁸⁵ Nesefî, *Menâru'l-envâr*, 178.

⁶⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 173; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 182.

⁶⁸⁷ Subhî, *Mebâhis fi 'ulûmü'l-hadis*, 98.

⁶⁸⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 1538; Zekeriyya el-Ensâri, *el-Hudûdü'l-enika*, 75.

⁶⁸⁹ Bilmen, *Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmisu*, 4: 284; Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, 820.

⁶⁹⁰ Tahânevi, *Keşşâfü istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2: 1802; İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 9: 238; Yazır, "Vakıf", *Alfabetik İslâm Hukuku Kâmisu*, 5: 410.

kişinin “yaşarken ve öldükten sonra malımı vakfettim” ifadesi kullanması üç mezhep imamına göre lazım olur. İmam-ı Azama göre ise vakfın gelirini bağışlamış olur; Bir kişi yapmış olduğu mescidi yoluyla birlikte ayrı bir hale getirdiğinde yine mülkünden çıkmış sayılır. İsterse bundan dönebilir.⁶⁹¹

Vakfedilecek malın bir şahsa ait olması, kendisinden yararlandırılması caiz olan ve muayyen olması şarttır. Bu tek taraflı bir akittir. Sözlü olarak ifade edilir.⁶⁹²

Fıkıhta vakıf türleri şöyledir: “*Vakf-ı Lâzım*”, vakfeden kişi veya hâkim tarafından feshedilemeyen vakıftır. “*Vakf-ı Gayri Lâzım*”, fuzulinin yapmış olduğu vakıftır. Taraflarca feshedilebilir. “*Vakf-ı Müneccez*”, şarta ve gelecekteki bir olaya bağlanmayan, bir zaman sınırlaması getirilmemiş olan vakıftır. “*Vakf-ı Muallâk*”, bir şarta bağlı olarak yapılan vakıftır. Örneğin, “şu işim olursa bu malımı vakfederim.” Bu sahih değildir. “*Vakf-ı Muzaf*”, gelecek zamana bağlı olarak yapılan vakıf sahih değildir. “*Vakf-ı Mukavval*”, vakfı bir süre ile sınırlı tutmaktır. Bu sahih değildir. Örneğin “bir ay vakıf” olsun. “*Vakf-ı Müşa*”, bir kişinin başkasıyla ortak olduğu mülkdeki hissesini vakfetmesidir. Bu sahihtir. “*Vakf-ı Müsterek*”, birden fazla kişinin sahip oldukları mülkü vakfetmeleridir. Bu sahihtir. “*Vakf-ı Mariz*”, ölecek olan hastanın yapmış olduğu vakıftır. Vasiyet hükmü alır. “*Vakf-ı Fuzûlî*”, adına vakıf işlemi yaptığı kişinin icazetine mevkuftur. “*Vakf-ı İrsadî*”, Beytül mâle ait bir mülkün menfaatinin bir kişiye veya bir yere verilmesidir. Burada mülk yine beytül mâle aittir. Örneğin, camiye, medreseye. “*Vakf-ı Lissebil*”, çeşme, köprü, okul, mescid, kütüphane gibi halka faydalı eserler. “*Vakf-ı Müstagallatî*”, vakfı lissebil’in idaresi için vakfedilen şeylerdir. Bağ, bahçe gibi.⁶⁹³

Hz. Peygamber, kendisine Hayber’de bir toprak sahibi olduğunu söyleyen Hz. Ömer’e şöyle demiştir: “Dilersen mülkiyetini elinde bırakır ve menfaatini sadaka verirsin”. Hz. Ömer’de satılmamak, bağışlanmamak, kimseye miras kalmamak üzere sadaka olarak verdi.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 9: 251-267.

⁶⁹² Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, 226; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 42: 475-479.

⁶⁹³ Bîlmen, *İstidâhât-ı Fıkhiyye Kâmisu*, 4: 284-286; Kahraman, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 209.

⁶⁹⁴ Tahâvî, *Şerhu meânî’l-âsar*, 6: 140; Askalânî, *Fethü’l-bârl*, 6: 54.

“Onu tasadduk et. Mahsülü paylaşırısın. Aslı da satılmamak üzere ve hibe edilmemek şartıyla alıkonulsun (vakfedilsin)”.⁶⁹⁵

Hadıs ilminde bir haberi veya bir hadisi bir sahâbiye veya sonraki nesilden birine ait göstermek anlamına gelir.⁶⁹⁶

Netice itibariyle şöyle bir değerlendirme yapabiliriz; vakıf kültürünün geniş olması o toplumun yardım konusundaki hassasiyetini gösterme açısından önemlidir. Bununla ilgili temeller Hz. Peygamber döneminde atılmıştır. Hadıs ilmindeki anlam ise sonraki dönemle oluşmuştur.

⁶⁹⁵ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, 6: 140.

⁶⁹⁶ Babanzâde, *Hadıs Usûlü ve İstılâhları*, 156.

SONUÇ VE TEKLİFLER

Araştırmamız esnasında Hadis ve Fıkıh ilimlerinde müşterek olarak kullanılan istilahlar konusunda şu tespitlere ulaşılmıştır:

- İlk olarak kavramlar daha sonra bunların somut hali olarak terimler oluşmuştur.
- Kavramlar genel itibariyle sözlük anlamları çerçevesinde terim anlam kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, dilin tevkifi yani vahye dayalı olduğunu söyleyen anlayışın doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlayışa göre dilin ilk anlamı Allah tarafından koyulmuş daha sonra insanlar tarafından geliştirilmiştir.
- Kavramlar birden fazla şekilde terimleşmiştir. Fıkıh ilminde genel itibariyle nakil, iştikâk, tahsis ve izâfet terkibi yoluyla terimleşme sürecinin gerçekleştiği görülür. Hadis ilminde bunlara ek olarak, terimin hadiste ifâ ettiği görev bakımından ve eklemeler ile de terimleşme olmuştur.
- Terimler asırlara göre anlam daralması veya genişlemesi yaşamıştır. Özellikle sünnet ve hadîs terimleri üzerinde hem fakihler hem de muhaddisler yoğun bir tanımlama çabasına girmiş ve her açıdan düşünülerek çerçevesi çizilmiş ve hiçbir boşluk bırakılmamıştır. Çünkü bu iki terim hükümlerin doğrudan kaynağını teşkil etmektedir.
- İlimlerin eşsesli terimleri, kendi kabul ettikleri anlamda kullanmaları sonucunda bir kargaşa söz konusu olabilmektedir. Bu durumun, terimin taşıdığı tüm anlamların bilinmesi yoluyla çözüme kavuşturulabileceği kanaatindeyiz.
- İlk dönemlerde ilim, hadisinde içerisinde olduğu nakledilen bilgi anlamında kullanılmıştır. Fıkıh ise âlimlerin bu bilgileri hayata uyarlama şekli olarak tanımlanıyordu. Bu uyarlama noktasında, insanın ne kadar rolü olduğu ve hadislerin dini konulardaki konumu meselesi ortaya çıkmıştır. Bu da sünnet ve hadîs kelimelerinin sınırlarını çizmeyi beraberinde getirmiştir.
- Fıkıh usûlü, hem terkip halinde hem de ilim olarak tanımlanmıştır. Terkip olarak tanımladığımızda fıkıhın asılları yani fıkıhın zeminini oluşturan şer'î delilleri kastetmiş oluruz. Fakat fıkıh usulü sadece fıkıhın dayandığı şer'î delillerle değil

şer'î hükümlerden de bahseder. Bu açıdan bakıldığında fıkıh usûlü'nün de fıkıh gibi ilim ifade ettiğini söyleyebiliriz. Fıkıhta şöyle bir kâide vardır. "Bir şeyin sonu ne ise ona götüren vasıtalarda o hükümdedir." Fıkıh usûlü ile elde edilenlerin, şer'î hüküm ifade etmesi, sonuca götüren yolu da o hükme tabi kılar.

- Fıkıh terminolojisinin olgunlaştığı dönem müctehid imamlar dönemidir. İlk eserler fıkıh ilmine aittir.
- Hadislerin tedvini fıkıhın teşekkülünden önce fakat tasnifi fıkıhtan sonra olmuştur.
- Hadis ilminde sahabenin vefatı, sınırların genişlemesi ve fitne olayları, yeni terimlerin üretilmesi noktasında etkili olmuştur.
- Klasik dönem de hadis rivayetleri ile ilgili meselelerin toplandığı eserlere baktığımızda, "Hadis usûlü" başlığından ziyade "Hadis İlimleri" terkihi ile veya "râvi", "cerh" gibi geniş bir konu ağı olan terimlerin başlığı altında toplandığını görmekteyiz. Bugün hadis usulü diye oluşturulmuş eserlerin hadis ilimleri başlığı altında toplanmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.
- Hadis ve fıkıh ilminde genel tarihi sürece bakıldığında eser çalışmaları bakımından, birbirlerini etkiledikleri görülür. İncelediğimiz kadarıyla bir ilimle ilgili gelişmenin çok olduğu, diğer ilimle ilgili hiçbir gelişmenin olmadığı bir dönem olmamıştır. Duraklama dönemi denilen zamanlarda dahi birçok eser yazılmıştır. Geçmişten günümüze doğru bakıldığında İslami ilimlerin sürekli bir gelişme ve büyüme içerisinde olduğu görülmüştür. Bu büyümenin dönemlere göre yatay ve dikey şekilde gerçekleştiği görülür.
- Hadis ilminde yatay büyümenin; fıkıh ilminde ise yatay ve dikey büyümenin birlikte olduğu kanaatindeyiz.
- Yatay büyüme bir konu etrafında faaliyetlerin çoğalması anlamına gelir. Hadis ilminde klasik dönemden günümüze kadar gelen hadisler aynıdır. Bunların anlaşılması ve bir sistem içerisine oturtulması için yapılan faaliyetlerin sayısı

fazladır. Hadis ilminin yatay bir büyümeye sahip olmasının sebebi hadislerin ve rivayet yollarının değişme ihtimali olmamasından dolayıdır.

- Dikey büyüme bir konunun yeni unsurlarla birlikte gelişmesini ifade eder. Fıkıh ilmi, insan hayatının tüm meselelerini içine almaktadır. Bu sebeple insanın hayatında meydana gelen değişmeler, ihtiyaçlarının artmasına sebep olmuştur. Dinin içtihadı müsait olan kısmı bu ihtiyaçlara cevap bulmak için ilim ifade edecek yeni hükümler vermiştir. Bu dikey büyümenin bir sonucudur. Fıkıh ilmindeki yatay büyüme ise fıkıh usûl konularının her asırda yeniden ele alınmasıdır.
- Hadis ilmi ve fıkıh ilmi arasında ilişkinin diğer yönü de Hz. Peygamber'in hadislerinde kullanmış olduğu fıkhi terimlerdir.
- Her iki ilim arasında müşterek istilâhların sayı itibarıyla en çok olduğu alan fûrû'dur. Fûrû' alanındaki terimlerin sayısı kendi içerisinde şu şekilde sıralanır: Muâmelât, İbâdât, ukûbât ve şahıs hukuku.
- Muâmelât, kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkisini düzenleyen kurallardan oluşur. Bu alanda ictehad faaliyeti daha fazladır. Terimlerin bu alanda daha fazla olmasında bunun da etkisinin olduğu düşüncesindeyiz.
- Usûl terimlerinde, anlam daralması ve genişlemesini biraz daha fazla olmuştur. Fûrû' konularında ise terimlerin genellikle birbirlerinden farklı anlamlar kazandığını söyleyebiliriz.
- İslami ilimlere ait olan elimizdeki eserler sadece bir kişiye hasredilemeyecek kadar değerlidir. Bu miras bizlere her âlimin yetiştirdiği talebe ve bıraktığı eserler ile nesiller boyu aktararak ulaşmıştır. Tez çalışmamız süresince taradığımız eserlerde gördük ki fakihler ve muhaddisler bir terimin tanımlanması için uzun çalışmalar yapmış, doğru bilgiye ulaşmak için yoğun bir faaliyet yürütmüştür. Bunu yaparken sadece kendi alanları itibarıyla değil diğer alanlardaki durumlara da değinmişlerdir. Eserlerinde hem kendinden öncekilerin görüşlerini söyleyerek onları bizlere ulaştırmış hem de kendi görüşünü söyleyerek o güne ışık tutmuştur.

Deyim yerinde ise gök kubbe altında söylenmedik söz bırakmamışlardır. Bu noktadan bakıldığında klasik eserler bizim için temel dayanak ve tutunma noktasıdır.

- Fıkıh ve hadis ilminde müşterek olarak belirlenen kavram sayısı usûl bölümünde otuz sekiz; ibâdât bölümünde, on dokuz; muâmelât bölümünde, kırk dört; ukûbât bölümünde, üç; şahıs hukuku bölümünde, iki'dir. Toplam 106 terimdir. Bu konuda sınırlı araştırma yapan bir olarak henüz ıstılahlaşmamış bir kelime ya da kavrama rastlanılamamıştır.
- Hanefîlerin mürsel hadisi delil kabul etmeleri rivayetlerden daha çok yararlanmalarına sebep olmuştur.

*** Teklifler

Çalışmamız esnasında, üzerinde araştırma yapılmasını arzu ettiğimiz bazı konular tespit ettik. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz:

- **Müşterek olarak kullanılan ıstılahlar ile ilgili mukayeseli seri kitap çalışmalarının yapılması:** Buradaki amaç bir ıstılahın farklı anlamlara gelebileceğini gözler önüne sermek ve mukayese etmeyi kolaylaştırmaktır. Örneğin, Şart ıstılahının fıkıh, hadis ve kelâm ilmindeki yeri.
- **Dilde Kıyas ve İctihad Meselesi:** Dilin oluşmasında tevkîfi fikrini savunanlara göre hangi konulardaki ıstılahların kıyas ve ictihada müsait olduğunun araştırılmasıdır.
- **Osmanlı Döneminde Fıkıh Literatürüne Giren Terimler:** Osmanlı devletinin sınırlarının genişlemesi Gayri müslim tebanın artmasına sebep olmuştur. Bu durum özellikle hukuk alanında yeni ıstılahların türemesine veya var olan ıstılahların kapsamının genişlemesine neden olmuştur.
- **İctihad Kapısının Kapanması Meselesinin İstılahlara Etkisi:** Hadis ilmi ve Fıkıh usûlünde kullanılan ıstılahlara baktığımızda her ikisinde yatay bir gelişmenin olduğunu söylemiştik. Bu, aynı zamanda bu alanların ictihada kapalı

olduğunu da gösterir. Fakat fıkıhın fūrū' kısmında ictihada müsait olan yerler vardır. İstılâhlarla ilgili yapılacak bu çalışmanın günümüz meselelerine yol gösterici nitelikte olacağını düşünüyoruz.

- **Fakihlere Göre Hadis İstilahlarının Tanımı:** Fakihler, hadis rivayet yollarıyla ilgili oluşan kavramları muhaddisler gibi tanımlamışlardır. Örneğin “munkatı’ hadis” terkihi hem hadis hem de fıkıh ilminde tanımlanmıştır. Buradaki çalışma, tanımlar arasındaki farkları ortaya koymaktır.
- **Ayetlerde ve Hadislerde Kullanılan Fikhî İstılâhlar:** Hadislerin hüküm ifade etmesi için fakihlerin kriterlerinden geçmesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, ayet ve hadislerde geçen kavramların hangilerinin fikhî anlamda kullanıldığını bilmek zaruridir. Örneğin Bakara 2/282. ayette geçen “katib-i adl” ifadesi; hadis-i şerifte geçen, hala ve yeğenin aynı anda nikâh altında tutulamayacağını belirten “cem” kelimesi fikhî anlam içerir. Bu konuyla ilgili İbnü’s Salâh şöyle bir bilgi vermiştir: Hadislerdeki fikhî istılâhları bilme konusunda en çok tanınan imâmlar: Ebû Bekir İbn-i Ziyâd en-Nisâbüri (ö. 324/936), Ebû Nuaym Cürcânî (ö. 323/935) ve Ebü’l-Velid el-Kureşîdir (ö. 349/960).⁶⁹⁷
- **‘Ulûmu’l-Hadis’te Fikhî İstılâhlar:** Yaklaşık iki yüz yıl boyunca üzerinde araştırmalar yapılan bu eserin içerisinde bazı kavramlar fikhî anlamda kullanılmıştır. Örneğin müşkil istılâhı fıkıhtaki lafızlar bahsinde anlatılan anlama yakın bir manada kullanılmıştır.
- **Yaşadığı Bölgenin, Ebû Hanîfe’nin Düşüncelerine Etkisi:** Bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar, kitapların bölümleri içerisinde mevcuttur. Fakat konuyla ilgili müstakil bir çalışma tespit edemedik.
- **“Yaş” Konusunun Fıkıh ve Hadis İlmindeki Yeri:** Yaşın hükümlere etkisi konusunda fıkıh ilminde hükmi ergenlikteki sınırı söyleyebiliriz. Kızlarda ve erkeklerde azami sınır on beş olarak kabul edilir (imameyn görüşü). Hadis ilminde bu konu bir hadisin işitilmesi konusunda en düşük yaş sınırının ne olacağı ile

⁶⁹⁷ Kaynaklarda “Ebü’l-Velid el-Ümevî” olarak geçmektedir; Şehrezûrî, İbnü’s-Salâh, ‘Ulûmü’l-hadis, s. 72.

ilgilidir. Burada beş yaş ve yukarısı için hadisi “işitti”; beş yaş altındaki için “hazır oldu” ifadesi kullanılır. Bu konunun etki ettiği alanları da içine alarak çalışılmasının güzel olacağını düşünüyoruz.

- **Şia'nın Hadisler Üzerindeki Etkisi –Nakil Yolları Bağlamında-**: Şia'nın ortaya çıkışı bazı konularda hadisleri tehdit etmiştir. Bu durumda âlimleri çeşitli yollarla önlem almaya sevk etmiştir. Hadis tarihinin ilk üç asrına baktığımızda hadis rivayet yollarıyla ilgili terimlerin gelişmiş olduğunu görürüz. Şia'nın hangi bölümler üzerinden varlığını kabul ettirmeye çalıştığı ve alınan önlemlerin ayrıntılı olarak çalışılmasının gerekli olduğu düşüncesindeyiz.
- **Tahrîc Çalışmalarının Alanlarına Katkıları –Fıkıh ve Hadîs Özelinde-** : Tahrîc faaliyetleri ilimlerin en önemli unsurlarından birisidir. Konuyla ilgili olarak bu faaliyetin nelere zemin oluşturduğu, yapılmamasının neleri kaybetmeye sebep olacağı, hangi alanlarda yapıldığı gibi konuların ayrıntılı olarak işlenmesi her iki ilmin daha iyi anlaşılmasına sebep olacağı kanaatindeyiz.
- Çalışmamız neticesinde her iki ilimde müşterek olarak tespit edilen yüz altı terimin, kendi dönemleri içerisinde hadis ve fıkıh ilminin konularını en kapsamlı yansıttığını düşündüğümüz eserlerde geçip geçmediğine dair tablolar hazırlanmıştır.

**HADİS KİTAPLARINDA GEÇEN
MÜŞTEREK İSTİLÂHLARIN LİSTESİ**

İbnu's-Salâh <i>Ulûmu'l-Hadis</i>	İbn Hacer el-Askalanî <i>Nuhbetü'l-Fiker</i>	Salih Suphi <i>Hadis İlimleri ve</i> <i>İstılahları</i> <i>Mebâhis fi ulûmi'l-hadis</i> <i>ve mustalahuh</i>	Babanzâde Ahmed Naim Bey <i>Sahih-i Buhari Muhtasarı</i> <i>Tecrid-i Sarih Tercemesi</i> <i>(Mukaddime)</i>
Adâlet Asl Bedel Cemaat Cerh Darb Edâ Eser Fâsıt Fer' Hüccet İcazet İlhâk İkrâr Kırâat Kitâbet Lâhik Mahrec Maktû' Munkatî' Ma'ruf-Münker Meclis Meçhul Meşhûr Müşkil Metrûk Mevkûf Mevlâ Mevzû' Sahâbe Sahih Sakıt Şeyh Tabî Tahrîc Tedlis Telkîn Tezkiye Vasiyet Vecih	Adâlet Asl Bedel Cehâlet Cerh Eser Galat İcâzet İhtilat Kalb Kırâat Kitâbet Lâhik Maktû' Ma'ruf-Münker Meşhûr Metrûk Mevkûf Mevzû' Muallak Maksirûn Sahâbe Sahih Sünnet Şâhid Şeyhan Siyer Tâbi' Ta'lîl Tarik Tedlis Telfik Tezkiye Vasiyet	Adâlet Asl Cerh Eser Hadis İcâzet Kitâbet Maktû' Ma'ruf-Münker Metrûk Mevkûf Mevzû' Muallak Maksirûn Sahâbe Sahih Sünnet Şâhid Şeyhan Siyer Tâbi' Ta'lîl Tarik Tedlis Telfik Tezkiye Vasiyet	Adâlet Asl Cehâlet Cem Cerh Darb Edâ Hâkim Hüccet İlet İcâzet Kırâat Kitâbet Mahrec Maktû' Ma'ruf- Münker Mesruk Meşhûr Metrûk Mevkûf Mevzû' Muallak Maksirun Sahâbe Sahih Şeyhan Siyer Tâbi' Ta'lîl Tarik Tedlis Telfik Tezkiye Vasiyet Vasl Vech Zevâid

**FIKİH KİTAPLARINDA GEÇEN
MÜŞTEREK İSTİLÂHLARIN LİSTESİ**

Ömer en-Nesefî <i>Tilbetü'l-Talebe fî İstılâhât'- Fıkhiyye</i>	Ebû'l-Berekât Nesefî <i>Menâru'l-Envâr</i>	İbn Âbidîn <i>Reddû'l Muhtar</i>		Elmalılı Hamdi Yazır <i>Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu</i>	
Adâlet Asl Bâtil Cerh Edâ Emânet Fesâd Hâkim Havâle İcâzet İlhâk Hıyâr İkrâr Kıraat Meçhûl Mükâtebe Sâkit Siyer Ta'rif Tedlîs Tezkiye Vakıf Vasiyyet	Adâlet Asl Bâtil Cehâlet-Meçhûl Cerh Edâ Fer' Fesâd Hâkim Halef Hıyâr Hüccet İcâzet Kıraat Kitâbet Meşbûr Müşkil Sahîb Selef Sünnet Şart Ta'îl Zevâid	Adâlet Âfet Asl Bâtil Bedel Cehâlet Cem Cemâ'at Darb Edâ Emânet Fesâd Hâkim Halef Havâle Hıyâr Hikmet İcâzet İfrâd İkrâr İmâm Kıraat Kitâbet Lâhık Mahrec Ma'rûf Meclis Mesrûk	Meşbûr Metrûk Mevkûf Murâca'a Sâkit Şart Selef Şâhid Tâbi' Tahrîc Tarik Tedlîs Tefrîk Teffîk Telkîn Tesmi' Te'vil Tezkiye Vasiyyet Vakıf Vech	Adâlet Asl Bâtil Bedel Cehâlet Cemâ'at Cerh Darb Edâ Emânet Fer' Fesâd Galat Hâkim Halef Havâle Hıyâr Hikmet Hüccet İcâzet İfrâd İkrâr İllet İmâm Kıraat Kitâbet Lâhık Mahrec Maktu' Ma'rûf	Meclis Meşbûr Mevkûf Mu'addil Mu'addel Murâca'a Müşkil Sahâbe Sahîb Sâkit Şart Sebr Selef Siyer Şâhid Şeyhân Tahrîc Tahyîr Takyîd Tarik Tedlîs Tefrîk Telkîn Tezkiye Vasiyyet Vakıf Vech Zevâid

BİBLİYOGRAFYA

- Acar, Halil İbrahim. "Tefrik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 277-279. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Acar, Abdullah. *Fikhî Açıldan Kur'an Kıssaları*. Konya: Ekopi yayınları, 2010.
- Acar, Abdullah. "İslam'da Evlat Edinme Yasağının Hikmetinin Hz. Yusuf ve Hz. Musa'nın Evlatlık Olmaları İle İrtibatı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33, Konya, 2019.
- Ağırman, Cemal. "Muksirün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 534. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Akgündüz, Ahmet. "Fürû' ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. "Hâkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Akpınar, Cemil. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 293-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Aktepe, İshak Emin. "Ebû Hanife ve Ehl-i Hadisin Sünnet Anlayışlarındaki Temel Farklar". *İslam Hukuku Araştırma Dergisi* 19 (2012): 115-130.
- Alkan, Ahmet. *Hicrî İlk İki Asır Fıkah Eserlerinin Hadis Usûlü Terimlerinin Oluşumundaki Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Amayire, Halil Ahmed, *Fehârisu İlsâni'l-arab*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.

- Apaydın, Hacı Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Kayseri: Kardeşler Form Ofset, 2016.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Fesâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 417-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Apaydın, Hacı Yunus. "İcâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 401-403. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Meşhûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 368. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Muhayyerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 25-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Sıhhat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Ta'lîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Arı, Abdüsselam. "Vasiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî Sahîh-i Buhâri Şerhi*. Trc: Halil Aldemir - Soner Duman. İstanbul: Polen Yayınları, 2016.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *Nizhetu'n-nazar fi tavidhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Thk. Nureddin İtr. Şam: Matbe'atu's-Sabâh, 1414/1993.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer. *İlamü'l-enâm şerhu bulûğu'l-meram min ehâdisi'l-ahkâm*. Thk. Nureddin İtr. Dîmeşk:

Dâru'l-Ferfur, 1419/1998.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer. *Bulûğu'l Meram Şerhi*. Trc. Ahmet Efe - Fatih Mehmet Albayrak - Ahmet Hamdi Yıldırım - Nureddin Yıldız. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2011.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer. *en-Nüket ala nüzheti'n-nazar fi tavzihi nuhbeti'l-fiker*. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1415/1994.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer. *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*. Thk. Ebû'l-Hasan Ali el-Kari. İstanbul: y.y. 1305/1888.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer. *Hadis Ehlinin İstılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Askerî, Ebû Hilâl. *El-Furûq fi'l-Luğa*. 5. Baskı. Beyrut : Dâru'l-Âfâkı'l-Cedide, 1403/1983.

Askerî, Ebû Hilâl. *Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*. Trc. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları, 2013.

Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Âşıkkutlu, Emin. "Telkîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Atar, Fahrettin, "Tesmî' ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Avcı, Casim. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 49. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aybakan, Bilal. *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ'*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

- Aybakan, Bilal. "Meclis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 239-241. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Aybakan, Bilal. "Selem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, İsmail. "Kur'ân Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi,". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011): 95-115.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. 7. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. "Osmanlı Hadis Âlimlerinden Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi'nin Hayatı ve Eserleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 1-11.
- Aydınlı, Abdullah. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aydınlı, Abdullah. "Âfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 399. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aydınlı, Abdullah. "Asıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 473. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydınlı, Abdullah. "İmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 190. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. "Mevkûf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 437-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Aydınlı, Abdullah. "Mu'allak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Aydınlı, Abdullah. "Sâkıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 5. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Babanzâde, Ahmet Naim Bey. *Hadis Usûlü ve İstılahları*. Haz. Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. Thk. Ebu İshak İbrahim b. Mustafa. Beyrut: Dâru'l-Hudâ, 1424/2003.
- Bardakoğlu, Ali. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "Butlân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "Edâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 389-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Havâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 507-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Başaran, Selman. "Hıyâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 405. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Başaran, Selman – Sönmez, Mehmet Ali. *Hadis Usûlü ve Tarihi*. 2. Baskı. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. "Sebr ve Taksim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Başoğlu, Tuncay. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Başoğlu, Tuncay. "Tezkiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Bayraktutar, Muammer. *İmam Şafî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Bedir, Murteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. 2. Basım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1434/2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmî & İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*. Sad. Abdullah Kahraman. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016.
- Birgivi, Muhammed b. Ali. *Usulü hadîs*. Trc. Talha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 1998.
- Boynukalın, Mehmet. "Şart". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Boynukalın, Mehmet. "Zevâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 302-303. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. Trc. Hikmet Tekin. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1411/1990.
- Canan, İbrahim. *Hadîs Usûlû ve Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 1998.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 1988.
- Cum'a, Ammad Ali. *Tablolarla Hadîs Usulü ve Edebiyatı*. Trc. Yavuz Köktaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitâbu't- ta'rifât*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1357/1938.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. Trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*. 40. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. 17. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 213. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Cemâ'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çam, Elmas Gülhan. "Dinlerin Kökenine İlişkin Kelâmi Yaklaşımlar: Bâkılânî Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018): 367-388.
- Çeker, Orhan. *Arazi Kanunnamesi*. İstanbul: Ebru Yayınları, 1985.
- Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri I*. 7. Baskı. Konya: Ensar Yayıncılık, 2014.
- Dehlevî, Şah Velîyullah. *Huccetullâhî'l-bâliğa*. Thk. Muhammed Şerif Sükker. Beyrut: Daru İhyai'l-Ulûm, 1411/1990.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 31. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015.
- Karagöz, İsmail– Karaman, Fikret– Paçacı, İbrahim– Canbulat, Mehmet– Gelişgen, Ahmet– Ural, İbrahim. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. 5. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. 21. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İllet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî. *Kitabu'l-harâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1399/1969.
- Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrahim el-Ensârî. *Kitabu'l-harâc*. Trc. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973.
- Ece, Hüseyin Kerim. *İslâm'ın Temel Kavramları*. 2. Baskı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Efendi, Ali Haydar. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. Haz. Mümin Çevik - K. Meral. İstanbul: Üçdal Neşriyat,1966.
- Efendi, Ali Haydar. *Usûlü Fıkıh Dersleri ve Merhum Ali Haydar*. Der. Hacı Adil Bey. Dâruhilâfetilaliyye: Matbaa-i Âmira, 1326/1908.
- Efendioğlu, Mehmet. *Hulefâ-i Râsîdîn Devri Sahâbe Anlayışı Sahâbenin Fazileti ve Adâleti Bağlamında*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Efendioğlu, Mehmet. "Maktû' ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Mesrûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 336. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet. "Metrûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ekinci, Muhammet Salih. *Hüccet Değeri ve Tedvin Açısından Sünnet*. Trc. Metin Yiğit. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.

- Eminefendizade, Küçük Ali Haydar Efendi. *Şerh-i cedid li- kanûni'l-arâzi*. İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, 1311/1890.
- Ensâri, Ebû Yahya Zeynüddin b. Muhammed b. Ahmed Zekerriyya. *el-Hudûdü'l-enika ve't-ta'rifâtü'd-dakika*. Thk. Mazin Mübarek. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, 1412/1991.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Ermış, Hamza. *Arapça'dan Türkçeleşmiş Kelimeler Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Erul, Bünyamin. "Tedlis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Erul, Bünyamin. "Telfik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fayda, Mustafa. "Siyer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Ihyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Trc. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 1974.
- Gazefî, Sâid Abdurahman Mûsâ. "Eser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 372. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Görmez, Mehmet. "Tabric". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Günay, Hacı Mehmet. "Metrûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Günay, Hacı Mehmet. "Telkîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hammâd, Nezih. *Mu'cemü'l-mustalahati'l-iktisadiyye fi lugati'l-fukaha*. Riyad: el-Ma'hedü'l-Alemi li'l-Fikri'l-İslâmi, 1415/1995.
- Hammâd, Nezih. *İktisadi Fıkah Terimleri Sözlüğü*. Trc. Recep Ulusoy. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. *Muhtâru'l ehâdisi'n nebeviyye ve'l-hikemi'l-Muhammediye tercümesi nefsielerin tezkiyesine dair va'z örnekleri*. Trc. Abdullah Aydın, Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Eser Kitabevi, 1966.
- Hayâdira, Mustafa Tahir. "Batı Orijinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması", trc. Ahmet Bostancı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006): 187-208.
- İsfahâni, Râğb. *el-Müfredâtu elfâzi'l Kur'ân*. Thk. Safvan Adnan Davudi. Dimaşk: Dârü'l-Kalem. 1423/2002.
- İsfahâni, Râğb. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. Trc. Yûsuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- İtr, Nureddin. *Menhecü'n-nakdi fi ulûmi'l-hadîs*. Şam: Darü'l-Fikr. 1401/1981
- İbn Âbidin, Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki. *Reddü'l-muhtar ale'd-dürri'l-muhtar*. Trc. Ahmet Davutoğlu – Mazhar Taşkesenlioğlu - Mehmet Savaş -Hamdi Döndüren. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985.
- İbn Âbidin, Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dimaşki. *Hanefilerde Mezhep Usûlü*. Trc. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- İzmirli, İsmail Hakk. *İlm-i Hilâf*. Haz. Sırrı Fuat Ateş. Konya: Hüner Yayınevi, 2010.

- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 300. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Mevzû' ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 493-496, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Karadâvî, Yûsuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. Trc. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları, 2011.
- Karahan, Abdullah. *Hadîs Râvilerinde Güvenilirlik Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Karahan, Abdullah. "Zevâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 303-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Karaman, Hayrettin. *Fıkıh Usulü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1965.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Hukuk Tarihi*. 8. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Karaman, Hayrettin. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karaman, Hayrettin - Çağrıçı, Mustafa – Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu ve Türkçe Meâl ve Tefsir*. 3. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kaya, Eyyüp Said. "Telfik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kayapınar, Hüseyin. "Lâhık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 53-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Kettanî, Muhammed Ca'fer. *Hadîs Literatürü*. Trc. Yûsuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

- Koca, Ferhat. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 514-518. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Koca, Ferhat. "İkrâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Koca, Ferhat. "Müşkil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Koçak, Muhsin – Dalgın, Nihat – Şahin, Osman. *İslâm Hukuku*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2014.
- Koçinkağ, Mansur. *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Usûlü*. 16. Basım. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Koçyiğit, Talât. *Hadislerin Toplanması Ve Yazı İle Tesbiti*. 2. Baskı. Konya: Hüner Yayınevi, 2016.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*. 2. Basım. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Osmanlılarda Adalet Kavramı". *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*. Ed. Mürteza Bedir - Necmettin Kızılkaya - Hüseyin Sağlam. 342-366. İstanbul: İSAR Yayınları, 2017.
- Köse, Saffet. "Hile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1404/1984.

- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Küçük, Raşit. "İsnâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Medinî, el-Usuli Ali b. Abdullah. *İletü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*. Haleb: Dâri'ü'l-Va'y, 1400/1980.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*. Trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2005.
- Molla Hüsrev. *Fıkıh Usûlü Mirkâtü'l-Vüsûl Tercümesi ve Şerhi*. Trc. Haydar Sadıkoğlu. İstanbul: Özgü Yayıncılık, 2014.
- Molla Lütî, Lütü'llah. *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması*. Haz. Şükran Fazlıoğlu. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Muhammed Seyyid Bey. *Fıkıh Usulü Giriş*. Trc. Hasan Karayiğit. İstanbul: Düşün Yayınları, 2010.
- Muhammed Seyyid Bey. *Usûl-i fıkıh cüz'-i evvel: Medhal*. İstanbul: Matbaa-i Âmira, 1333/1921.
- Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhaneddin Nasır b. Abdüsseyyid b. Ali. *el-Mugrib fi tertibi'l-mu'rib*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1405/1999.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît tercümesi*. Haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Menâru'l-envar*. 2. Baskı. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1399/1979.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hafizüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Menâru'l-envar & Fıkıh Usulü*. Trc. Soner Duman - Osman Güman - Süleyman Kaya. İstanbul: Beka Yayınları, 2016.

- Nesefi, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Tilbetü't talebe fi'l-istilahâti'l-fikhiyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311/1890.
- Nisâbüri, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullâh. *Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadis*. Thk. Seyyid Muazzam Huseyn. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1383/1977.
- Oğuz, Mustafa – Akgündüz, Ahmet. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 446-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öğüt, Salim, *Dini Hükümlerin Temellendirilmesinde Hikmet*. Ankara: Hitit Kitap Yayınları, 2009.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 260-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öğüt, Salim. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 389-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öğüt, Salim. "İmâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. 4. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Özel, Ahmet. *İmam Ebû Hanîfe ve Haneî Mezhebi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Özel, Ahmet. "Âfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 399. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özel, Ahmet. "Asıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 473. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Özel, Ahmet. "TaHYİR". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özkan, Halit. "Vasiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özpınar, Ömer. "Teşekkül Sürecinde Hadis-Fıkıh İlişkisi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2005): 129-150.
- Özşenel, Mehmet. *Ebü Yusuf'un Hadis Anlayışı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. 2. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları "Şeybânî Örneği"*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Polat, Salahattin. "Galat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 300. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Polat, Salahattin. "Kırâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 435. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Polat, Salahattin. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Polat, Zeynep. "Menhecû'n-nakd fi ulümi'l-hadis, Nûreddin 'İtr". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2 (2016): 158-160.
- Râmurmüzi, Ebu Muhammed Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1391/1971.

- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dârü'l-Ümem, t.y.
- Sava Paşa. *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. Thk. Ebu'l-Vefâ el- Afğânî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Seydişehrî, İbnü'l-Emin Mahmud Esad. *Ana Hatlarıyla Fıkah Usulü*. Haz. Taha Alp. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2002.
- Seydişehrî, İbnü'l-Emin Mahmud Esad. *Usûl-i Hadis*. 2. Baskı. İstanbul: Cemalefendi Matbaası, 1316/1898.
- Seydişehrî, İbnü'l-Emin Mahmud Esad. *Muhtasar Hadis Usulü Tarihi*. Trc. Emre Yazıcı. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.
- Sifil, Ebu Bekir. "Kırâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 433-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Subhî, Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*. Trc. Mehmet Yaşar Kandemir. Ankara: Elif Matbaacılık, 1971.
- Süyûtî, Ebû'l Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nevevî*. Thk. Abdülvehhab Abdüllatif. Medine: el-Mektebetül İlmiyye, 1379/1959.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İliminin Esasları*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. 11. Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Şâfi'i, Muhammed b. İdris. *el-Umm*. Beyrut: Darul İbn Hazm, 1432/2011.
- Şâfi'i, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Ahmet Muhammed Şakir. Kahire: Dârü't- Tûras, 1399/1979.

- Şâfi'î, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Trc. Abdülkadir Şener – İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Şahin, Osman. "İslam Hukuk Terminolojisinin Oluşumu ve İlgili Literatür". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009): 131-162
- Şâtubî, İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfakât*. Trc. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayınları, 2010.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. Ebû Amr Takiyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân Mûsâ 'Ulûmü'l-hadîs. Thk. Nureddin İtr. Şam: Daru'l-Fikr, 1406/1986.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Hadîs İlimleri*. Trc. Mehmet Garip Özer. İstanbul: Mütercim Yayınları, 2017.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî Mısırî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Thk. Muhammed Seyyid Cadelhak. Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammedi, 1374/1968.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî Mısırî. *Hadislerle İslam Fıkhı*. Trc. Mehmet Beşir Eryarsoy - Şamil Gök - Mehmet Haberli. İstanbul: Kitabı Yayınevi, 2007.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmanî. *l'lâü's sünen*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1415/1995.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmanî. *Hadislerle Haneî Fıkhı*. Trc. Ahmet Yücel. İstanbul: Misvak Yayınları, 2018.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmanî. *Kavaid fî ulûmi'l-hadîs*. Thk. Abdülfettah Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1378/1972.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmanî. *Yeni Usûl-i Hadîs*. Trc. İbrahim Canan. İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı, 1976.

- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Mevsûatu keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. Thk. Ali Dahruc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1402/1996.
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Sunenü't-Tirmîzî*. Thk. Halid Abdulganî Mahfûz. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1432/2011.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uğur, Mücteba. "Darb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 486. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uğur, Mücteba. "Edâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uğur, Mücteba. "Hâkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uğur, Mücteba. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uğur, Mücteba. "İhtilât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 571. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Cemâ'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 288-289. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ünal, Halit. "Cem' ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 276-278. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve Yaşayan Sünnet Kavramı Üzerine". *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/4 (1990): 287-288.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*. 3. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

- Yaman, Ahmet. "Siyer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 316-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaman, Ahmet – Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. 2. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Yaran, Rahmi. "Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmusu*. Haz. Sıtkı Güllü, İstanbul: Eser Neşriyat Yayıncılık, 1997.
- Yıldırım, Ali. "Disiplinlerarası Öğretim Kavramı ve Programlar Açısından Doğurduğu Sonuçlar". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12 (1996): 89-94.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. 39. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Yücel, Ahmet. "Hadis İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi". *Temel İslam Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (İstanbul-Üsküdar, 18-19 Ocak 2014)* Ed. İlyas Çelebi. 215-237. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Yücel, Ahmet. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yücel, Ahmet. "Kitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Zeydân, Abdülkerim. *Vecîz fi usûli'l fikh*. Beyrut: Müessesetür Risale, 1467/2006.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

20 Mayıs 1989 Kocaeli doğdu. 2003 yılında Yunus Emre ilköğretim okulundan, 2007 yılında İzmit İmam Hatip Lisesinden mezun oldu, 2008 yılında Selçuk üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2013 yılında üniversiteden mezun oldu. 2014 yılında Milli Eğitim Bakanlığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak göreve başladı. 2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam hukukunda yüksek lisans eğitimine ve açık öğretim fakültesi adalet bölümüne başladı. Halen bu üniversitelerde öğrenci olarak devam etmektedir.